

**ETABLERINGEN AV NORSK POLARINSTITUTT
I 1948**

GAMMEL VIN I NYE SKINNSEKKER?

FRODE NILSEN

**Hovedfagsoppgave i historie
Institutt for historie
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2000**

00c002926

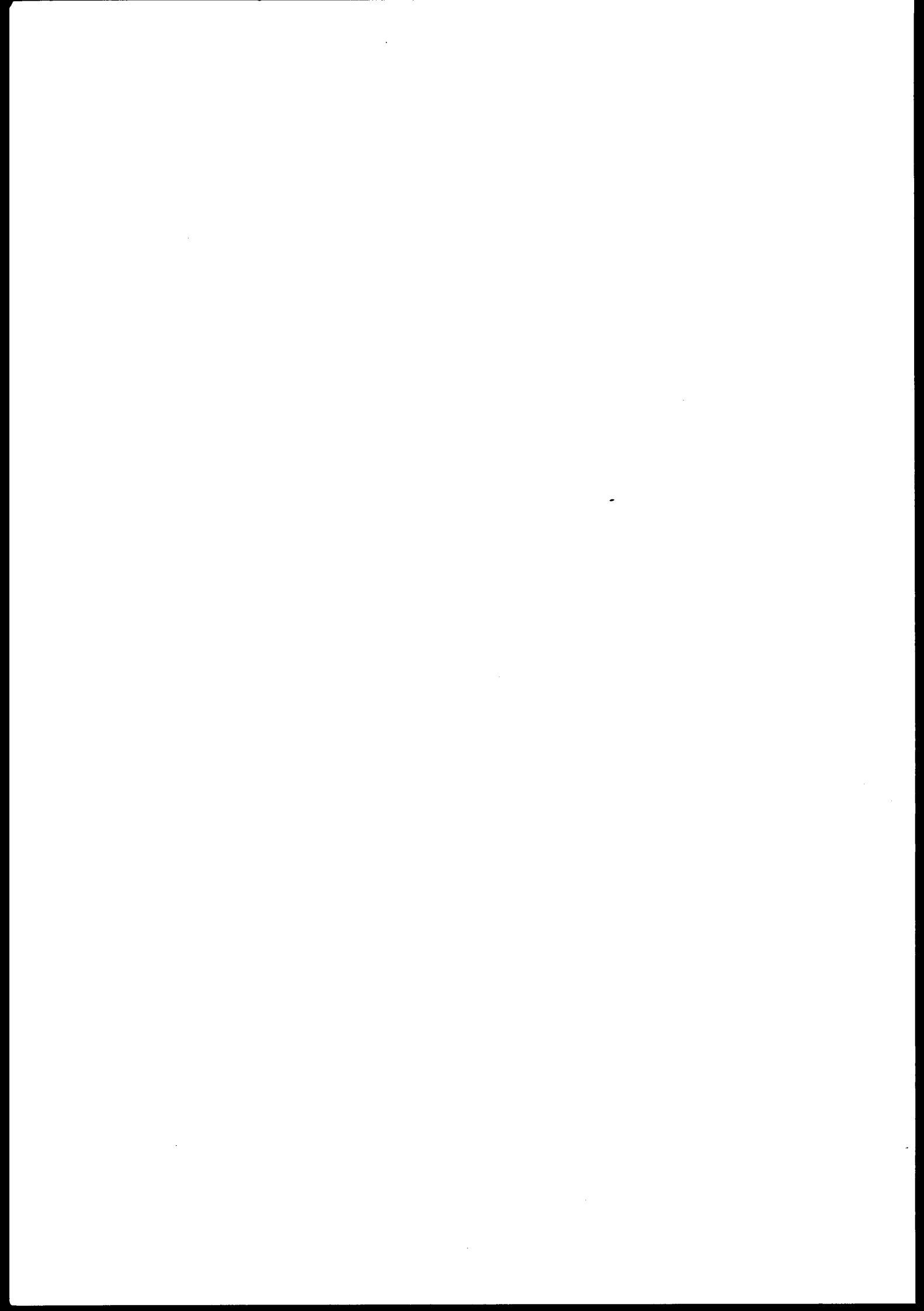
Forord

Da jeg startet på mitt hovedfagsstudium hadde jeg ingen klar formening om hva jeg skulle skrive oppgave om. Jeg kjente en viss dragning mot polarhistorie, men det var også alt. At det ble etableringen av Norsk Polarinstitutt kan jeg takke min veileder Einar-Arne Drivenes for. Han tipset meg om dette temaet, noe jeg er svært glad for i dag. Jeg vil derfor takke Einar-Arne Drivenes for tipset og for et godt samarbeid. Det har vært veldig lærerikt.

Videre vil jeg takke alle mine medstudenter for en morsom tid og et godt studentmiljø. En spesiell takk til Svetlana A. Khorkina for interessante samtaler og hjelp med den russiske litteraturen. Ellers vil jeg takke Susan Barr for god hjelp når det gjelder arkivet til Norsk Polarinstitutt. Jeg vil også takke Kjell Martinussen for språklig assistanse, og Oddrun Johnsen for nyttige kommentarer. Sist, men ikke minst, vil jeg takke Sari Martinussen for kommentarer, hjelp og for å ha vært tålmodig med meg.

Tromsø 14.01.2000

Frode Nilsen

INNHold:

KAPITTEL 1. INNLEDNING	1
1.1. Historisk tilbakeblikk.....	1
1.2. Problemstillinger	4
1.3. Avgrensing av oppgaven	6
1.4. Oppgavens inndeling	6
1.5. Kilder	7
1.6. Tidligere forskning.....	9
KAPITTEL 2. FORLØPERNE FOR NORSK POLARINSTITUTT	12
2.1. De første årene og De Norske Statsunderstøttede Spitsbergenekspeditioner (DNSS).....	12
2.2. Adolf Hoel	20
2.3. Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU) blir opprettet.....	23
2.3.1. Hoels polarpolitiske tenkning og opprettelsen av NSIU.....	24
2.3.2. Organiseringen av NSIU	27
2.3.3. Norges Svalbard- og Ishavråd (NSIR)	29
2.3.4. NSIUs virksomhet.....	30
2.3.5. Kritikk av NSIU	34
2.3.6. NSIU i krigsårene	38
2.3.7. Adolf Hoel under krigen.....	38
2.4. Oppsummering.....	41
KAPITTEL 3. UTENRIKSPOLITISKE PERSPEKTIVER.....	43
3.1. Sovjetunionen og Svalbard.....	43
3.2. Storbritannia, USA og Svalbard.....	50
3.3. Krigen som vendepunkt.....	53
3.4. Interessekonflikt i Arktis	54
3.4.1. Svalbardkrisen - Sovjetunionens utspill overfor Norge	54
3.4.2. Baseproblematikken.....	59
3.5. Vitenskapelig aktivitet etter 2.verdenskrig.....	62
3.6. Oppsummering.....	65
KAPITTEL 4. REORGANISERING AV NSIU. ALTERNATIV 1 - INITIATIV FRA TROMSØ.....	67
4.1. Mellomkrigsdrømmen om et Arktisk Institutt i Tromsø	67
4.2. Initiativ fra Tromsø etter 2.verdenskrig.....	70
4.3. Hvordan reagerte NSIU på utspillet fra Tromsø?	74
4.4. Oppsummering.....	79

KAPITTEL 5. REORGANISERING AV NSIU. ALTERNATIV 2 - INITIATIV FRA PROFESSOR

AHLMANN	82
5.1. Nordiske polarinteresser og den sovjetrussiske "trussel" sommeren 1945.....	83
5.2. Arbeidet med å samle støtte vinteren 1945/46	91
5.3. Våren 1946 - mot en løsning?	101
5.4. Utenriksministerbyttet - en nødvendig forutsetning?	104
5.5. Oppsummering.....	107
KAPITTEL 6. NORSK POLARINSTITUTT BLIR FORMET	109
6.1 Sverdrups forslag til opprettelse av Norsk Polarinstitut	109
6.2 Reaksjoner på Sverdrups forslag.....	114
6.3 Den offentlige utredningen.....	121
6.4. Oppsummering.....	126
KAPITTEL 7. AVSLUTNING.....	129
7.1. Årsaker til reorganiseringen av den norske polarforskningsinstitusjonen.....	129
7.2. Norsk Polarinstitut - brudd eller kontinuitet?.....	132
FORKORTELSER:.....	137
KILDER:	138
LITTERATUR:	140

KAPITTEL 1. INNLEDNING

I november 1947 la Handelsdepartementet frem en stortingsproposisjon om opprettelse av et polarinstitutt. I innstillingen het det at instituttet burde bygges slik at det ville få en ledende stilling innen europeisk arktisk forskning.¹ Instituttet ble vedtatt opprettet i desember samme år. Norsk Polarinstitutt (NP) skulle etterfølge Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU) som Norges statlige institusjon for polarforskning. Professor Harald U. Sverdrup ble hentet hjem fra USA for å lede det nye instituttet. Fra 1. mars 1948 skulle NP være i virksomhet. I denne oppgaven skal jeg ta for meg reorganiseringsprosessen i den norske polarforskningsinstitusjonen etter 2. verdenskrig. Jeg skal drøfte årsakene til denne prosessen og vurdere utviklingen i et brudd/kontinuitet perspektiv.

Begrepet "Arktis" vil stå sentralt i oppgaven. Dette begrepet er ikke uproblematisk, og det er vanskelig å gi en stram definisjon som alle vil være enig i. Når jeg snakker om Arktis i denne oppgaven, vil fokus ligge på Nordishavet og landområdene som ligger i dette. Svalbardøygruppen vil for meg være et sentrum. Dette er begrunnet ut fra Norges sterke interesser i området. Men også områder lenger øst og vest vil være omfattet av min definisjon. I vest vil jeg trekke grensen ved Grønland, med ett unntak. Det vil være når jeg behandler USAs arktiske interesser og forskning. I dette tilfellet vil også områdene nord for det amerikanske kontinentet være innlemmet. I øst vil min definisjon omfatte hele området nord for det russiske fastlandet.

1.1. Historisk tilbakeblikk

Den vitenskapelige utforskningen av Svalbard økte i løpet av 1800-tallet.² Tidligere hadde det i hovedsak vært drevet fangstvirksomhet av hval, sel og pelsdyr. Men i siste halvdel av 1800-tallet skulle vitenskapelig forskning komme til å spille en mer fremtredende rolle. Hva var

¹ St.prp.nr. 170 1947:2.

² Frem til 1925 het øygruppen Spitsbergen. Etter 1925 var det offisielle navnet Svalbard. Jeg vil konsekvent bruke navnet Svalbard i denne oppgaven.

årsakene til denne dreiningen? Dels kan den forklares ved det faktum at fangsten på Svalbard gikk kraftig tilbake i denne tidsperioden. Redusert fangst betydde mindre utbytte og øygruppens økonomiske betydningen ble svekket.³ Samtidig ble det gjort store fremskritt både på det teoretiske og det praktiske plan innen naturvitenskapen. Det ble en økt bevissthet om at en rekke viktige spørsmål var knyttet til polarområdene. Løsningene på disse kunne bare søkes gjennom studier i Arktis. I tillegg gjorde den teknologiske utviklingen at tilgjengeligheten til disse områdene stadig ble bedre. Denne prosessen muliggjorde nye fremskritt.⁴

Hvilke motiver var det som lå bak statenes vitenskapelige engasjement i Arktis på 1800-tallet? Hovedmotivene kan oppsummeres i disse punktene; vitenskapelige idealer, økonomiske interesser og nasjonalt engasjement. Naturvitenskapen gjennomgikk en utvikling i løpet av 1800-tallet. Det som tidligere hadde falt inn under brede termer som "naturhistorie", ble nå gradvis splittet opp i en rekke spesialiteter - botanikk, zoologi, geologi o.s.v. Interessen for disse fagene økte og det ble bl.a. etablert en rekke vitenskapelige selskaper rundt om i Europa. Disse selskapene jobbet for å fremme utviklingen av "sitt" fag, og de ble også viktige nasjonale pådrivere for naturforskning.⁵ Selv om vitenskapen hadde gjort sitt inntog i Arktis, var økonomiske interesser meget viktige. Etter en liten økonomisk "down-periode" på midten av århundret ble disse interessene igjen aktualisert gjennom funnene av kull på Svalbard. Den teknologiske utviklingen hadde skapt et skrikende behov for denne type resurser, og i kjølvannet av de økonomiske interessene fulgte de politiske. Når det gjelder det politiske aspektet, var det særlig et felt som skilte seg ut. I siste halvdel av 1800-tallet gjennomsyret nasjonalismetenking store deler av Europa. Det viser seg at nasjonal prestisje var en viktig drivkraft bak utforskningen av Arktis. Stormaktene rivaliserte i alle deler av verden om kolonier, så også i Nordishavet. Nå skulle man tro at dette området var for vilt og ufremkommelig til at det skulle bli kniving om det, men det motsatte viste seg å være tilfelle. De åpenbare problemene og utfordringene utforskningen av nordområdene innebar, bidro til å øke innsatsen og prestisjen. Forskningsaktiviteten i Arktis ble en målestokk på nasjonal og kulturell potens.⁶

³ T.B.Arlov: *Svalbards historie 1596 - 1996*. Oslo 1996:164.

⁴ Ibid:165.

⁵ Ibid:165.

⁶ Ibid:166.

I 1870-årene planla professor Adolf E. Nordenskiöld en kolonisasjon av Svalbard. Trygve Mathisen har tolket disse planene som et forsøk på å erverve øygruppen, enten for Norge eller for Sverige.⁷ Den norske regjeringen fikk en henvendelse fra den svenske om denne saken, men interessen var liten. Hele prosjektet rant dermed ut i ingenting. Det som er interessant er at det i tillegg til økonomiske og politiske motiver lå sterke vitenskapelige interesser til grunn for dette utspillet.⁸ De klimatiske forholdene i Arktis var kommet i søkelyset, og enkelte hadde allerede lansert ideen om en meteorologisk stasjon på Svalbard. Nordenskiöld var blant dem som hevdet at det var en sammenheng mellom været i Europa og polarområdet. Han var følgelig svært interessert i å drive vitenskapelig forskning i dette området. Svalbards politiske status var stadig økende de siste tiårene av 1800-tallet og videre utover på 1900-tallet. På det økonomiske plan kom det etterhvert nye næringer til, med kulldriften som den viktigste. Både på den næringsmessige og den vitenskapelige siden var nordmennene aktivt med.

Fra og med 1906 ble det for Norges del sendt nesten årlige vitenskapelige ekspedisjoner til Svalbard. De tidligste var finansiert av privatpersoner, men staten skulle etter hvert komme til å bidra mer og mer. Ekspedisjonene fra 1909 og utover gikk under navnet *De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspedisjoner* (DNSS). Den statlige økte innsatsen hang utvilsomt sammen med Svalbardspørsmålet. Vi skal se i kapittel 2 at Svalbardforskerne spilte en viktig rolle i prosessen med å sikre øygruppen for Norge. I 1928 ble den norske forskningen på Svalbard organisert i en egen institusjon, NSIU. Institusjonen skulle for en stor del komme til å konsentrere seg om andre områder enn Svalbard. Blant annet ble Grønlandssaken sentral for NSIU. Fra begynnelsen i 1906 frem til utgangen av 2. verdenskrig var det en person som preget den institusjonelle norske polarforskningen, nemlig Adolf Hoel. Fra 1911 var han leder for DNSS. I starten delte han ledervervet med andre. I fire år sammen med topografen Arve Staxrud og i to med hydrografen Sverre Røvig. Fra 1919 ledet han dette alene. Hoel var også mannen bak og lederen av NSIU. Den teknologiske utviklingen i mellomkrigstiden skapte nye muligheter i polarområdene,⁹ og forskning ble en viktig del av grunnlaget for de fleste typer virksomhet. Norge var nødt til å holde følge med sine utenlandske "konkurrenter". En

⁷ T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871-1925*, Oslo 1951.

⁸E-A Drivenes: Norsk polarforskning på 1900-tallet. Vitenskapen i politikkenes tjeneste? Institutt for samfunnsvitenskap, Tromsø jan. 1989:10.

⁹ St.prp.nr. 170 1947:1.

opprusting av norsk polarforskning var påkrevet for at Norge skulle beholde sin posisjon som polarnasjon etter 2. verdenskrig.

1.2. Problemstillinger

Denne oppgaven vil ha to hovedproblemstillinger. For det første vil jeg se på bakgrunnen for reorganiseringen av NP. **Hva var årsakene til at det ble en reorganisering av polarforskningsinstitusjonen etter 2. verdenskrig?** Disse vil jeg søke etter på det institusjonelle, politiske og aktørmessige plan. Grunnen til dette er at endringer eller initiativ på disse områdene kan være med på å forklare hvorfor NP ble etablert. På det institusjonelle plan vil jeg konsentrere meg om NSIU. Hvordan var institusjonens situasjon i tiden før den ble inkorporert i NP? Var det indre faktorer i den eksisterende institusjonen som kan forklare hvorfor det ble opprettet en ny? Hovedvekten vil her bli lagt på tiden før 2. verdenskrig. Dette fordi NSIUs virksomhet nærmest opphørte under krigen. Derfor vil det være naturlig å trekke linjene tilbake til før krigen. På det politiske plan vil jeg ta for meg både den innenrikspolitiske og den utenriks/sikkerhetspolitiske situasjonen. Hvilke krefter på det innenrikspolitiske plan virket i prosessen frem mot opprettelsen av NP? Var det endringer i det parlamentariske miljøet som påvirket denne saken? Utenriks- og sikkerhetspolitisk forårsaket 2.verdenskrig store endringer for det arktiske området. Det var blitt trukket inn i politikken på en helt annen måte enn før. Tidligere hadde dette området vært holdt utenfor stormaktskonfliktene, og det økonomiske og næringspolitiske aspektet hadde vært det viktigste for statenes engasjement. Den teknologiske utviklingen, særlig innen flyteknikken, hadde gjort at Arktis var blitt aktualisert på en ny måte. Krigen hadde vist at nordområdene ikke lenger kunne holdes utenfor en konflikt mellom stormaktene. Disse områdene var av særlig betydning for Sovjetunionen og sikringen av deres interesser og områder i nord.¹⁰ Hvordan kan denne forskyvningen ha virket inn på den generelle polarpolitikken som ble ført? På hvilken måte kan den utenrikspolitiske situasjonen ha påvirket politiske initiativ i Norge? Særlig interessant blir det å se hvordan utenrikspolitiske forhold kan ha påvirket etableringen av NP. Var polarforskning et

¹⁰ S.G. Holtsmark (red): *Norge og Sovjetunionen 1917 - 1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo 1995. Viseutenriksminister V.G. Dekanozovs memorandum til utenrikskommisær V.M. Molotov om Spitsbergen og Bjørnøya, 11. november 1944.

internasjonalt satsingsområde etter 2. verdenskrig? Var etableringen av NP et resultat av internasjonal påvirkning, eller var dette en hendelse uten påvirkning utenfra?

Når det gjelder det aktørmessige planet, vil Adolf Hoel, lederen av NSIU, bli viet stor oppmerksomhet. Han var uløselig knyttet til institusjonen han ledet, og det var vanlig i samtiden å sette likhetstegn mellom Hoel og NSIU. Hoels polarpolitiske tenkning og visjoner gjennomsyret NSIU. Derfor blir det viktig å gå nøye inn på Hoels virksomhet og tenkning, ikke minst under krigen, for å søke etter årsaker til det som skjedde etter 2. verdenskrig. Var Hoels medlemskap i NS og hans forbindelse med tyskerne under krigen en årsak til reorganiseringen av den norske polarforskningsinstitusjonen? Jeg vil også se nærmere på hvilke personer som var involvert i prosessen frem mot Stortingsproposisjonen høsten 1947, det være seg både private og offentlige personer. Hvilke personer var med, og på hvilken måte bidro de? Dette spørsmålet er viktig, fordi personlig engasjement og initiativ ofte kan være nødvendig for å bringe en sak inn på den politiske dagsorden. Jeg vil også se om eventuelle skifter i offentlige stillinger påvirket saken.

Den andre hovedproblemstillingen i oppgaven er å undersøke om NP representerer brudd eller kontinuitet i norsk polarforskning. Var NP en helt ny institusjon, eller var det en videreføring av den tidligere? Måten dette vil bli gjort på er at viktige sider ved NSIU og NP vil bli sammenlignet for eventuelt å finne ulikheter og likheter. Brudd eller kontinuitet vil bli vurdert ut fra noen sentrale punkter. Hvilke politiske mål lå til grunn for institusjonenes virksomhet? Videre vil jeg se på institusjonene. Hvordan var de oppbygd og organisert? Hvilke arbeidsoppgaver hadde de? Til slutt vil institusjonenes konkrete forskning bli belyst for å se etter eventuelle endringer i forskningsprofil. Hensikten med å vurdere NSIU og NP ut fra disse punktene er å se om NP var en nyskaping eller en videreføring av NSIU under nytt navn og ny ledelse. Spørsmålet om NP ble slik det faktisk var tenkt å skulle bli, vil også stå sentralt i denne drøftingen.

1.3. Avgrensning av oppgaven

Oppgaven vil i hovedsak omhandle perioden 1945 - 1948. Grunnen til denne periodiseringen er at 1945 og 1948 begge markerer naturlige skiller, 1945 fordi dette året markerer slutten på krigen og dermed også tidspunktet for arrestasjonen av Adolf Hoel. Adolf Hoel hadde vært uløselig knyttet til norsk polarforskning i nærmere 40 år. Når en slik kapasitet plutselig forsvinner, føler jeg at dette tidspunktet er en naturlig start for å analysere det som skjedde i ettertid. Når det gjelder 1948 markerer det året NP ble opprettet, nærmere bestemt 1. mars 1948. I tillegg til denne "kjernen" på 3 år, vil oppgaven selvfølgelig også gå noe utenfor denne tidsrammen. Kanskje vil det mest gjelde når jeg skal vurdere brudd eller kontinuitet, men også når jeg skal se på årsaksforklaringer. Var det endringer som hadde utviklet seg over tid, eller var det holdninger til NSIU som hadde endret seg. Forut for 1945 vil jeg trekke linjene tilbake til begynnelsen av århundret, ikke bare for å få satt oppgaven inn i en kontekst, men også for å ha et utgangspunkt for å vurdere den nye institusjonen i forhold til forløperne. Etter 1948 vil jeg trekke linjene et stykke fremover for å se om institusjonen ble slik den var planlagt, slik at jeg har et grunnlag for å vurdere brudd/kontinuitet.

1.4. Oppgavens inndeling

Oppgaven vil bestå av sju kapitler. Kapittel 1 er et innledningskapittel som omhandler problemstillinger og oppgavens struktur og omfang. Kapittel 2 tar for seg forløperne for NP. Her vil linjene bli trukket tilbake til 1906 og de første Spitsbergenekspedisjonene under ledelse av Gunnar Isachsen. Hovedvekten i dette kapitlet vil ligge på den institusjonen NP etterfulgte, nemlig NSIU. Lederen for NSIU, Adolf Hoel, vil også bli viet betydelig oppmerksomhet. Målsetningen med dette kapitlet er å ha et utgangspunkt for å sammenligne den nye og den gamle institusjon. Kapittel 3 vil behandle utenriks- og sikkerhetspolitiske perspektiver. Dette kapitlet vil i all hovedsak være et ledd i årsaksforklaringen. Hvilke utenrikspolitiske begivenheter fant sted, og hvordan virket de inn på temaet for denne oppgaven? Særlig vil Sovjetunionen bli viet stor oppmerksomhet, fordi de var de eneste som hadde økonomiske interesser på Svalbard ved siden av Norge i mellomkrigstiden. I tillegg hadde Sovjet en lang

ishavskyst, noe som tilsier at disse områdene var av stor betydning for dem. Foruten Sovjet vil stormakter som Storbritannia og USA også omtales i dette kapitlet.

I kapittel 4 og 5 vil jeg se nærmere på to initiativer som ble tatt for å reorganisere NSIU like etter 2. verdenskrig. Kapittel 4 vil handle om det jeg har kalt "initiativet fra Tromsø". For enkelte var det ikke en selvfølge at polarinstituttet skulle ligge i Oslo. Fra Tromsø hadde det flere ganger i mellomkrigstiden kommet signaler om å lokalisere en institusjon for polarforskning til byen. Våren 1945 ble denne saken tatt opp på nytt, men heller ikke denne gang fikk de gjennomslag. I stedet var det et annet og samtidig initiativ som ble gjennomført. Den svenske vitenskapsmannen Hans Willhelmson Ahlmann tok våren 1945 kontakt med kolleger i Norge for å diskutere en reorganisering av den norske ishavsadministrasjonen. I kapittel 5 vil jeg se på hvordan Ahlmann manøvrerte saken videre og hvilke medspillere han hadde med på ferden.

Kapittel 6 vil ta for seg etableringen av NP. Utredningsarbeidet vil stå sentralt, og jeg vil undersøke hvilke personer som bidro. Formålet med dette kapitlet er å klargjøre hvordan det nye instituttet skulle bli, dette for å få et grunnlag til å sammenligne NP med NSIU i kapittel 7. Det siste kapitlet, kapittel 7, vil være et konkluderende avslutningskapittel. Årsakene til reorganiseringen av NP vil bli kort oppsummert og jeg vil gjøre en kort komparasjon av NSIU og NP for å avgjøre brudd/kontinuitet spørsmålet.

1.5. Kilder

Som det vil fremgå av forskningsstatusen (se kap 1.6.) har det vært forsket lite på etableringen av NP. Derfor vil denne oppgaven i hovedsak være basert på primærkilder. Arkivet til Norsk Polarinstitutt har vært til stor nytte. Deler av dette arkivet oppbevares på Riksarkivet og inneholder materiale tilbake til 1906, da den norske vitenskapelige forskningen på Svalbard tok til. I tillegg ble deler av arkivet oppbevart i Polarinstituttets lokaler så lenge dette var i Oslo. Ved flyttingen av NP til Tromsø i 1998 ble arkivmaterialet frem til ca. 1960 værende igjen i Oslo. Dette klargjøres for tiden for levering til Riksarkivet. Når jeg refererer til NPs arkiv i denne oppgaven, vil jeg presisere hvor jeg har hentet mitt materiale. Jeg vil referere til arkivet på Polarinstituttet for det materialet jeg har hentet der. Men dette materialet vil nå enten være

avlevert Riksarkivet eller være under klargjøring i Oslo. I tillegg til Polarinstituttets arkiv har jeg gått gjennom aktuelle deler av arkivene til Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD), Industridepartementet og Utenriksdepartementet (UD). Både KUD-arkivet og arkivet til Industridepartementet ligger på Riksarkivet. Innholdet i disse arkivene var relativt likt. Fordi det ikke var noe materiale i Industridepartementets arkiv som ikke lå i KUD-arkivet, har jeg ikke hentet ut noe materiale fra Industridepartementet. UD-arkivet er lokalisert i UD's lokaler i Oslo. Jeg har gjennomgått aktuelle deler av dette arkivet. Dette materialet har vært viktig i arbeidet med det utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske perspektivet i denne oppgaven. Foruten departementsarkivene har Stortingsforhandlingene vært en nyttig kilde.

I tillegg til departementsarkivene har jeg gjennomgått en rekke privatarkiver. Utvalget av disse har vært styrt av forskningsprosessen. Der det har vært mulig har jeg gått gjennom arkivene til personene som var med i prosessen frem mot etableringen av NP. Jeg har blant annet gått gjennom arkivet til Harald U. Sverdrup ved håndskriftsamlingen ved Universitetsbiblioteket i Oslo, og Olaf Deviks privatarkiv på Riksarkivet. Imidlertid har dette arbeidet vært lite fruktbart. I Sverdrups arkiv fant jeg ingenting av interesse for mitt prosjekt, mens Deviks arkiv bare ga meg et lite materiale. Dessverre har det ikke lyktes meg å få tilgang til Trygve Lies og Halvard Langes arkiver. Disse befinner seg i Utenriksdepartementet, men var ikke katalogisert og ordnet da jeg var på besøk i dette arkivet. Derimot har brev materialet i den svenske vitenskapsmannen Hans W:son Ahlmans arkiv vært til stor nytte for meg. Dette arkivet oppbevares ved Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga vetenskapsakademien i Stockholm. Jeg har ikke besøkt arkivet selv, men har hatt tilgang på en katalog over dette arkivet, slik at jeg har kunnet bestille det materialet som virket relevant for mitt prosjekt. Jeg har også fått kopiert materiale fra Adolf Hoels privatarkiv hos min veileder Einar-Arne Drivenes.

Til mitt kapittel om initiativet fra Tromsø har jeg foruten de tidligere nevnte arkivene benyttet kilder fra arkivene til "Kometen", Arktisk Forening og Tromsø kommune. Arkivene til "Kometen" og Arktisk Forening oppbevares ved Statsarkivet i Tromsø. Arkivet til Tromsø kommune befinner seg i Tromsø Rådhus. Dessverre gav besøket i rådhuset lite utbytte. Det viste seg at mappen angående flyttingen av NP til Tromsø etter 2. verdenskrig var lånt ut på 60-tallet og aldri returnert. Når det gjelder aviser, er følgende systematisk gjennomgått for tiden mai 1945 - mars 1948: Nordlys, Tromsø, Lofotposten, Aftenposten, Arbeiderbladet og

Dagbladet. Grunnen til dette var at jeg ville se om denne saken ble, og i tilfelle hvordan, profilert ut til folket. Som det vil fremgå av oppgaven, var det lite av interesse å hente i avisene. Når det gjelder litteratur, vil denne bli nærmere omtalt under punkt 1.6. i dette kapitlet. Generelt kan det sies at det er skrevet veldig lite om denne saken, men det eksisterer en god del litteratur om tidsperioden som kan knyttes til denne oppgaven.

1.6. Tidligere forskning

Proessen rundt etableringen av NP er relativt utforsket. Det er vel egentlig bare vitenskapshistorikeren Robert Marc Friedman som har gjort noen forskning på dette området.¹¹ I sin studie om bakgrunnen for etableringen av NP ser han på hvilke personer som stod sentralt i denne prosessen. Han har gjennomgått et materiale som man tidligere ikke har knyttet til denne saken, nemlig brev tilknyttet den svenske polarforskeren Hans Willhelmson Ahlmann. Disse brevene oppbevares ved Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga vetenskapsakademien i Stockholm. Studien viser at det faktisk var en svenske som var initiativtakeren til å få opprettet en ny statlig forskningsinstitusjon i Norge. Hvordan dette foregikk vil bli nærmere gjort greie for senere i oppgaven. Friedman redegjør også for en del andre sentrale aktører og deres roller i sin studie. Disse vil jeg også komme tilbake til senere.

Bortsett fra Friedmanns studie er selve prosessen et lite utforsket område. Så vidt jeg vet eksisterer det ikke noe annet forskningsarbeid som går direkte på denne prosessen. Susan Barr, tidligere ansatt ved Polarinstituttet, holder på med et prosjekt om instituttets historie. Jeg vet imidlertid ikke hvor langt hun er kommet i sitt arbeid og om hun kommer til å gå nøye inn på prosessen rundt etableringen av NP. Det er tidligere skrevet en historie om polarforskningsinstitusjonen i Norge.¹² Tore Gjelsviks bok fra 1978 tar for seg virksomheten fra NSIUs opprettelse i 1928 frem til 50-års jubileet i 1978. Boken er deskriptiv og problematiserer lite. Følgelig er temaet for denne oppgaven kun kort behandlet. Han

¹¹ R.M. Friedman: *Background to the Establishment of Norsk Polarinstitutt: Postwar Scientific and Political Agendas*, Working Paper no. 2, THE NORTHERN SPACE The International Research Network on the History of Polar Science 1995.

¹² T. Gjelsvik: *Norsk Polarinstitutt - 50 år i statens tjeneste*, Oslo 1978.

konstaterer at NSIU fra og med 1948 ble utbygd og omdøpt til NP. Men han diskuterer ikke årsakene til denne endringen. Han behandler heller ikke spørsmålet om institusjonen var den samme under nytt navn og ny ledelse, eller om det var en ny institusjon som NSIU var blitt "slukt opp" av .

Når det gjelder bakgrunnsmateriale, er situasjonen noe bedre. Både Susan Barr og Einar-Arne Drivenes har skrevet nyttige tekster på dette område. Barr behandler i en artikkel forløperne for NP.¹³ Artikkelen tar for seg den norske statsstøttede polarforskningen fra begynnelsen av 1900- tallet frem til 2. verdenskrig. I denne perioden var det De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspedisjoner (DNSS) og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU) som virket. Hennes innfallsvinkel er å se forløperne for NP i lys av Spitsbergentraktaten, hvilken rolle den statlige institusjonen spilte i arbeidet frem mot traktaten, og hvordan suvereniteten berørte dens videre virksomhet. Enda mer inngående er denne perioden behandlet hos Einar-Arne Drivenes i en upublisert artikkel fra 1989.¹⁴ Hans intensjon med denne artikkelen er å belyse sammenhengen mellom polarforskningsinstitusjonen og staten. DNSS-perioden og opprettelsen av NSIU i 1928 er gjennomgått med henblikk på motivasjon, organisasjon, finansiering og forskningsprofil. Konklusjonen er at det var en sterk sammenheng mellom institusjonens virksomhet og statens nasjonale, politiske og økonomiske interesser i Arktis. Forskningen var ikke noe mål i seg selv, men mer et middel for hevdelse av statens interesser i dette området.¹⁵ Adolf Hoel var en viktig mann innen polarforskningen på første halvdel av 1900- tallet. Han var leder av både DNSS og NSIU og øvet stor innflytelse i miljøet, både nasjonalt og internasjonalt. Hoel er i så måte viktig når linjene skal trekkes frem mot opprettelsen av NP. Drivenes holder for tiden på med et forskningsprosjekt om Hoel. Arbeidet er biografisk orientert og omhandler hans forskning såvel som polarpolitiske tenkning.

¹³ S. Barr: "Staten, Forskning og Spitsbergentraktaten - om Norsk Polarinstituttets forgjengere før og etter 1920." I: Sørheim & Johannessen 1995.

¹⁴ E-A. Drivenes: Norsk polarforskning på 1900- tallet. Vitenskap i politikkenes tjeneste? Institutt for samfunnsvitenskap, Tromsø jan.1989.

¹⁵ Ibid:55.

Svalbardhistoriene til Thor Bjørn Arlov og Adolf Hoel¹⁶ har også vært nyttig litteratur for meg å lese, men heller ingen av disse behandler spørsmålet omkring opprettelsen av Norsk Polarinstitutt veldig inngående. Hoel konstaterer kun kort at det nye instituttet skulle opprettes, og at NSIU skulle gå inn som en del av dette. Det er vel riktig ut fra dette å anta at han så på NP som en utviding av den allerede eksisterende institusjonen. Arlov ser noe anderledes på dette. Han slår kategorisk fast at; "...*Norsk Polarinstitutt ikke var en ren videreføring av NSIU under nytt navn og ny ledelse*"¹⁷ Det han derimot ikke gjør, er å klargjøre ut fra hvilke kriterier han trekker denne slutningen. Var det ut fra hvordan NP var tenkt å bli, eller ut fra en analyse av hvordan den nye institusjonen faktisk ble? Dette spørsmålet vil stå sentralt i drøftingen av brudd/kontinuitet. Svalbardhistoriene har først og fremst vært nyttige i arbeidet med å sette reorganiseringen av NP inn i en kontekst. I denne forbindelse har også bindene til Roald Berg,¹⁸ Odd-Bjørn Fure¹⁹ og Jakob Sverdrup²⁰ i verket "Norsk utenrikspolitisk historie" vært nyttige. Ingen av bindene har behandlet reorganiseringen av NSIU eksplisitt, men de har gitt et godt bilde av den stilling Svalbard til en hver tid befant seg i og av den generelle polarpolitiske situasjonen.

¹⁶ A. Hoel: *SVALBARD - Svalbards historie 1596 - 1965*, Oslo 1966, og Arlov 1996.

¹⁷ Arlov 1996:451.

¹⁸ R. Berg: *Norge på egenhånd*. Norsk utenrikspolitisk historie bind 2, Oslo 1995.

¹⁹ O.B. Fure: *Mellomkrigstid 1920-1940*. Norsk utenrikspolitisk historie bind 3, Oslo 1996.

²⁰ J. Sverdrup: *Inn i storpolitikken*. Norsk utenrikspolitisk historie bind 4, Oslo 1996.

KAPITTEL 2. FORLØPERNE FOR NORSK POLARINSTITUTT

I dette kapitlet vil jeg se på den tidligste vitenskapelige forskningen i polarområdet fra norsk side. Norsk Polarinstitutt forhistorie vil kort bli trukket opp, og jeg vil også forsøke å antyde noen av motivene for denne virksomheten. For det første skal kapitlet gi et grunnlag for å vurdere brudd eller kontinuitet i forbindelse med opprettelsen av NP. Var den nye institusjonen noe helt nytt, eller hadde den likheter med den tidligere institusjonen (NSIU)? For det andre skal dette kapitlet gi nødvendig kontekst og avdekke mulige årsaker til den prosessen som fant sted innen den norske polarforskningen i tiden etter 2.verdenskrig.

2.1. De første årene og De Norske Statsunderstøttede Spitsbergenekspedisjoner (DNSS)

Det er vanlig å sette begynnelsen for norsk vitenskapelig utforskning av Svalbard til året 1906 og ekspedisjonen som ble ledet av rittmester Gunnar Isachsen. Isachsen var offiser og ikke vitenskapsmann, men med erfaring som topograf fra blant annet Otto Sverdrups annen Fram ekspedisjon hadde han god vitenskapelig ballast. Han klarte å overtale fyrste Albert av Monaco, som forøvrig var en kjent havforsker, til å legge sitt årlige oseanografiske tokt til områdene rundt Svalbard. Toktet skulle være delt i to ekspedisjoner, en sjøbasert og en landbasert, hvor Isachsen skulle fungere som leder for ekspedisjonen på land.²¹ En ung geologistipendiat ved navn Adolf Hoel søkte om å få delta i denne ekspedisjonen, men plassmangel gjorde at han ikke kom med. Men allerede sommeren etter var Hoel på plass på Svalbard, og også denne gangen var ekspedisjonen ledet av Isachsen og finansiert av fyrsten av Monaco. Felles for de tidligste ekspedisjonene var den beskjedne størrelsen i forhold til senere ekspedisjoner. Det deltok kun tre-fire vitenskapsmenn og to-tre assistenter på hver.²² Dette må sees i sammenheng med at disse ekspedisjonene ikke hadde statsstøtte. Det vil si at de i sin helhet var privatfinansiert. Sommeren 1908 var fyrsten ikke involvert i den norske ekspedisjonen til Svalbard, men det lyktes derimot Adolf Hoel å samle økonomisk støtte til en reise. Ekspedisjonen ble delvis finansiert gjennom salg av kullfelter okkupert sommeren i

²¹ Barr 1995:66.

²² Ibid:67.

forveien, og delvis gjennom støtte fra Universitetet i Oslo.²³ Også denne ekspedisjonen var hovedsakelig privatfinansiert. Selv om noen av midlene kom fra Universitetet, som var en statlig institusjon, var disse midlene ikke øremerket for denne type ekspedisjoner. Staten bevilget ikke pengene direkte til ekspedisjonen. Derfor er det nok riktig å si at denne ekspedisjonen ikke mottok statsstøtte.

Fra og med 1909 kom det et nytt moment ved de norske vitenskapelige ekspedisjonene i forbindelse med utforskningen av Svalbard. Staten kom nå inn med direkte finansiering. Sommeren 1909 dro en ekspedisjon under ledelse av Gunnar Isachsen som igjen var med etter et hvileår. Ekspedisjonen hadde økonomisk støtte fra staten samt en rekke vitenskapelige fond, deriblant Nansenfondet, og private "sponsorer". Fra nå av var staten den økonomiske hovedstøttespilleren for disse årlige ekspedisjonene til Svalbard, med unntak av 1915 og 1916. Ekspedisjonene i 1915 og 1916 var av mer privat karakter, da arbeidene ble utført for gruveselskapene.²⁴ Ekspedisjonen i 1909 var da også den første av de ekspedisjonene som skulle komme til å gå under navnet *De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspedisjoner* (DNSS). Med statens inntreden ble ekspedisjonene betydelig større. Ekspedisjonen i 1909 talte i alt sytten personer, ni vitenskapsmenn og åtte assistenter. I tillegg ble marinefartøyet *Farm* med et mannskap på tjue stilt til ekspedisjonens disposisjon.²⁵ Vi ser at dette var en betydelig utvidelse i forhold til de foregående ekspedisjonene. Utvidelsen indikerer også hvor viktig statens engasjement var for denne type forskning.

Selv om staten kom inn som medspiller i 1909, dekket den i perioden frem til 1918 bare en liten del av utgiftene. Ekspedisjonene ble fortsatt hovedsakelig finansiert av private. Fra 1919 til 1921 kom mesteparten av midlene fra staten, mens den overtok hele finansieringen fra 1922 til 1925.²⁶ Hva var så statens motiver for denne stadig økende interessen for Arktisk forskning?

²³ Hoel 1966:143-144.

²⁴ Skriv fra Handelsdepartementet, Om opprettelse av Norsk Polarinstitut, udatert, Norsk Polarinstituttts arkiv, Mappe 510/1, NP.

²⁵ Hoel 1966:145.

²⁶ Perioden begynte med en beskjeden offentlig støtte til norsk forskningsvirksomhet på Svalbard med litt over 40 000 kr i statstilskudd i femårsperioden 1906-10, mens tilskuddene i årene 1921 til 1925 lå på hele 1,2 mill kroner. (Drivenes 1989:7-8)

Det er påfallende stort sammenfall mellom statlig økonomisk støtte og utviklingen i Svalbardspørsmålet. I denne perioden ble suverenitetsspørsmålet avklart. Det er ikke vanskelig å se at forskningsaktiviteten spilte en sentral rolle i den politiske prosessen som førte til at Norge overtok Svalbard.²⁷ Frem til slutten av 1.verdenskrig var Norges offisielle oppfatning at øygruppen var et ingenmannsland (*terra nullius*). Krigen innebar en del endringer i forholdene rundt Svalbard, og ved krigens slutt gikk Norge for første gang bort fra *terra nullius* prinsippet og krevde suverenitet over øygruppen. Dette er i korte trekk den offisielt uttrykte politikken, men det er naturlig å tro at politikken på det mer uoffisielle plan var langt mer sammensatt og kompleks.

Allerede i 1892 kom det klare signaler om at det eksisterte andre tanker i det politiske miljøet enn de som ble uttrykt offisielt. Statsråd Konow (H) rettet i et fortrolig brev til utenriksminister Lewenhaupt spørsmålet om norsk suverenitet over Svalbard. Motivasjonen for dette utspillet er uklar, og det er blitt behandlet som en episode i litteraturen.²⁸ Selv om den unionelle utenriksmakten bestemt avviste dette initiativet, var tanken om norsk suverenitet over Svalbard sådd. En tanke som skulle vise seg å leve videre helt frem til overtakelsen 14. august 1925.²⁹

Etter århundreskiftet endret forholdene seg på Svalbard. Oppdagelsen av de store kullresursene og økt turisme førte til at det ble knyttet enda sterkere økonomiske interesser til dette området enn tidligere. Gruvedriften innebar en sterk økning i antall overvintrende, noe som igjen førte til en oppblomstring i antall interessekonflikter. En konsekvens av dette var derfor et sterkt behov for en form for regulering av forholdene. Det var dette som lå til grunn da Svalbardspørsmålet igjen ble aktualisert i 1906. Både i 1906 og 1907 var det sterk uro blant gruvearbeiderne. Fraværet av en ordensmakt og ordnede juridiske forhold gjorde situasjonen uholdbar. Enkelte forskere og næringslivsmenn hevdet at Norge burde okkupere øygruppen for å få orden på forholdene. Blant dem som støttet en slik linje var Gunnar Isachsen. Men de som sto for dette standpunktet var i mindretall i det politiske miljøet. Den rådende oppfatningen og den offisielle politikken gjenspeiles godt i Fridtjof Nansens uttrykte mening på et møte hos

²⁷ Drivenes 1989:9.

²⁸ Ibid:11.

²⁹ R.Berg: *Norge på egenhånd*. Norsk Utenrikspolitisk Historie bind.2. Oslo 1995:296-302.

statsminister Løvland i 1907. Han mente at en aktiv og imperialistisk Svalbardpolitikk ville være meningsløs. Til det var de nasjonale materielle interessene for små.³⁰ Dessuten ville antakelig stormaktene, og ikke minst Sverige, motsette seg en norsk overtakelse.³¹

Nansen hadde bare delvis rett i sine antakelser. Både den engelske, russiske og den franske regjeringen stilte seg i 1906/07 positive til en norsk overtakelse av Svalbard, mens svenskene definitivt var mot.³² Svenskenes standpunkt må sees i lys av det spente forholdet mellom Norge og Sverige etter unionsoppløsningen. Fra svensk side ble ikke minst landets vitenskapelige innsats trukket frem som et argument for svensk medinnflytelse, og mot norsk suverenitet og rettshåndhevelse; "*Svenskenes interesser på øygruppen bygde først og fremst på at ingen annen nasjon til den tid hadde utført en så omfattende vitenskapelig forskning*".³³

I perioden 1910 frem til utbruddet av 1. verdenskrig i 1914, ble det avholdt tre internasjonale konferanser om Svalbard. Formålet var å diskutere internasjonal administrasjon og rettsordning for dette området. Forhandlingene var basert på *terra nullius* prinsippet, og suverenitetsspørsmålet var ikke en prioritert sak på disse konferansene. Det ble fremmet flere forskjellige forslag om hvordan denne saken kunne løses. Norge foreslo for eksempel to forskjellige løsninger. Enten at Norge overtok rettshåndhevelsen alene, eller at det ble etablert et internasjonalt fellesstyre. De deltagende statene hadde forskjellige syn på hvordan denne saken best kunne løses, og de greide ikke å komme til enighet før krigen var et faktum.³⁴

Hva var så polarforskningens rolle i tiden før 1. verdenskrig? I Svalbardsaken synes det som om forskningen ble brukt direkte i argumentasjonen til de impliserte partene. Lengst gikk svenskene som på grunnlag av sin forskningsinnsats argumenterte for medbestemmelsesrett. Men også de andre statene brukte polarforskningen bevisst i disse årene. I 1910, samme år som

³⁰ De første spede forsøk på en norsk gruvedrift døde bort på grunn av kapitalmangel. Øygruppa var riktignok et viktig fangstfelt og hadde stor betydning for enkelte nordnorske samfunn, men selfangst og pelsdyrjakt var av marginal nasjonaløkonomisk betydning.

³¹ Berg 1995:299.

³² Drivenes 1989:12.

³³ T. Mathisen: *Svalbard i internasjonal politikk 1871-1925*, Oslo 1951:80.

³⁴ Ibid:154.

den første Svalbardkonferansen, ble det blant annet arrangert arktiske utstillinger i Russland og Sverige. Flere nasjoner utvidet også forskningen betydelig. Dette gjaldt i høyeste grad også Norge. I følge Trygve Mathisen ble Norge den ledende aktøren i utforskningen av Svalbard frem mot 1.verdenskrig.³⁵ Mathisen baserer sin påstand på bakgrunn av Adolf Hoels: *The Norwegian Svalbard Expeditions 1906-26*. Jeg vil tro at denne slutningen er trukket med belegg i antall ekspedisjoner til Svalbard i dette tidsrommet. Den svenske vitenskapshistorikeren Urban Wråkberg har analysert forskningsaktiviteten ut fra andre kriterier, nemlig antall vitenskapelige publikasjoner om Svalbard i denne perioden. Hans funn samsvarer ikke med Mathisens konklusjon. I perioden 1910-19 sto Sverige for 22%, Norge for 21 % og resten av verden for 57% av de publiserte vitenskapelige arbeidene om Svalbard.³⁶ Det er klart at en slik direkte sammenligning skaper problemer. Hvilken definisjon av *vitenskapelig aktivitet* man velger her, vil være avgjørende for de konklusjoner man sitter igjen med. Det er sannsynlig at Norge var den ledende nasjonen når det gjelder antall ekspedisjoner til Svalbard i denne perioden. Velger man å bruke dette som kriterium for vitenskapelig aktivitet, har Mathisen sine ord i behold. Legger man derimot vekt på resultatene, i form av publiserte arbeider, ser vi at det ikke var tilfelle. Hvis en skal prøve å forklare hvorfor antall publikasjoner ikke samsvarer med ekspedisjonshyppigheten, er det grunn til å tro at hovedforklaringen ligger på det økonomiske og organisatoriske plan. Forskningen var på denne tiden ikke organisert i en institusjon i Norge. Fasilitetene for å bearbeide og publisere det innsamlede materiale var derfor ikke de aller beste. I tillegg var disse ekspedisjonene for en stor del privat finansiert. De hadde riktignok noe støtte fra staten, men på langt nær nok til at disse kan klassifiseres som statlige foretak. Resultatet ble at det var en stadig kamp for å reise midler til ekspedisjonen. Kanskje la de i vei enkelte ganger uten full dekning til selve turen. I tillegg ble statens bevilgninger gjort på åremål. Det vil si at Hoel og de andre i DNSS måtte søke om støtte hvert eneste år i denne perioden. En slik usikker økonomisk situasjon bedret ikke muligheten til bearbeiding og publisering av materiale. Antakelig ligger noe av forklaringen på spriket mellom utførte ekspedisjoner og publisert materiale her. Resultatene ble ikke utgitt fordi det rett og slett ikke var penger igjen til dette.

³⁵ Ibid:145.

³⁶ U.Wråkberg: *Vetenskapens vikingatog. Perspektiv på svensk polarforskning 1860-1930*, Uppsala 1995:244.

Omfanget av den norske Svalbardforskningen økte i tiden frem mot 1.verdenskrig. Selv om det ikke var noen offisielt definert politikk, kan man ikke unngå å se denne opptrappingen i lys av Svalbardspørsmålet. Offisielle argumenter, de som ble brukt i budsjettinnstillingene og debattene i Stortinget for å øke forskningen, dreide seg i hovedsak om de økonomiske mulighetene på øygruppen.³⁷ Ser man på den tidligste forskningen, var den for en stor del styrt av økonomiske hensyn. Praktisk forskning, som kartlegging av kullfelter og landområder, opplodding av fjorder og merking av trygge transportveier, var prioriterte oppgaver. Målsettingen for dette arbeidet var å sikre ressursene for norske investorer.³⁸

Økningen i Svalbardforskningen ble hverken i budsjettinnstillingene eller i debatten i Stortinget satt i direkte sammenheng med forhandlingene omkring Svalbardspørsmålet. Dette trenger ikke å bety at både myndighetene og forskerne på et mer uoffisielt plan ikke så forskningen som en måte å hevde norske interesser på. Den offisielt uttrykte politikken holdt fast på *terra nullius* prinsippet når det gjaldt Svalbard. Men det er klart at norske myndigheter på et mer uformelt plan var en pådriver bak og en viktig støttespiller for den økonomiske og vitenskapelige satsingen på øygruppa. Et eksempel på en slik uformell relasjon mellom det politiske miljøet og forskningen er utenriksminister Irgens henvendelse i 1911. Han oppmuntret Hoel og Staxrud til å okkupere land på Svalbard. Statsstøtte til ekspedisjonene ville bli gitt under forutsetning av at okkupasjonene ikke ble solgt videre til utenlandske interesser. Avtalen ble formalisert i en kontrakt fra 1914, men ble holdt hemmelig for Stortinget.³⁹ En slik tankegang blir styrket hvis man tar med at det i 1906 ble opprettet et dossier i Utenriksdepartementet kalt "Den arktiske interessesfære". Dette arkivet skulle raskt vise seg å bli fylt med saker som hadde med Svalbard å gjøre. Til tross for at øygruppen på dette tidspunkt ble sett på som et "ingenmannsland", er det tydelig at norske myndigheter hadde ambisjoner om å knytte Svalbard nærmere til Norge.⁴⁰

I løpet av verdenskrigen fra 1914 - 1918 endret forholdene seg ganske mye når det gjaldt Svalbard. Norge hadde fått en langt sterkere økonomisk posisjon ved at norske selskaper

³⁷ Drivenes 1989:14.

³⁸ Ibid:14.

³⁹ Arlov 1996:295.

⁴⁰ Berg 1995:150, også Arlov 1996:283.

hadde kjøpt opp de amerikanske kullfeltene. Overtakelsen hadde ført til at Norge nå var den største kullprodusenten på øygruppen. Riktignok hadde ikke staten selv gjort noen investeringer, men en del uoffisielle relasjoner tyder på at den var godt oppdatert på utviklingen. Blant annet var både statsminister Knudsen og utenriksminister Ihlen involvert som privatpersoner. Begge var blant investorene i *Det Norske Spitsbergensyndikat* som hadde kjøpt ut amerikanerne under krigen.⁴¹ Norge hadde nå fått det landet tidligere hadde manglet i forhold til suverenitetshevdelse, nemlig sterke nasjonaløkonomiske interesser. Svalbards økonomiske potensiale hadde vært kjent en god stund, men det var først nå at disse interessene var kommet på norske hender. I tillegg hadde Norge, som vi har sett tidligere, allerede før krigen overtatt ledelsen når det gjaldt den vitenskapelige utforskingen av øygruppen.

Også den utenrikspolitiske situasjonen var endret. I etterkant av krigen måtte det skje en rekke territoriale endringer. Så også i Nord-Europa. Norges innsats på sjøen under krigen gjorde at landet hadde en viss sympati fra aktørene som deltok på fredskonferansen i Paris. I tillegg var to av hovedaktørene i Svalbardspørsmålet, Russland og Tyskland, mer eller mindre satt ut av spill. Russland på grunn av nasjonal politisk uro, og Tyskland i form av den tapende part i krigen. Alle ting skulle med andre ord ligge til rette for et skifte i norsk Svalbardpolitikk. Til tross for dette var den norske regjeringen veldig passiv i denne saken, og de endret ikke offisiell politikk og fremsatte krav om suverenitet over Svalbard før sent høsten 1918. Men aktiv innsats fra Norges sendemann i Paris, greve Wedel-Jarlsberg, gjorde at saken ble forberedt og tatt opp på fredskonferansen.

Ifølge Willy Østreng var vitenskapelige aktører virksomme i flere av de aktuelle landene i interessedramaet om Svalbard. Hans analyse viser at myndighetene aktiverte forskerne ut fra forskjellige faktorer. I Norge og Nederland ble vitenskapsmennene aktivert som støttespillere for regjeringen på regjeringens egne premisser, mens de i Storbritannia ble aktivert av økonomiske interesser på økonomiske premisser. Sverige skilte seg ut fra de andre aktørene. Østreng påpeker at vitenskapsmennene her ser ut til å ha bidratt i prosessen som; "... *selvstendige, selvmotiverte interessenter*".⁴² Felles for de vitenskapelige aktørene i alle landene var at de krevde nasjonal annekasjon av Svalbard. Men det var også ulikheter mellom

⁴¹ Arlov 1996:295.

⁴² W. Østreng: *Økonomi og politisk suverenitet. Interessedramaet om Svalbards politiske status*, Oslo 1974:97.

de vitenskapelige miljøene. Disse skillene viser seg i stor grad å gå mellom de forskjellige profesjoner som ble mobilisert. Ifølge Østreng var enkelte profesjoner mer nasjonale i sin orientering enn andre, han tenkte særlig på fagene historie og geografi. I Nederland og England, og til dels også i Sverige, var det nettopp disse profesjonen som i første rekke ble aktivert. Felles for disse var at de etter hvert ble mer aktive og gikk lenger i sine krav enn de aktørene som hadde aktivert dem. Ifølge Østreng viste det seg at kravene fra vitenskapelig hold i Norge, hvor geologene Hoel og Werenskiold var de ledende, var langt mer moderate enn tilfellet var i noen av de andre landene.⁴³ Det må kunne stilles spørsmålstegn ved Østrengs karakteristikk av de norske polarforskerne. Han hevder at de ble aktivert av myndighetene, på myndighetenes premisser. Er ikke dette en litt for lettvent konklusjon? Var det ikke slik at forskerne, særlig Hoel, var langt mer aktiv og la press på myndighetene i denne saken? Adolf Hoel var en pådriver i utforskningen av Svalbard. Han foretok okkupasjoner av kullfelter og støttet all næringsaktivitet på øygruppen. Hvorfor gjorde han dette? Hoels overordnede mål var å skaffe Norge suverenitet over nye landområder. Dette mente han best kunne gjøres ved hjelp av utstrakt næringsaktivitet.⁴⁴ Senere i dette kapittelet vil jeg komme nærmere inn på Hoels polarpolitiske tenkning.⁴⁵ Hvilken konkret påvirkning hadde så de norske forskerne i avklaringen av Svalbardspørsmålet? På fredskonferansen i Paris var de viktige som eksperter og rådgivere. Gunnar Isachsen og Arnold Ræstad⁴⁶ ble oppnevnt som sakkyndige i denne saken. Isachsen hadde ansvaret for økonomiske forhold og den vitenskapelige forskningen, mens Ræstad skulle utrede øygruppens politiske historie. Det ble også satt i gang arbeid med en fremstilling av den norske vitenskapelige innsatsen på øygruppen, men denne ble først fullført etter at Svalbardspørsmålet var avklart.

Hvis vi ser på bevilgningene fra staten, er det en helt klar sammenheng mellom Svalbardspørsmålet og det finansielle engasjementet. Særlig skulle bevilgningene komme til å øke etter at suverenitetsspørsmålet var avklart i Paris. En opptrapping av forskningen var bl.a.

⁴³ Ibid:97-98.

⁴⁴ E-A. Drivenes: "Adolf Hoel - ishavsimperialist og polarideolog." I:Sørheim & Johannessen 1995:86-87.

⁴⁵ Se kap. 2.3.1.

⁴⁶ Arnold Ræstad (1878-1945): Jurist, utenriktstjenestemann, redaktør og, i en kort periode, utenriksminister. Interessen for Svalbard og Arktis tok han med seg inn i alle sine forskjellige posisjoner. Hans avhandling "Norges høihetsret over Spitsbergen i ældre tid" fra 1912 ble en "bibel" i den norske suverenitetshevdelsen.

nødvendig for å rydde opp i flere uavklarte eiendomsforhold som skulle avgjøres av en spesialdomstol i København. Det var nå tryggere og mer legitimt for den norske stat å investere på øygruppen. Etter Svalbardtraktaten ble underskrevet i 1920 trådte den politiske interessen ved Svalbardforskningen noe i bakgrunn. Etter 1920 ble det, ifølge Einar-Arne Drivenes, helt klart de økonomiske argumentene som var den viktigste begrunnelsen for de økte bevilgningene.⁴⁷ Roald Berg hevder et motstridende syn. Han argumenterer for at det var nasjonalistiske hensyn som lå til grunn for Norges politikk i Arktis.⁴⁸ Jeg vil ikke gå nærmere inn på disse divergerende syn, men registrerer at de er der. Det som derimot er viktig er å se hvilke tanker Adolf Hoel hadde om dette spørsmålet. Senere i kapitlet skal vi se at han argumenterte ut fra både et økonomisk og et nasjonalistisk synspunkt. Det synes også som om det var stor konsensus i Stortinget om bevilgningene til DNSS i årene frem til 1925. Som vi har sett preges DNSSs levetid i stor grad av Svalbardspørsmålet. Omfanget av forskningen økte gradvis i takt med bevilgningene fra staten. Det er ingen tvil om at forskningen var en viktig faktor i prosessen som førte til at Svalbard ble norsk. Roald Berg slår fast i bind to av *Norsk utenrikspolitisk historie* at hensikten med Svalbardforskningen, og resultatene av denne, var å øke Norges tilstedeværelse og interesser på øygruppen. Dette støtter opp om Adolf Hoels teori om at det; “*Forut for en stats anneksjon - politisk eller økonomisk - av nye landområder går nesten alltid videnskapelige eller praktisk-videnskapelige undersøkelser*”.⁴⁹

2.2. Adolf Hoel

Når vi ser på den norske polarforskningen i første halvdel av 1900- tallet, kommer vi ikke utenom Adolf Hoel. Mer enn noen andre stod han for kontinuiteten gjennom hele perioden, fra sin første ekspedisjon i 1907 til han ble arrestert 9. mai 1945 tiltalt for landssvik under krigen. Thor B. Arlov har karakterisert Hoels landssvikdom som en slags polarforskningens parallell til prosessen mot Hamsun: “*..i begge tilfeller har vi å gjøre med mennesker som hadde skaffet*

⁴⁷ Drivenes 1989:21.

⁴⁸ Berg 1995:320.

⁴⁹ A.Hoel sitert i Berg 1995:299.

*seg selv og landet stor ære og berømmelse, men som hadde havnet på feil side under krigen.*⁵⁰

Hoel ble født i Sørum på Romerike i 1879 og tok examen artium 18 år gammel i 1897. Etter artium begynte han å studere realfag, og han ble snart kjent med geologimiljøet, ledet av professor W.C. Brøgger. Hoel valgte da også å fordype seg i geologien og avla sin embetseksamen i 1904. Han dro på sin første ekspedisjon til Spitsbergen i 1907, og etter denne turen ble han lidenskapelig opptatt av polarområdene. Fra 1911 var han leder for DNSS. Riktignok var dette i starten et delt lederverv, i fire år sammen med topografen Arve Staxrud og i to med hydrografen Sverre Røvig. Men fra 1919 hadde han dette alene. Hoel var også tilknyttet Universitetet i Oslo, fra 1911 som universitetsstipendiat og fra 1919 som dosent i geologi. Fra 1928 ledet han den nyopprettede statsinstitusjonen for polarforskning, Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU). Han fikk sitt professorat høsten 1940 i polarlandenes geografi. Da universitetets rektor ble avsatt av tyskerne i 1941, fikk Hoel vervet som prorektor (i praksis fungerte han som øverste leder), og fra 1943 var han rektor. I tillegg til sine offisielle verv bisto han ofte norske myndigheter og private i saker som omhandlet den polare sfære.⁵¹

Hoels polare engasjement må sees i lys av hans brede interesse for disse områdene. Både politiske, økonomiske, vitenskapelige og historiske argumenter lå til grunn for hans arbeid og handlinger. Ofte overlappet disse interessene hverandre, slik at det vil være vanskelig, og lite hensiktsmessig å skille dem skarpt fra hverandre. Hans overordnede mål var å skaffe Norge suverenitet over nye landområder, og for å legitimere sine handlinger brukte han de ovennevnte typer av argumenter. Derfor kan man bruke termen "ishavsimperialist" om Adolf Hoel. Hoel skilte mellom nasjonale/politiske, rent vitenskapelige og praktiske hensyn. Inn under det nasjonale/politiske kommer blant annet den økonomiske kartleggingen av resursene og rent politiske handlinger, som for eksempel suverenitetshevdelse. Det er sannsynlig å tro at han ikke hadde personlige interesser eller mål med det økonomiske kartleggingsarbeidet, men i stedet så på det som et bidrag til å sikre suvereniteten for Norge over et område. Også vitenskapelig forskning var viktig for Hoel for å vinne eller styrke suvereniteten. Han mente at denne type

⁵⁰ Arlov 1996:446.

⁵¹ Drivenes 1995:85 og Barr 1995:67-68.

forskning kunne fungere som en støtte til suvereniteten etter at nye landområder var erobret. Likevel er det tydelig at den praktiske kartlegging og forskning stod hans hjerte nærmest. Det vil si forskning som var nødvendig for bosetting og daglig næringsdrift. En slik tankegang lå også til grunn for NSIUs virksomhet. Institusjonen konsentrerte seg om saker som kom næringslivet til gode. Denne fokuseringen på næringsinteresser gjorde at NSIU og Hoel befant seg i en utsatt posisjon mellom politikk og vitenskap. Vi skal senere i dette kapitlet se at de måtte tåle en del kritikk for sammenblandingen av disse to sfærene. I kapittel 5 skal vi se at dette spørsmålet også stod sentralt forut for opprettelsen av Norsk Polarinstitut.

Når det gjelder historiske argumenter, mente Hoel at Norge stod i en særstilling. Ifølge han ble Ishavet og de viktigste øyene oppdaget av nordmenn så langt tilbake som i vikingtiden og tidlig middelalder. Det å se på disse områdene som *terra nullius* anså han som et uttrykk for mangel på historisk kunnskap. I tillegg til en historisk rett til områdene i nord, mente Hoel også at Norge hadde en "naturlig" rett til ekspansjon i dette området. Årsaken til dette var at nordmennene hadde særegne egenskaper til å kunne utnytte områdene i nord. Disse tankene var han på langt nær alene om. Slike tanker finner man også i utenriktjenesten. En av de store "heltene" fra fredskonferansen i Paris, Wedel - Jarlsberg, snakket også om denne "rett" til ekspansjon inn i de arktiske områder.

Til tross for den status personen Adolf Hoel etterhvert fikk, var det ikke alle som oppfattet han udelt positivt. Han måtte tåle en del kritikk for sin sammenblanding av flere interessesfærer og fordi han hadde for mange jern i ilden. Dette kommer til uttrykk i et brev fra Isachsen til Hoel i 1914.⁵² Der gjorde Isachsen det klart at lederen for en vitenskapelig ekspedisjon ikke burde blande dette arbeidet med forretninger i samme område. Det ser ikke ut til at Hoel selv så det som et problem at han opptrådte som næringslivsmann, politisk aktivist og vitenskapsmann. Han tok i bruk de midler han anså som nødvendige for å nå sitt overordnede mål, nemlig å styrke Norges kontroll over "våre" områder. For dette arbeidet mottok han sine mange utmerkelser og det hadde ingenting å gjøre med den dommen han fikk etter krigen.⁵³

⁵² Barr 1995:68.

⁵³ Delen om Adolf Hoel er i hovedsak basert på Drivenes 1995 og Barr 1995.

2.3. Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (NSIU) blir opprettet

En av hovedproblemstillingene for denne oppgaven er å vurdere Norsk Polarinstitut (NP) i et brudd/kontinuitet perspektiv. Dette i forhold til den tidligere institusjonaliserte norske polarforskningen. I denne sammenheng blir det viktig å gå nøye inn på den institusjonen NP etterfulgte, nemlig NSIU. For å kunne sammenligne NSIU med NP senere i oppgaven, vil jeg se på opprettelsen, organiseringen, virksomheten og den kritikken som kom mot NSIU. Dette er av helt avgjørende betydning for å kunne gi noe svar på brudd/kontinuitet problemstillingen. Statsviteren Odd Gunnar Skagestad slår fast at bakgrunnen for Stortingets beslutning om å opprette NSIU var å finne i Svalbardtraktaten. Artikkel 5 hadde fastsatt at det skulle treffes bestemmelser om hvilke betingelser det kunne gis tillatelse til å drive vitenskapelig forskning på Svalbard; *"Der vil likeledes ved overenskomst bli truffet bestemmelser om de betingelser hvorunder vitenskapelig forskning skal kunne drives i de nevnte egner."*⁵⁴ Skagestad pekte videre på at det fra forskningshold, representert ved Hoel, var tatt til orde for å opprette en sentralinstitusjon som skulle organisere alle praktiske og vitenskapelige undersøkelser i de arktiske strøk.⁵⁵ Det er dette initiativet fra Hoel jeg vil ta utgangspunkt i når jeg vil se på hvilke intensjoner og argumenter som lå bak opprettelsen av en polarforskningsinstitusjon.

Etter den formelle overtakelsen av Svalbard 14. august 1925, syntes Hoel det var nødvendig at den vitenskapelige utforskningen ble ført over i fastere former. Dette tok Hoel konsekvensene av, og allerede 13. oktober samme år hadde han utarbeidet planer for en permanent sentralinstitusjon som skulle ta seg av den praktiskvitenskapelige utforskningen av Svalbard.⁵⁶ I dette første notatet la Hoel liten vekt på å begrunne en opptrapping og permanentisering av forskningsvirksomheten. Det eneste han nevnte eksplisitt som begrunnelse, var at Norge som nå hadde suvereniteten hadde plikt til å fortsette utforskningen av øygruppen. Videre påpekte han at forskningen ytterligere ville styrke Norges økonomiske og politiske herredømme på Svalbard.⁵⁷ Det skulle imidlertid gå lang tid før denne saken kom opp på den politiske dagsorden. Dette hadde trolig å gjøre med at DNSS og Hoel etter suverenitetsovertakelsen

⁵⁴ Svalbardtraktaten artikkel 5.

⁵⁵ O.G. Skagestad: *Norsk Polarpolitikk. Hovedtrekk og utviklingslinjer 1905-1974*, Oslo 1975:39

⁵⁶ Hoel 1966:160.

⁵⁷ Drivenes 1989:22-23.

mistet noe av den velviljen de hadde hatt hos myndighetene. Mange mente at virksomheten nå kunne trappes ned, og den vanskelige økonomiske situasjonen i landet gjorde at andre områder ble prioritert.⁵⁸

I en henvendelse til Handelsdepartementet 18. februar 1927 fremmet Hoel saken på nytt, denne gangen i et mer gjennomarbeidet notat. Nå tok departementet tak i saken og henvendte seg til Finansdepartementet om bidrag som ville gjøre det mulig å realisere Hoels planer. I et møte i Stortinget 6. juli 1927, ble det fattet vedtak om fordelinger for årene 1928 - 1932. Det ble stilt 250 000 kr til disposisjon for Svalbardforskning av overskuddet fra det nyopprettede pengelotteriet. Med dette var finansieringen for de nærmeste årene sikret, og arbeidet med å realisere Hoels planer kunne fortsette. Den 17. januar 1928 la Handelsdepartementet frem Stortingsproposisjon nr. 29 om opprettelse av en institusjon for Svalbard - og Ishavsundersøkelser og av et Svalbard - og Ishavsråd. Proposisjonen ga i svært liten grad noen begrunnelse for å institusjonalisere norsk polarforskning. Verken politiske, økonomiske eller vitenskapelige argumenter for å opprette denne institusjonen ble gitt. Handelsdepartementet uttrykte støtte til Hoels forslag, men gikk ikke inn på hvilke argumenter som lå til grunn for denne støtten.⁵⁹ Det vil derfor være naturlig å se nærmere på Adolf Hoel og hans tenkning. Hvilke argumenter hadde han for å ville permanentere og utvide den norske polarforskningen?

2.3.1. Hoels polarpolitiske tenkning og opprettelsen av NSIU

Tidligere har vi sett at det lå både politiske, økonomiske, vitenskapelige og historiske argumenter bak Hoels arbeider og handlinger i polarområdene. Jeg vil nå gå nærmere inn på disse argumentene for å finne ut hvorfor Hoel mente polarforskningen burde permanenteres i en institusjon.

Selv om suverenitetsspørsmålet på Svalbard var avklart i 1925, fortsatte Hoel å legge vekt på suverenitetshevdelse som begrunnelse for å opprettholde forskningsaktiviteten. Han mente at en sterk forskning var nødvendig ut fra nasjonale/politiske hensyn. Dette fordi suvereniteten

⁵⁸ Arlov 1996:445.

⁵⁹ Drivenes 1989:33 og 36.

ifølge traktaten var begrenset,⁶⁰ og at dette krevde tilstedeværelse for ytterligere å sikre denne. Men Hoels ambisjoner strakte seg nok lenger enn til Svalbard. Suvereniteten her var jo allerede sikret. I et notat fra 1927 grunngir han utvidingen av forskningsområdet til å gjelde hele "Ishavet". Her kommer hans tanker om vitenskap og politikk klart frem.⁶¹ Det skinner igjennom at Hoel nå ville rette fokus mot andre områder i Arktis. Svalbard var sikret for Norge, og det er naturlig å tolke Hoel i retning av at andre landområder stod for tur. Svalbard hadde vært sentral hos DNSS. Opprettelsen av NSIU var et skritt videre, og det ble derfor naturlig å utvide horisonten også geografisk.

Norges historiske rettigheter var viktige for Hoel når han skulle begrunne norske polarinteresser. Han hevdet at nordmennene så tidlig som i vikingtiden oppdaget Ishavet og dets viktigste øyer. Norske fangstmenn hadde drevet fangst langs iskanten og kolonisert de beboelige øyene. Den norske nedgangstiden i seinmiddelalderen gjorde at nordmennene ikke maktet å opprettholde den økonomiske aktiviteten, og med den forsvant også suverenitetshevdelsen. I århundrer ble resursene sterkest beskattet av andre europeiske stater, mens nordmennene igjen tok over hegemoniet fra midten av 1800-tallet. Hoel pekte videre på at den nasjonale bevisstheten ikke holdt følge med den økonomiske utvidelsen i dette området. Det at Norge helt frem til 1918 hevdet *terra nullius* prinsippet for Spitsbergen, var ifølge Hoel et uttrykk for historisk uvitenhet.⁶² I tillegg til denne "politiske" retten hadde nordmennene også en "naturlig" rett til disse områdene. Det var den eneste muligheten Norge hadde til ekspansjon, og han underbygget dette også med at vi var bedre skikket til å ferdes i disse områdene, eller; "*nordmenns særegne egenskaper for å kunne utnytte disse områda.*"⁶³ Denne

⁶⁰ Alle borgere fra land som hadde ratifisert traktaten hadde lik rett til å oppholde seg og utnytte resursene på Svalbard. Svalbartraktaten artikkel 2: "*Alle de høie kontraherende parters skib og undersætter skal ha lik rett til fiske og jakt innen de områder som er nevnt i artikkel 1 og deres territoriale farvann.*" artikkel 3: "*Alle de høie kontraherende parters undersætter skal i farvann, fjordene og havnene innen de områder som er nevnt i artikkel 1 ha lik rett til adgang og opphold - uten hensyn til grunn eller formål; de skal der kunne drive uhindret allslags maritim-, industri-, bergverks- og handelsvirksomhet på fullstendig lik fot, forutsatt at de retter sig efter de stedlige lover og forskrifter.*"

⁶¹ Drivenes 1989:24-25.

⁶² Ibid:25-26.

⁶³ Ibid:27.

“naturlige” rett til ekspansjon nordover skulle komme til å stå sentralt i Hoels begrep om “livsrom”.

I Hoels utsagn om at det forut for en stats anneksjon av nye landområder, politisk eller økonomisk, nesten alltid har vært vitenskapelige eller praktiskvitenskapelige undersøkelser,⁶⁴ ser vi at han hadde en bestemt oppfatning om at vitenskapen kunne brukes som et politisk redskap for å støtte suverenitetskrav over nye områder. Vitenskapelig forskning kunne gi kunnskap som ville styrke en stats stilling i eventuelle konflikter angående det aktuelle området. Hoels synspunkt var derfor at forskerne spilte en sentral rolle forut for en ervervelse av nye landområder. En stat kunne bruke forskerne bevisst for å utvide sine grenser. Dette så vi i Svalbardsaken, og nedenfor skal vi se eksempler på at denne strategien også ble brukt aktivt av Hoel andre steder på 1920- og 30-tallet.

Økonomiske argumenter hadde alltid vært sentrale i søknadene om statlige bevilgninger til polarforskningen. Det hadde i lang tid vært et mål for Hoel å sikre kullressursene på Svalbard for norske interesser. Denne type argumenter var også sentrale i Hoels utredning om opprettelsen av NSIU. Han mente at et høyt aktivitetsnivå i utvinningen av naturressursene var nødvendig for å vinne politisk kontroll. For å kunne nå og opprettholde et slikt nivå var det nødvendig med en sterk forskning. I tillegg bidro forskningen i seg selv til å holde aktivitetsnivået høyt. Før Svalbardtraktaten ble underskrevet i 1920 hadde politiske argumenter vært sidestilt med de økonomiske. Nå da Svalbard var sikret, ble de økonomiske ledende.⁶⁵ At de økonomiske sidene hadde høy prioritet hos Hoel, ser vi av hans forslag om å legge NSIU under Handelsdepartementet. Det var dette departementet som hadde ansvaret for den økonomiske aktiviteten på Svalbard. Siden den nye institusjonen først og fremst skulle drive undersøkelser som kom næringslivet til gode, var det etter Hoels mening naturlig å legge institusjonen inn under Handelsdepartementet.⁶⁶

Til tross for denne sterke fokuseringen på politiske og særlig økonomiske argumenter, var Hoel også opptatt av de rent vitenskapelige grunnene for å drive forskning. Svalbards

⁶⁴ Hoel sitert i Berg 1995:299.

⁶⁵ Drivenes 1989:21.

⁶⁶ Ibid:35.

plassering i forhold til resten av Europa gjorde at øygruppen sto i en særstilling. Tilgjengeligheten gjorde at det var mulig å utføre omfattende studier under arktiske rammebetingelser. Både den arktiske naturen, det arktiske dyrelivet og ikke minst isforholdene i polbassenget var forskningsområder som lot seg studere fra Svalbard. For flere vitenskaper var dette blitt et nøkkelområde. Klarest kom kanskje dette til uttrykk i meteorologien, hvor isforholdene i polbassenget viste seg å påvirke værforholdene på hele den nordlige halvkule.⁶⁷ Hoel argumenterte for at det også lå visse vitenskapelige forpliktelser innbakt i Svalbardtraktaten. Blant annet tok artikkel 2 opp natur- og dyrevern, og det ble forventet at Norge skulle håndheve regler for dette arbeidet. En slik oppgave gjorde også krav på en koordinerende institusjon. Vi ser altså at også vitenskapelige argumenter var viktige for Hoel, men det er ingen tvil om at det var den praktiske forskningen som ble prioritert.

2.3.2. Organiseringen av NSIU

Utkastet Hoel la frem i oktober 1925 foreslo å opprette et Svalbardråd, et Svalbardkontor og en egen publikasjon for undersøkelser gjort på øygruppen. I tillegg foreslo han at det etter hvert ville være fordelaktig å få bygget et eget forskningsfartøy.⁶⁸ I tiden frem til 1927 modifiserte Hoel forslaget sitt flere ganger, særlig gjaldt dette institusjonens ansvarsområde. I første omgang ble dette utvidet til også å omfatte "Ishavet", det vil si Nordishavet. Høsten 1927 ble dette endret til "Ishavene", altså både Nord- og Sørishavet. Det var også denne termen som ble brukt i forslaget til resolusjon i desember 1927. Denne formuleringen skulle vise seg å være kontroversiell. I Handelsdepartementets innstilling blir en slik utvidelse avslått; *"Departementet antar at der for tiden ikke er tilstrekkelig grunn til å utvide Svalbardekspedisjonenes område utover Nordishavet."*⁶⁹ Det ligger imidlertid ingen klar begrunnelse for dette i proposisjonen. Saken ble tatt opp i universitets- og fagskolekomiteen 1. mars 1928. Den var uenig med departementet i sin innstilling; *"...uttrykket "Ishavene" (i flertall) bør anvendes, da Norges interesser såvel i de sydlige som i de nordlige ishav bør*

⁶⁷ Ibid:37.

⁶⁸ Ibid:40.

⁶⁹ St.prp.nr.29 1928:5.

ivaretas på en forsvarlig måte og av den samme institusjon”⁷⁰ Saken ble debattert i Stortinget 7. mars samme år. Resultatet ble at NSIU og Svalbard- og Ishavsrådet ikke fikk noe ansvar for Antarktis. Hovedårsaken til dette var at Norges interesser i Nord- og Sørishavet var høyst forskjellige.⁷¹ Vi ser altså at Hoel foreslo å utvide forskningsområdet flere ganger. Han fikk gjennomslag for at hele Nordishavet skulle innlemmes, men altså ikke Sørishavet. Det er imidlertid ting som tyder på at Hoel aldri gav opp ideen om også å innlemme Sørishavet. Et eksempel på dette er en henvendelse han gjorde til Næringsdepartementet 10. juni 1944. Her foreslo han på nytt at NSIUs virkeområde også måtte innbefatte polartraktene i syd.⁷² Han ble imidlertid møtt med den samme motviljen som tidligere. Argumentene var som før at interessene i nord og sør var forskjellige.⁷³ Til tross for at det her var snakk om to forskjellige politiske regimer som behandlet saken, er det fruktbart å se dette spørsmålet i et brudd/kontinuitet perspektiv. Det som er interessant er at nettopp en utviding av arbeidsområdet til å innbefatte Antarktis var en viktig del av argumentasjonen for å opprette Norsk Polarinstitut etter krigen.

NSIU ble i første omgang bare opprettet for perioden 1928-32. Departementet ville ikke gjøre institusjonen permanent og begrunnet dette med at midlene fra pengelotteriet bare var bevilget for fem år, og at man; *“nærer adskillig betenkelighet ved å gi institusjonen en stedsevarende karakter”*.⁷⁴ Det er imidlertid ingenting som tyder på at Hoel i sitt forslag ikke hadde tenkt seg en permanent institusjon,⁷⁵ og departementets innstilling må i så måte ha vært skuffende for han. Som vi skal se nedenfor hadde ikke Hoel og de andre Svalbardforskerne den samme støtten og godviljen i Stortinget på slutten av 1920-tallet som de hadde hatt noen år tidligere. Dette kan nok være noe av grunnen til skepsisen mot en permanent institusjon for polarforskning.

⁷⁰ Innst.S.nr.45 1928:115.

⁷¹ Forhandlinger i Stortinget nr.54 - 7.mars 1928.

⁷² Notat, Hoel til Næringsdepartementet, 10. juni 1944, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 214, NP.

⁷³ Notat, Hoel til Næringsdepartementet, 15. august 1944, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 214, NP.

⁷⁴ St.prp.nr. 29 1928:5.

⁷⁵ Drivenes 1989:42.

Når det gjelder NSIUs arbeidsoppgaver, hadde departementet tatt med de fleste av Hoels forslag i proposisjonen, men noen av dem var litt omformulert.⁷⁶ For det første skulle institusjonen forvalte de midlene som allerede var stilt til disposisjon og eventuelle nye bevilgninger for forskningen på Svalbard. For det andre skulle den ta seg av kartleggingen og de praktiske og vitenskapelige undersøkelsene av Svalbard og Ishavet. Meteorologiske observasjoner og fiskeriundersøkelser skulle likevel ikke være NSIUs ansvar. Når det gjelder publikasjoner, skulle de bli utgitt i den grad økonomien tillot det. Videre skulle NSIU foreslå og uttale seg om geografiske navn, men selve godkjenningen skulle ligge hos departementet. Koordinering og veiledning av utenlandske ekspedisjoner skulle også være en av oppgavene til NSIU.⁷⁷

Hoel foreslo at NSIU skulle ha en fast stab på seks personer: en leder (topograf, hydrograf, oseanograf eller geolog), en topograf, en geolog, en tegner, en sekretær og en kontordame. Departementet støttet dette forslaget, og institusjonens faste personell kunne samarbeide med fagfolk fra andre vitenskapelige institusjoner. Alt i alt kan man si at Hoel langt på vei fikk gjennom sitt forslag når det gjelder opprettelsen av NSIU. Unntakene var ansvarsområde, permanens og bygging av eget forskningsfartøy.⁷⁸

2.3.3. Norges Svalbard- og Ishavråd (NSIR)

I tillegg til en ny forskningsinstitusjon inneholdt Hoels forslag et forslag om å opprette et rådgivende organ. Det skulle bære navnet Norges Svalbard- og Ishavråd og bestå av åtte medlemmer. Rådet skulle utnevnes av Handelsdepartementet, men lederen av NSIU skulle være selvskrevet medlem og formann. Rådets øvrige sammensetning skulle være en representant fra Norges Geografiske Oppmåling, Norges Geologiske Undersøkelser, Universitetet, Fiskeridirektoratet, Det Norske Geografiske Selskap og to representanter fra Geofysisk kommisjon. Arbeidet skulle være ulønnet, men reiseutgifter kunne bli refundert for medlemmer som bodde utenfor Oslo. Handelsdepartementet var enig i at et slikt organ ville være til stor nytte, men var i tvil om lederen i NSIU burde være medlem av dette rådet. Dette

⁷⁶ Ibid:43.

⁷⁷ St.prp.nr. 29 1928:5.

⁷⁸ Drivenes 1989:45.

fordi Svalbard - og Ishavsrådet skulle være en rådgivende instans for sentraladministrasjonen, og at en for tett sammenkobling ville være uheldig.⁷⁹ Nå skulle det imidlertid gå en stund før dette organet trådte i kraft. Rådet ble ikke utnevnt før i 1930. Gustav Smedal, formannen for Norges Grønlandslag ble leder, og Adolf Hoel, lederen i NSIU, ble til tross for Handelsdepartementets skepsis medlem av styret.⁸⁰

2.3.4. NSIUs virksomhet

Som navnet tilsier var det ikke lenger bare Svalbard forskningen var rettet mot. NSIU skulle nå også ta for seg havet omkring. Fra 1929 til 1936 var NSIUs ekspedisjonsvirksomhet relativt liten på Svalbard.⁸¹ NSIUs innsats ble i hovedsak satt inn andre steder. I disse årene var det Grønland og Barentshavet som var de viktigste områdene. Det var særlig Frans Josef Land som kom i søkelyset i Barentshavet. På slutten av 1920- og begynnelsen av 1930-tallet dro det flere vitenskapelige ekspedisjoner til dette område. Den 15. april 1926 fremla Sovjetunionen et dekret om avgrensingen av deres territorium i polarområdene. Dekretet inneholdt krav i henhold til det såkalte sektorprinsippet. Alt land frem til Nordpolen mellom lengdegradene fra det vestligste og østligste punkt på deres ishavskyst, ble regnet for sovjetisk område.⁸² Dette innebar at tilgangen til Frans Josef Land, som var et viktig fangstområde for norske fangstmenn, kunne gå tapt. Og i 1930 skjedde nettopp det som mange hadde fryktet. Norske fangstskuter ble oppbrakt eller jaget bort av sovjetiske oppsynsskip. Offisielle protester nyttet ikke, og man måtte innse at slaget var tapt overfor vår mektige nabo i nordøst.⁸³ Dermed forsvant også interessen fra vitenskapelig hold for dette området.

Øst-Grønland ble også et viktig område for NSIU. Spørsmålet om Grønlands stilling førte til uoverensstemmelser mellom Norge og Danmark gjennom hele 1920-tallet. Konflikten med Danmark om suvereniteten over deler av Grønland var viklet inn i et kompleks av nasjonale

⁷⁹ St.prp.nr.29 1928.

⁸⁰ O.B. Fure: *Mellomkrigstid 1920 - 1940*. Norsk utenrikspolitisk historie bind.3. Oslo 1996:125-126.

⁸¹ Hoel 1966:165.

⁸² S.G.Holtmark (red): *Norge og Sovjetunionen 1917 - 1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo 1995(a)
Note fra USSR's representant i Norge A.M. Makar til stats - og utenriksminister I. Lykke 6. mai 1926.

⁸³ T.Gjelsvik: *Norsk Polarinstitut - 50 år i statens tjeneste*. Oslo 1978:13-14. og Barr 1995:78.

traumer. Disse traumene hadde rot i erfaringer fra den dansk-norske unionen og visse sider ved unionsoppløsningen i 1814.⁸⁴ En midlertidig løsning på konflikten var avtalen som ble inngått sommeren 1924. Avtalen sikret landene lik rett til næringsdrift, men partene holdt bastant på sitt syn angående suverenitetsspørsmålet. Danmark mente området kom inn under dansk overhøyhet med hjemmel i et vedtak om suverenitetsutvidelse som var anerkjent av flere stater. Ihlen erklæring fra 1919 var et viktig element i dette bildet.⁸⁵ Norge på sin side fastholdt oppfatningen av området som *terra nullius*. Den norske delegasjonen var fornøyd med avtalen. I den hadde de sikret norske næringsinteresser uten å anerkjenne dansk suverenitet. I de nærmeste årene forholdt norske myndigheter seg rolig i dette spørsmålet, da de mente at norske næringsinteresser måtte styrke sine posisjoner i området før det ville bli aktuelt å fremme ytterligere krav.⁸⁶ Likheten med myndighetenes politikk før 1918 i Svalbardspørsmålet er slående.

Den norske Grønlandspolitikken ble i årene etter 1924 omtalt som den "lange linje" i samtiden. Forhandlingene hadde vist at Norges rettsstilling og forhandlingsposisjon var for svak. Det var bred enighet, om enn ikke enerådende, både i Stortinget og Regjeringen om denne politiske linjen.⁸⁷ Derimot var det andre krefter som gikk inn for et brudd med denne politikken. Blant annet ble det i 1926 dannet en landssammenslutning av Grønlandslag, Norges Grønlandslag. Riktignok var det ikke mange lokallag som gikk sammen i første omgang, men det skulle likevel vise seg at de med tiden fikk økt oppslutning om sine krav. I motsetning til tidligere, da Grønlandsbevegelsen hadde vært preget av norskdomsideer med tilknytning til venstretradisjonen, var den nye landssammenslutningen dominert av personer med en antiparlamentarisk og høyreautoritær orientering. Også i taktisk henseende skjedde det en reorientering. Tidligere hadde man satset på å mobilisere et bredt folkelig engasjement, mens Norges Grønlandslag i større grad kom til å søke gjennomslag for sin linje gjennom samarbeid med pressen og ved erobring av posisjoner i statsapparatet.⁸⁸ Lederen for Norges

⁸⁴ Fure 1996:118.

⁸⁵ Fure 1996:121. Ihlen erklærte at Norge ikke ville motsette seg et dansk overhøythetskrav over Nord-Grønland, mot at danskene anerkjente Norges krav på Svalbard.

⁸⁶ Fure 1996:121-122.

⁸⁷ Ibid:124.

⁸⁸ Ibid:125.

Grønlandslag, Gustav Smedal, ble senere formann for Norges Svalbard- og Ishavsråd. Både Hoel og Smedal hadde et nært samarbeid med sentrale politikere i Bondepartiet. Legger man til at lederen for det nyopprettede Arktisk - Antarktiske kontor i UD, byråsjef Marstrander senere skulle komme til å bli en støttespiller for grønlandsaktivistene, ser man at det rundt 1929-30 var skapt en maktkonstellasjon som var i stand til å utfordre den "lange linje" i norsk Grønlands politikk.⁸⁹

Fra 1929 og fremover hadde NSIU årlige vitenskapelige sommerekspedisjoner til Øst-Grønland. Fra samme år av begynte det nyoppstartede Arktisk Næringsdrift A/S⁹⁰ sine overvintringsekspedisjoner til samme område. Mens overvintringsekspedisjonene frem til nå hadde fremstått som mer eller mindre tilfeldige foretak, ble de nå ledd i en omfattende plan om kontinuerlig besittelse av et størst mulig geografisk område. I det nystartede selskapet samlet alle ishavssinteressene seg. Det som tidligere hadde vært en sporadisk forbindelse mellom vitenskapelige miljøer og fangstmiljøet, ble nå utbygd og systematisert. NSIU og Norges Grønlandslag var viktige aktører i Arktisk Næringsdrift A/S. Både på det vitenskapelige og det næringspolitiske plan gjorde denne samlingen av ishavssinteressene det mulig for den nye konstellasjonen å prege den norske innsatsen på Øst-Grønland. På begge områder ble virksomheten ledet eller koordinert av NSIU.⁹¹

Nanok var danskenes parallell til Arktisk Næringsdrift A/S. Selskapet hadde til hensikt å operere i samme område som det norske, og konflikt virket uunngåelig. Rivaliseringen dreide seg i hovedsak om jaktterreng, vilt og hytter. Denne konflikten aktualiserte igjen suverenitetsspørsmålet. Oppblussingen av konflikten gjorde at Hoel sommeren 1930 ble tildelt politimyndighet over norske borgere i området. Han var leder på en av NSIUs

⁸⁹ Ibid:126.

⁹⁰ Devold, Hoel og Smedal var de sentrale skikkelsene i arbeidet med å danne Arktisk Næringsdrift. Kampen om formannsstillingen i Ishavsrådet styrket samarbeidet ytterligere. Disse to menn ble hjernen bak arbeidet med å tilrettelegge den norske suverenitetsservvelsen på Østgrønland i 1931 og 1932. Se I. Blom: *Nasjonal reisning. Pressgruppedpolitikk i Grønlandsspørsmålet 1921-1931*, Oslo 1972:198 og 332.

⁹¹ Fure 1996:126-127. NSIU leide hver sommer en selfangstskute som brakte de vitenskapelige ekspedisjonene frem og tilbake til Grønland. I tillegg brakte den deltakere, proviant og materialer til overvintringsekspedisjonene. På tilbaketuren tok skuta med seg fangstfolk og skinn. På denne måten ble det et utstrakt samarbeid mellom vitenskaps- og fangstmiljøet.

sommerekspedisjoner til Grønland. Dette var første gangen regjeringen brøt med "Den lange linjen." Ytterligere tilspisset ble situasjonen sommeren 1931 da ekspedisjonslederen på en stor dansk ekspedisjon ble tildelt politimyndighet over alle borgere i området. Situasjonen krevde en hyppig noteveksling mellom de to landene, og 7. juli 1931 ble de enige om å bringe saken inn for domstolen i Haag. I mellomtiden hadde Norges Svalbard - og Ishavsråd tatt initiativ overfor regjeringen om å foreta en statsrettslig anneksjon av området nord for Scoresbysund. Da aktivistene ikke fikk gjennomslag for sine synspunkter i den offisielle politikken, tok de like godt loven i egne hender. Fangstmannen Hallvard Devold utførte sommeren 1931 en privat okkupasjon etter anmodning fra Smedal. Selv om okkupasjonen var i strid med norske myndigheters offisielle politikk, tok de ikke avstand fra den. Denne linjen samsvarte ikke med forhandlingslinjen som hadde full støtte i utenrikskomiteen og i Stortinget.⁹² En samlet folkerettslig ekspertise, grønlandsaktivistene og nasjonalistiske strømninger presset på en skeptisk regjering. Presset viste seg å ha virkning, og sommeren 1932 besluttet en samlet regjering å gå til statsrettslig anneksjon av visse områder på Grønland. Noe av forklaringen på dette ligger selvfølgelig i at det var et regjeringsskifte i 1931 som gjorde aktivistenes rolle noe lettere. Det var langt lettere å øve innflytelse på Bondepartiregjeringen i denne saken enn den forhenværende Venstre regjeringen.

Den 5. april 1933 led Norge et knusende nederlag i Haag. Dommen slo fast at den norske okkupasjonen var i strid med internasjonal rett. Dermed var det slått fast at Danmark hadde suverenitet over hele Grønland. Med dommen i Haag forsvant mye av interessen for dette området, og den vitenskapelige utforskningen ble ikke lenger prioritert.⁹³ På slutten av 1920- og begynnelsen av 1930-tallet var NSIUs virksomhet på Svalbard relativt liten. Ressursene ble brukt andre steder i Ishavet, og kun små ekspedisjoner ble sendt til Svalbard. Nederlagene på Grønland og Frans Josef Land førte til en reorientering tilbake til Svalbard, og fra midten av 1930-tallet ble virksomheten igjen trappet opp. I årene frem til 2.verdenskrig ble det sendt flere store ekspedisjoner. Ekspedisjonen sommeren 1939 ble den siste før krigen. Aktiviteten i krigsårene vil bli omtalt senere i dette kapitlet.

⁹² Fure 1996:128-130.

⁹³ Gjelsvik 1978:14.

Som vi har sett tidligere var NSIUs virksomhet klart influert av Hoels polarpolitiske tenkning. Aktiviteten var størst i områder der det var økonomiske og politiske muligheter. Nordmenn drev fangst både på Frans Josef Land og på Øst-Grønland, og Norge hevdet i utgangspunktet *terra nullius* prinsippet overfor disse. Den stor forskningsaktiviteten i forkant av suverenitetsavklaringen i disse områdene viser klart Hoels tankegang om at det forut for en anneksjon må være foretatt grundige vitenskapelige undersøkelser. Det er nok ikke helt usannsynlig at Hoels mål nettopp var at den vitenskapelige innsatsen på Grønland og Frans Josef Land skulle ende med norsk suverenitet over disse områdene.

2.3.5. Kritikk av NSIU

Behandlingen av Hoels søknad i 1925 avspeiler Stortingets holdning til Svalbardforskningen. Det synes ikke å ha vært særlige innvendinger mot Hoels søknad, og flere understreket den tette koblingen mellom den norske suvereniteten og forskningen på øygruppen. Det som gjorde denne saken noe spesiell, var at det samtidig ble behandlet en søknad fra Amundsens-Ellinworths nordpolekspedisjon. Mens Hoels søknad gikk greit gjennom, skapte Amundsens en livlig debatt. Resultatet var at 1/3 av representantene stemte mot bevilgningen.⁹⁴ Verd å merke seg er at representanten Hambro holdt et engasjerende innlegg hvor han uttrykte støtte til begge ekspedisjonene. I følge han hadde Norge ofret mindre på utforskningen "*av de arktiske farvann enn våre interesser tilsa at vi skulde ofre.*"⁹⁵

Under behandlingen av opprettelsen av NSIU i Stortinget i 1928 var holdningen til polarforskningen noe mer reservert. Hambro, som hadde vært så positivt innstilt tre år tidligere, var nå svært forbeholden. Han gikk sterkt imot å innlemme Antarktis i NSIUs og NSIRs arbeidsfelt. Særlig gjaldt dette NSIR. Hoels forslag til sammensetting av rådet hadde en klar naturvitenskapelig profil. En slik sammensetting var Hambro svært kritisk til: "*De eventuelle sakkyndige som der er pekt på i denne innstilling har ingen særlige kvalifikasjoner hverken til å gi departementet råd eller til å vareta våre interesser i Sydhavet.*"⁹⁶ I sitt innlegg

⁹⁴ Drivenes 1989:20.

⁹⁵ Ibid:21.

⁹⁶ Forhandlinger i Stortinget nr. 54 7. mars 1928:425.

stiller han også spørsmål ved bruken av offentlige midler til forskningen på Svalbard. En forskning han tidligere hadde vært udelt positiv til. Hva var så grunnen til denne holdningsendringen hos Hambro? Det virker merkelig at en person som tidligere hadde uttrykt stor støtte for denne type forskning, plutselig stiller spørsmål med hele dens eksistens. Saken blir mer uforståelig når vi tar med Hambros uttalelse i 1946 om polarforskningen i stortingsdebatten for lukkede dører forut for opprettelsen av Norsk Polarinstitut. Her stiller han seg positiv til planene om å opprette; "...et slags Sentralinstitut for arktisk forskning." Grunnen han gav her var at den tiltenkte lederen var i besittelse av sunn sans, hvilket hadde vært sterkt manglende hos enkelte av de tidligere arktiske forskerne; "...jeg tenker på Adolf Hoel og på andre som har drevet disse undersøkelser." ⁹⁷ Her ser vi klart at det ikke var polarforskningen i seg selv Hambro hadde noe imot, men snarere personen Adolf Hoel. Hva kan dette skyldes? Årsaken finner vi hos aktivisten Hoel. Ifølge Ida Blom kunne det allerede høsten 1926 spores en viss forbeholdenhet hos Hambro overfor Grønlandsaktivistene.⁹⁸ Hambros interesse for Grønlandssaken skyldtes først og fremst dens nasjonale innhold. De økonomiske interessene spilte i seg selv kun liten rolle for han. Det var først når de ble satt i historisk og nasjonalt perspektiv at de ble av betydning.⁹⁹ Hambro mislikte aktivistenes bruk av ekspedisjoner som et middel for å styrke kravet om at Øst-Grønland burde bli norsk. Aktivistenes villedning av offentligheten om områdets fremtidige økonomiske muligheter kunne ikke aksepteres av Hambro: "*Hambro mislikte den agitasjon som ble ført i pressen omkring Grønlandsspørsmålet og hevdet at den mer villedet enn veiledet opinionen.*"¹⁰⁰ Da aktivistenes ledere kom inn i Ishavsrådet ble Hambro redd for at rådet skulle ta over ledelsen av Grønlandsspørsmålet og drive politikk på egen hånd. Hambro fikk rett i sine antakelser. Da Ishavsrådet offentliggjorde sin henvendelse til regjeringen om å okkupere deler av Øst-Grønland, gikk Hambro straks til til angrep på en fremgangsmåte som han oppfattet som illojal mot de ansvarlige statsmakter. Etter Hambros mening stred fremgangsmåten aktivistenes ledere hadde valgt for å få Stortinget og regjering med på sin linje i Grønlandspolitikken, mot vanlig konstitusjonell adferd: "*Dette utfordret hans sans for at de konstitusjonelle former ble*

⁹⁷ Notat, Utbygging av Norges Ishavsadministrasjon, 18.juni 1946, UD 36.6/16.

⁹⁸ Blom 1972:331.

⁹⁹ Ibid:327.

¹⁰⁰ Ibid:336.

*fulgt til punkt og prikke.*¹⁰¹ Utviklingen av Grønlandsspørsmålet brakte Hambro i opposisjon til aktivistene.¹⁰² Første gang denne motsetningen kom til uttrykk var, som vi så ovenfor, i forbindelse med opprettelsen av NSIU i 1928.¹⁰³

Skepsisen og motstanden mot polarforskningen var nå født, og motstanderne skulle vise seg å holde saken varm utover på 30-tallet. NSIU måtte tåle kritikk for sin opptreden i Grønlandssaken, selv om det var Bondepartiregjeringen som ble sterkest kritisert. Våren 1935 ble det under behandlingen av bevilgningen til sjøkartverket igjen rettet skarp kritikk mot NSIU. Land- og sjømålinger hadde tidligere samme år skilt lag. Debatten ble satt i gang av stortingsrepresentant Nielsen. Han påpekte at NSIU hovedsakelig hadde oppmålingsarbeider på sitt program og derfor kunne trekkes inn i debatten omkring sjø - og landmålingene: *“ Alle disse oppmålingsarbeider er da virkelig hver for sig en del av Norges geografiske Opmåling....det uheldige ved den nuværende ordning, den planløse decentralisering, hvorved arbeider som naturlig hører sammen under en felles ledelse, nu er fordelt på forskjellige departementer og behandles av forskjellige stortingskomiteer.”*¹⁰⁴

Den videre debatten ble på mange måter en debatt om NSIUs arbeid og om institusjonens eksistensgrunnlag. Særlig skarp i kritikken var stortingsrepresentantene Berg og Andrå. Berg uttalte blant annet at de pengene som ble brukt til NSIUs opploddingsarbeider, var totalt bortkastet. Arbeidet som var utført av dosent Hoel og andre som beskjefiget seg med dette, var lite effektivt og lite verdifullt. Enda lenger gikk Andrå i sin kritikk knyttet til det økonomiske spørsmålet. Han mente at et samarbeid omkring oppmålingsarbeidet ville være kostnadsbesparende. Slik det nå var overlappet de forskjellige institusjonene hverandre, og særlig gjaldt dette NSIU, som på denne måten unndro store pengebeløp fra de andre. Institusjonene burde samarbeide, men problemet var at; *“ ..der er ingen institusjon som skaper så meget anarki som nettop Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Denne institusjonen*

¹⁰¹ Ibid:336.

¹⁰² Ibid:335.

¹⁰³ Ibid:332

¹⁰⁴ Forhandlinger i Stortinget nr. 107 6. mai 1935:855.

burde man så snart som mulig se å få gjort en ende på og fordele dens sysler der tingene virkelig hører hjemme.”¹⁰⁵

På den andre side var det enkelte som tok til motmæle og forsvarte NSIU og institusjonens arbeider. Stortingsmennene Handberg og Jakobsen tok NSIU kraftigst i forsvar. De argumenterte med at det oppmålings- og opploddingsarbeid NSIU hadde utført i Ishavet og på Svalbard, hadde vært til stor hjelp for norske fiskere og fangstfolk. Videre pekte de på det faktum at NSIUs ekspedisjoner var todelt. Når ekspedisjonen var gått i land for å gjøre sin undersøkelser, var det naturlig å utnytte ekspedisjonens skip og materiale til å drive opploddinger. Disse forsvarsinnleggene til fordel for undersøkelsene provoserte representanten Berg kraftig og fikk han til å uttrykke sin ærlige og oppriktige mening om Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Ifølge Berg måtte NSIU oppheves med øyeblikkelig virkning, og de saker som til nå hadde vært underlagt institusjonen, måtte overføres til henholdsvis fiskeridirektoratet og sjøkartverket. En slik organisering ville medføre at nasjonen kunne få litt igjen for de beløp som var kastet ut på denne kontoen. Dagens ordning var uøkonomisk og lite gunstig, og han antok at flertallet av Stortingets medlemmer støttet han i dette. Unntakene måtte være; *”... nogen få av de herrer som ser det som et stort nasjonalt spørsmål at Hoel skal ligge og plaske ute i norskehavet.”¹⁰⁶* Vi ser igjen at kritikken mot NSIU i stor grad også var en kritikk mot personen Adolf Hoel. Fremstøtet i 1935 må nok sees i lys av NS-tilknytningen,¹⁰⁷ Grønlandssaken og Hoels opptreden blant aktivistene i denne. Hans sammenblanding av vitenskap og politikk ser ut til å ha blitt hard å svelge for deler av det politiske miljøet. Deres mottrekk var å sette spørsmålstegn ved eksistensgrunnlaget for polarforskningsinstitusjonen. Saken fikk ingen umiddelbare følger for NSIU, men debatten om å overføre oppmålingene til andre institusjoner levde videre. Saken ble tatt opp igjen etter 2. verdenskrig, og det ble nå også foreslått å overføre de geologiske arbeidene fra NSIU til en nyopprettet institusjon for geologisk forskning.¹⁰⁸ Initiativene for å reorganisere NSIU som ble tatt etter 2.verdenskrig, vil bli behandlet i senere kapitler.

¹⁰⁵ Forhandlinger i Stortinget nr. 108 6. mai 1935:857.

¹⁰⁶ Ibid:857-858.

¹⁰⁷ Hoel var medlem av Nasjonal Samling fra 1933.

¹⁰⁸ Memo, Orvin til Handelsdepartementet, Våre polarinteresser og Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelsers virke og fremtid, 7.mars 1946, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 214, NP. Dette memoet finnes også i UD's

2.3.6. NSIU i krigsårene

Aktiviteten til NSIU ble kraftig hemmet av krigen. I årene 1940-45 stanset ekspedisjonsvirksomheten til Svalbard. Både i 1940 og 1941 ble det sendt avløsnings- og forsyningsekspedisjoner til Øst-Grønland. I 1940 ble ett av ekspedisjonsfartøyene tatt av et norsk marinefartøy og ført til Storbritannia. Den andre båten fikk fullføre oppdraget og returnerte til Norge. Året etter ble hele ekspedisjonen tatt av allierte myndigheter og ført til USA.¹⁰⁹ Hovedaktiviteten til institusjonen under krigen ble å bearbeide tidligere innsamlet materiale. I perioden 1940/41-45 ble budsjettet skåret ned med ca. 210 000 kr, noe som skapte bekymring hos NSIU. Til tross for at det ikke var mulig å sende ut ekspedisjoner, var bearbeidelsen av tidligere materiale av største betydning for de utfordringer Norges ishavsinteresser ville stå overfor etter krigen.¹¹⁰ En eksplosjon ved Filipstadkaia i 1943 gjorde i tillegg store skader på NSIUs kontorlokaler, noe som medførte et omfattende ryddearbeid. Etter eksplosjonen ble kartoriginalene overført til sølvgruvene på Kongsberg for oppbevaring.¹¹¹ Adolf Hoel var leder for institusjonen frem til han ble arrestert i mai 1945. Dr. Anders Orvin overtok som fungerende leder etter Hoel. Utviklingen etter krigen vil bli omtalt senere i oppgaven.

2.3.7. Adolf Hoel under krigen

Vi har tidligere vært inne på Hoels stilling ved Universitetet under krigen. I vår sammenheng er det derimot mer interessant å se nærmere på hans polare aktivitet i krigsårene. Etter nedleggelsen av Ishavsrådet i 1933, hadde Hoel hatt to posisjoner han kunne operere ut fra når det gjaldt hans polarengasjement, nemlig som leder ved NSIU og som medeier og forretningsfører i Arktisk Næringsdrift A/S. Etter krigsutbruddet i 1940 søkte han igjen

arkiv 36.6/16. Se også; Memo, Norges Geografiske Oppmåling til Utvalget for forslag om Norsk Polarinstitut, 6.januar 1947, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 510/1, NP.

¹⁰⁹ Gjelsvik 1978:16.

¹¹⁰ Notat, F.Stören til Finansminister von Hirsch, Angående Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers budsjett, 17.april 1945, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 310/2, NP.

¹¹¹ Gjelsvik 1978:16.

sammen med allierte fra Grønlandsstriden for å utvide den formelle plattformen for å kunne påvirke de politiske beslutningstakerne. Ifølge Hoel var det flere grunner til dette. For det første hadde de kaotiske krigsforholdene skapt problemer i forbindelse med forsyninger og utskifte av mannskaper på Grønland. Dette gjaldt både de meteorologiske stasjonene og fangststasjonene. NSIU hadde ansvaret for det vitenskapelige personellet, mens Arktisk Næringsdrift var ansvarlig overfor fangstfolkene. Videre var det viktig å få etablert et organ som kunne ta seg av Norges fundamentale ishavsinteresser i det kaos som rådet. Etter at regjeringen hadde forlatt landet, var det ingen innen styresmaktene, Administrasjonsrådet og det kommissariske statsrådskollegium som hadde noen kjennskap til landets polare problemer.¹¹² Riktignok hadde man NSIU som fortsatt var i aktivitet, men institusjonen hadde ikke fagfolk på alle de områder som ved okkupasjonen kom i skuddlinjen. Hoel sammenlignet situasjonen med forholdene i 1928 da NSIUs personale ble supplert med et Ishavsråd.

Sommeren 1940 rettet Hoel og Smedal en henvendelse til formannen i Administrasjonsrådet, fylkesmann I.C. Christensen, hvor de foreslo at det burde opprettes et råd for polarsaker eller et eget departement for Norges arktiske og antarktiske interesser. Forslaget var begrunnet ut fra disse interessenes store betydning for landet og den dårlige behandlingen disse hadde fått i sentraladministrasjonen.¹¹³ Likevel ser det ut til at utspillet hovedsakelig var rettet mot det som skulle skje i fremtiden. Hoel og Smedal var overbevist om at krigen ville ende i en fredskonferanse, slik 1. verdenskrig hadde gjort. På grunn av polarområdenes økte betydning mente de at Arktis og Antarktis måtte få en bred plass i de kommende fredsforhandlingene. Det var derfor viktig å være best mulig forberedt når grensene i polarstrøkene skulle revideres. Administrasjonsrådet hadde begrenset maktområde. Det skulle blant annet ikke befatte seg med utenrikspolitiske saker, noe som førte til at henvendelsen ikke førte frem.¹¹⁴ I februar 1941 tok Smedal og Hoel igjen opp spørsmålet om et polarråd, denne gangen med undervisningsminister Skancke. Norges Ishavskomite ble oppnevnt av Kirke- og Undervisningsdepartementet 1. mars 1941, med Hoel og Smedal som medlemmer. Professor

¹¹² Adolf Hoels forsvarsskrift, Mitt arbeide i og for polaregnene, Norges Ishavskomite, februar 1948, side 1-2, Adolf Hoels privatarkiv v/Adv. Paul Røer.

¹¹³ Adolf Hoels forsvarsskrift, Mitt arbeide i og for polaregnene, Norges Ishavskomite, februar 1948, side 20, Adolf Hoels privatarkiv v/Adv. Paul Røer.

¹¹⁴ Ibid:2.

Marstrander som satt på Grini da komiteen ble oppnevnt, ble 9. mai 1941 utnevnt som komiteens tredje medlem. Komiteens mandat var vidt. De skulle besvare henvendelser fra departementet, men kunne også selv reise saker. Dermed hadde de skaffet seg et fagpolitisk forum som de kunne bruke i sitt arbeid for å ivareta norske polarinteresser. Aktiviteten var høy fra første stund. I 1941 ble det avholdt 36 møter, og i perioder stod de i daglig kontakt med hverandre. Aktiviteten sank drastisk i de påfølgende årene med 13 møter i 1942, 15 i 1943, 24 i 1944 og seks i 1945.¹¹⁵ De første årene fokuserte komiteen mest på Grønland i sitt arbeide. Både sommeren 1940 og 1941 ble det sendt avløsningsekspedisjoner som ble helt eller delvis oppbrakt av allierte myndigheter. Denne fokuseringen på Grønland hadde ifølge Einar-Arne Drivenes¹¹⁶ flere grunner. For det første hadde Hoel forpliktelser på Grønland gjennom NSIU og Arktisk Næringsdrift A/S. I tillegg mener Drivenes at denne fokuseringen var en del av et større polarpolitisk program¹¹⁷ som Hoel forsøkte å realisere gjennom Norges Ishavskomite i tett samarbeid med NS-myndighetene og i samforståelse med okkupasjonsmakten.

I forbindelse med planene om å opprette et eget polardepartement og en ishavskomite, fokuserte Hoel sterkt på det som han mente skulle komme til å skje etter krigen. Den teknologiske utviklingen hadde gjort polarområdene langt mer aktuelle enn tidligere,¹¹⁸ og det var derfor nødvendig å styrke ishavsadministrasjonen. Dette tar jeg som et tegn på at Hoel ved krigsutbruddet anså NSIU for ikke å være sterk nok til å ivareta Norges ishavsinteresser. Administrasjonen måtte derfor styrkes med et departement eller en komite. Ikke minst ville dette være av betydning den dagen krigen sluttet. Senere i denne oppgaven skal vi se at Hoel ikke var alene om disse synspunktene. Det var slike tanker som førte til at Norsk Polarinstitut ble opprettet etter krigen. Et institutt Hoel mente var for lite og svakt i forhold til de utfordringene det stod ovenfor.¹¹⁹

¹¹⁵ Ishavskomiteens møteprotokoller 1941 - 1945, Norsk Polarinstitutt arkiv, Eske nr. 29, RA.

¹¹⁶ E-A. Drivenes: Norsk polar-revansjisme i ly av tysk okkupasjon?, Foredrag holdt i Oslo 29.april 1999.

¹¹⁷ Se kap. 2.3.1.

¹¹⁸ Se kap 3.3.

¹¹⁹ Adolf Hoels forsvarsskrift, Mitt arbeide i og for polaregnene, Norges Ishavskomite, februar 1948, side 22, Adolf Hoels privatarkiv v/Adv. Paul Røer.

2.4. Oppsummering

Norsk Polarinstitutt forhistorie kan man si startet i 1906. Fra dette året ble det sendt nesten årlige norske ekspedisjoner til Svalbard. Staten kom med som bidragsyter i 1909 og medvirket til at ekspedisjonene kunne øke i størrelse. Disse statsstøttede ekspedisjonene er blitt kjent under De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspedisjoner eller DNSS. I 1928 ble DNSS avløst av en nyopprettet statlig institusjon, Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Enkelte mente at denne i seg selv ikke var noe nytt, men mer en formalisering av de allerede eksisterende forhold. NSIU eksisterte i 20 år før den ble avløst av Norsk Polarinstitutt i 1948.

DNSS spilte en viktig rolle i forhandlingene om Spitsbergen etter 1. verdenskrig. Gjennom de årlige ekspedisjonene til øygruppen hadde de opparbeidet seg kunnskaper om dette området som kom godt med når suverenitetsspørsmålet skulle avgjøres. Om det hadde vært en bevisst politikk fra myndighetenes side å bygge opp en slik kompetanse, er det vanskelig å si noe sikkert om. Men det som er helt klart er at det var en utbredt oppfatning om at vitenskapelig og/eller praktiskvitenskapelig forskning var en fordel når suverenitet skulle hevdes over et område. I Grønlandssaken drøyt 10 år senere var NSIU sterkt involvert, men denne saken fikk som kjent et helt annet utfall. Det som kan være verdt å merke seg med forløperne for Norsk Polarinstitutt, er den sterke sammenkoblingen mellom institusjon og person. Personen det siktes til er selvfølgelig Adolf Hoel. Både i DNSS- og NSIU-tiden kan det være vanskelig å skille mellom Hoel og institusjonene han ledet. Han fremsto som en autoritet innen polarforskningen, og hans egenskaper gjorde ofte at institusjonens mål ble sett på som synonyme med dem Hoel gav uttrykk for. Særlig gjelder dette i polarpolitiske spørsmål.¹²⁰ Dette kan nok være en del av forklaringen på at den kritikken som kom i Stortinget av NSIU, veldig ofte også var en kritikk av personen Adolf Hoel.

Det kan være interessant å trekke denne parallellen mellom institusjon og person litt lenger. NSIU og Hoel hadde helt klart motstandere i det politiske miljøet på slutten av 1930- tallet. Men institusjonen, og kanskje spesielt Hoel, hadde stor internasjonal anerkjennelse og respekt. Muligens er dette forklaringen på hvorfor de kritiske røstene stort sett bare skjøt med løskrutt

¹²⁰ Barr 1995:67-68.

på 1930-tallet. Da Hoel ble arrestert for sine forbindelser med tyskerne under krigen, forsvant på mange måter "gallionsfiguren" fra NSIU. Motstanderne hadde nå sin gyldne sjanse til å gjøre noe med dette uromomentet.

KAPITTEL 3. UTENRIKSPOLITISKE PERSPEKTIVER

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på stormaktenes engasjement på Svalbard og i Ishavet i tiden før etableringen av Norsk Polarinstitut i 1948. Med stormaktene tenker jeg i dette tilfellet på USA, Storbritannia og Sovjetunionen. Hovedvekten vil ligge på Russland og deres tilstedeværelse i området. Grunnen til dette er at det i denne perioden bare var Norge og Sovjet som var tilstedeværende på Svalbard. Det er likevel viktig å se nærmere på hvordan USA og Storbritannia forholdt seg til dette området, ikke minst med tanke på den situasjonen som oppstod i etterkant av 2.verdenskrig. Disse utenrikspolitiske forholdene var viktige premisser for reorganiseringen av NSIU. Hva skjedde i dette området, og hvordan påvirket det Norge? Var det slik at internasjonale forhold presset på og nødvendiggjorde endringer i den norske polaradministrasjonen, eller var etableringen av NP uten påvirkning utenfra?

3.1. Sovjetunionen og Svalbard

Den 16. februar 1924 anerkjente den sovjetrussiske regjeringen Norges suverenitet over Svalbard (inkludert Bjørnøya). Anerkjennelsen var en del av en bevisst russisk politisk strategi der Norge til gjengjeld skulle gå med på å anerkjenne sovjetregjeringen *de jure*. Det nye regimet hadde slitt med å få internasjonal anseelse siden revolusjonen i 1917. Målet var å slå sprekker i de vestlige maktens diplomatiske boikott av sovjetregjeringen med det formål å bringe Russland tilbake som en av Europas og verdens stormakter. Hendelsen i februar 1924 må sees i en slik kontekst. Grunnen til at Svalbard og Norge fanget de russiske utenrikspolitiske strategenes interesse var nok ikke en utbredt oppfatning om at området var av stor nasjonal betydning. Til det var de russiske interessene på Svalbard for små. Derimot så de muligheten for at en norsk anerkjennelse kunne bane vei for anerkjennelse fra andre og mer betydningsfulle stater.¹²¹

Den russiske erklæringen 16. februar 1924 innebar at Russland godtok de premissene som var lagt til grunn i traktaten fra 1920. Til tross for sin geografiske nærhet til området ville Russland

¹²¹ S.G.Holtmark: "Sovjetunionen, Svalbard og Norge 1924-1953." I: Sørheim & Johannessen 1995(b):143-144.

ikke ha noen særstilling eller privilegier i forhold til de andre signatarmaktene. Ifølge historikeren Sven G. Holtsmark er det tvilsomt om sovjetregjeringen kunne oppnådd noe mer ved å følge en annen linje. Sovjet ville neppe klart å tvinge gjennom en revisjon av traktaten. Til det var landet for svakt både økonomisk og militært, og det manglet dessuten enhver politisk anseelse internasjonalt. Det var heller ikke et prioritert politisk mål å fremtvinge en slik revisjon. Etter å ha studert russiske arkiver konkluderer Holtsmark med at det; *“...på russisk side var få eller ingen motforestillinger mot at Russlands interesser i forhold til Svalbard ble oppfattet utelukkende som en funksjon av bestrebelsene på å oppnå internasjonal anerkjennelse for sovjet-regimet.”*¹²²

I andre halvdel av 1920-årene skjedde det en gradvis endring i den russiske aktiviteten i Arktis. Vi så i kapittel 2 at Russland la frem et dekret om avgrensning av deres territorium. Dette reflekterte en voksende interesse for å utnytte disse sjø- og landområdene.¹²³ Fra nå av var det i stadig økende grad økonomiske hensyn som skulle komme til å bestemme sovjetisk Svalbardpolitikk. Det ble lagt vekt på at en eventuell sovjetisk kulldrift på Svalbard ville være av stor betydning for Nord-Russland. Perioden rundt 1930 brukte sovjetregjeringen, ved hjelp av statstrusten “Severoles”, til å skaffe seg kullførende utmål på Svalbard. Både britiske, svenske og hollandske eiendommer ble kjøpt opp og gjorde at russerne i 1932 hadde nok utmål til å starte gruvedriften. Driften ble administrert av statstrusten “Arktikugol” som ble opprettet i 1931.¹²⁴ Adolf Hoel så den russiske etableringen av gruvedrift på Svalbard som et resultat av norske myndigheters inkonsekvente politikk. Ifølge Hoel inneholdt Svalbardtraktaten en meget uheldig bestemmelse om at alle signatarmaktenes borgere hadde lik rett til å utvinne resursene på øygruppa. Denne svakheten ved traktaten kunne ifølge Hoel bedres ved at utenlandske interesser ble ført over på norske hender. I begynnelsen var norske myndigheter seg bevisst dette ansvaret. I løpet av 1920-tallet kjøpte den norske stat en rekke områder og gruveanlegg. Men som vi så i kapittel 2 skjedde det en endring i holdningen angående Svalbard. Skepsisen til økonomisk satsning økte, og etter den formelle suverenitetsoverdragelsen i 1925 gjorde norske

¹²² Holtsmark 1995(b):144.

¹²³ Ibid:144.

¹²⁴ Ibid:145.

myndigheter små anstrengelser for å håndheve suvereniteten på øygruppa.¹²⁵ Adolf Hoel påpekte at myndighetene sviktet når det gjaldt som mest. Han eksemplifiserte denne uttalelsen ved å referere til de hollandske kullfeltene og anleggene som var til salgs i slutten av 1920-årene. Hollenderne hadde lagt ned mellom 20 og 30 millioner kroner i disse anleggene, mens de ble tilbudt den norske stat for ca en million kroner; "*Men de regjeringer som saken ble forelagt, sa nei.*"¹²⁶ Eiendommene ble da tilbudt den russiske stat som kjøpte dem i 1932. Den norske regjeringen innså nå, men for sent at den hadde begått et beklagelig feilgrep ved ikke å ta imot det gunstige tilbudet. Ifølge Hoel; "*...har det vært en merkelig ustø holdning i den norske regjerings forhold til nær sagt alle problemer som har reist seg i forbindelse med Svalbard. Man kan ikke merke noen fast linje i regjeringens standpunkt til disse viktige spørsmål.*"¹²⁷

Utover 1930-tallet økte den russiske kullproduksjonen raskt. Den norske utvinningsmengden ble passert, og den foreløpige toppen ble nådd i 1937.¹²⁸ Startskuddet for den russiske produksjonen ble gitt av "Rådet for arbeid og forsvar (STiO)"¹²⁹ i mars 1931. Begrunnelsen for denne beslutningen var at kullutvinningen på Svalbard ville ha stor økonomisk betydning for landet. Det var også viktig for russerne å befeste sin posisjon på øygruppen av politiske grunner.¹³⁰ Til tross for at de hadde godtatt Svalbardtraktaten og de premissene som lå innbakt i den, er det ingen grunn til å tro at russerne var fornøyd med denne. Traktaten var utformet uten russisk deltakelse, og deres misnøye med denne kom klart til uttrykk i Molotovs utspill overfor Trygve Lie natt til 12. November 1944. Dette utspillet skal vi komme tilbake til senere i kapitlet. Som vi ser var det politiske og økonomiske argumenter som lå til grunn for

¹²⁵ R.Tamnes: *Svalbard og stormaktene. Fra ingenmannsland til kald krig, 1870-1953*, Institutt for forsvarsstudier, nr.7 1991:37.

¹²⁶ A.Hoel: *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelers virksomhet og betydning*, mars 1945:26, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ A.Hoel: *Svalbards historie 1596-1965*, bind 1, Oslo 1966:417. Se også; Tamnes 1991:36.

¹²⁹ Frem til det ble nedlagt i 1936, spilte STiO en sentral rolle i det sovjetiske økonomiske planleggings- og styringssystemet. Se Holtmark 1995(b):145.

¹³⁰ Holtmark 1995(b):146.

Russlands engasjement på Svalbard på 30-tallet. Parallellen til Norge er her slående. Norges aktivitet på Svalbard var også politisk og økonomisk styrt i denne perioden.¹³¹

Ifølge Sven G. Holtsmark var det allment utenrikspolitiske, og i stadig økende grad økonomiske interesser som lå til grunn for Sovjetunionens nærvær på øygruppa. Også Arne Røksund hevder et slikt standpunkt; "*På 1920-tallet og 1930-tallet ble imidlertid den økonomiske interessen for området gradvis tydeligere markert, og en mer pågående og selvbevisst sovjetisk profil kom til syne...*"¹³² Ifølge disse to er det ingen indikasjoner i det russiske kildematerialet som tyder på at dette området spilte noen vesentlig rolle i sovjetisk sikkerhetspolitisk tenkning i tiårene før utbruddet av 2. verdenskrig; "*Nordområdene var ikke et prioritert område i russisk eller sovjetisk militærstrategisk tenking før Den annen verdenskrig.*"¹³³ Jeg har ingen intensjoner om å bestride dette standpunktet, da min studie ikke bygger på et russisk kildemateriale. Men det virker på meg som om denne slutningen er for bombastisk og for lite nyansert. Svetlana A. Khorkina har i sin hovedfagsoppgave i historie vist hvordan Arktis, og særlig den nordlige sjørute, ble et sentralt element i russisk strategisk tenkning i forbindelse med den russisk-japanske krigen i 1904-05. Den bitre lærdommen fra denne krigen fikk russerne til å starte en utstrakt forskning i dette område. En forskning som for en stor del var militærstrategisk betinget.¹³⁴ Det virker for meg lite trolig at militærstrategiske argumenter var fraværende for russisk polarforskning i mellomkrigstiden. Vi vet at disse var til stede i perioden før og som vi skal se senere i dette kapitlet, i perioden etter. Historikeren John McCannon knytter sovjetisk militærstrategi til den russiske "Arctic myth". Han argumenterer for at Arktis alltid hadde vært en arena for internasjonal konkurranse. Selv om polarekspedisjonene var av sivil karakter, hadde de skapt en; "*...quasi-military aura that easily gave rise to confrontational language.*"¹³⁵ Ifølge McCannon hadde den arktiske myten to funksjoner. På den ene side var meningen å overbevise land som Frankrike og Storbritannia

¹³¹ Se kapittel 2.3.4. NSIUs virksomhet.

¹³² A.Røksund: *Vestmaktagent eller god nabo? - Norge i sovjetisk utenrikspolitikk 1945-1949*, Forsvarsstudier nr.6 1996:28, Institutt for forsvarsstudier

¹³³ Røksund 1996:28 se også Holtsmark 1995(b):146.

¹³⁴ S A. Khorkina: *Russia and Norway in the Arctic 1890-1917*. Hovedfagsoppgave i Historie, Universitetet i Tromsø, våren 1999:55-56 og 104-105.

¹³⁵ J.McCannon: *Red Arctic. Polar exploration and the myth of the north in the Soviet Union 1932-1939*, Oxford University Press 1998:95.

om at Sovjetunionen var verd å ha som alliert, men den var også til for å fastslå overfor Nazi-Tyskland og Japan at Sovjetunionen var en fiende å frykte. McCannon mener altså at russernes aktivitet i Arktis kunne indikere hvordan Sovjetunionen ville og kunne handle i en eventuell krig mot sine fiender.¹³⁶ Han knytter altså aktiviteten til en bevisst skremselspropaganda fra russiske myndigheters side. Også Pier Horensma knytter den russiske aktiviteten i Arktis til strategisk tenkning. Han peker på at en kommunikasjonsrute i nord ble ekstra viktig etter Japans okkupasjon av Manchuria i 1931. Som følge av okkupasjonen bygget russerne opp en flåte i Stillehavet i 1932.¹³⁷ Den klart korteste ruten for å holde kontakten med Stillehavsflåten var den nordlige sjøveien. Ifølge Mikhail Belov var strategiske avveininger blant de viktigste argumentene for å etablere en skipsrute i nord.¹³⁸ At militærstrategiske avveininger har spilt en rolle blir ytterligere sannsynlig når vi tenker på hvordan den russiske forskningen ble styrt ovenfra både i Tsar- og Sovjetperioden. All forskning ble styrt og finansiert av staten. Det var ingen mulighet for forskerne selv å bestemme hva og hvor de ville forske. Skulle en ekspedisjon få økonomisk støtte, var det staten som la premissene for denne. At militærstrategiske argumenter var viktig i mellomkrigstiden får man en indikator på gjennom russernes aktivitet på Svalbard. Vi har ovenfor sett at startskuddet for den russiske gruvedriften på øygruppen ble gitt av STiO, rådet for arbeid og forsvar. Selv om det ikke er noe som tyder på at gruvedriften var direkte begrunnet ut fra forsvarspolitiske synspunkter, var STiO et organ som beskjeftiget seg med slike spørsmål. I 1928 kom det en 5-års plan for arktisk forskning. I denne forbindelse ble det opprettet en arktisk kommisjon. Foruten vitenskapsmenn innbefattet denne blant annet representanter fra luftforsvaret og marinen.¹³⁹ Dette er ytterligere en indikator på at militærstrategiske avveininger sannsynligvis spilte en rolle i utformingen av den russiske arktiske forskningen i mellomkrigstiden.

Som vi har sett tidligere i dette kapitlet var Sovjetunionens politikk i Arktis tidlig på 1920-tallet primært et middel for å oppnå internasjonal anerkjennelse for det nye regimet. Vi har vært inne på at den russiske økonomiske aktiviteten økte jevnt utover 1920-tallet. Dette var

¹³⁶ Ibid:95.

¹³⁷ P. Horensma: *The Soviet Arctic*, London og New York 1991:53.

¹³⁸ M.I. Belov: *Istorija otkrytija i osvoenija severnogo morskogo puti III. Sovetskoe arkticeskoe moreplavanie 1917-1932*, Leningrad 1959:410.

¹³⁹ Belov 1959:347-348.

også tilfelle med den vitenskapelige. Ifølge Sven G. Holtsmark reflekterte dekretet om sektorprinsippet¹⁴⁰ en økende interesse fra russisk hold for utforskning og utnyttelse av sjø- og landområdene i Arktis.¹⁴¹ Med bakgrunn i den geografiske beliggenheten er det naturlig at interessen og innsatsen i første omgang hovedsakelig ble rettet mot den nordlige kyststripe og sjøveien nord for Sibir.¹⁴² Sovjetunionen var tidlig ute med å opprette institusjoner for polarforskning. Allerede fra 1920 og fremover vokste det frem institusjoner som beskjeftiget seg med arktisk forskning. Det vitenskapelige arbeidet i Arktis var i denne perioden en del av industrialiseringen og moderniseringen av de russiske nordområdene. En sentralinstitusjon for polarforskning fikk de noe senere. Det er ulike syn i kildene på når denne ble opprettet. Både Hoel og Orvin mener at instituttet ble opprettet i 1930.¹⁴³ Ahlmann på sin side mener at instituttet ble opprettet i 1920.¹⁴⁴ Alle tre har forsåvidt rett i sine påstander. Instituttets historie begynner i 1920 da "The Northern Research and Trade Expedition" ble opprettet. I 1925 ble institusjonen reorganisert og fikk navnet "Institute for Northern Studies", mens det i 1930 ble til "All-Union Arctic Institute". Fra 1939 gikk instituttet under navnet "The Arctic Research Institute". I 1958 ble instituttets arbeidsområde utvidet til også å omfatte Antarktis, og det ble da omdøpt til "The Arctic and Antarctic Research Institute".¹⁴⁵ Det arktiske instituttet i Leningrad skulle først og fremst ha som arbeidsfelt å undersøke de meteorologiske, hydrografiske og geologiske forholdene langs Nordøstpassasjen. Fra og med 1933 ble instituttet underlagt den nyopprettede "Sentralforvaltningen for den nordlige sjøvei" (forkortet Glavsevmorput) i Moskva. Instituttet ble nå sentralforvaltningens vitenskapelige organ og fikk som øverste sjef admiral og polarforsker Ivan Papanin.¹⁴⁶ Papanin skal vi komme tilbake til senere i dette kapitlet.

¹⁴⁰ Se kapittel 2.3.4. NSIUs virksomhet.

¹⁴¹ Holtsmark 1995(b):144.

¹⁴² H.W.Ahlmann: "Organisationen av Sovjetunionens arktiska forskning", i *Polarårboken 1945*, Oslo 1945:27, L.P.Kirwan: *A History of Polar Exploration*, New York 1962:319-321 og A.Hoel: Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet og betydning, mars 1945:7, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA.

¹⁴³ A.Hoel: Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet og betydning, mars 1945:8, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA og A. Orvin: Norges interesser i polarområdene og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet, 7. Mars 1946:28, Norsk Polarinstitutt arkiv, Eske nr. 19, RA.

¹⁴⁴ Ahlmann 1945:27.

¹⁴⁵ *The AARI is your partner*, The Arctic and Antarctic Research Institute, Sankt Petersburg 1993:4.

¹⁴⁶ Ahlmann 1945:29.

Det arktiske instituttet i Leningrad ble raskt verdens største innen polarforskning. Så tidlig som i 1934 var det ikke mindre enn 98 vitenskapelige medarbeidere på selve instituttet. I tillegg kom 127 fordelt på overvintringsstasjonene samt 40 tekniske assistenter, slik at den samlede vitenskapelige staben talte 265 personer.¹⁴⁷ Ifølge Adolf Hoel vokste dette antallet betydelig frem mot verdenskrigen. Til sammenligning hadde Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser fem faste ansatte ved opprettelsen i 1928, hvorav tre vitenskapelige.¹⁴⁸ Antallet økte noe utover 1930-tallet, men var i 1946 ikke høyere enn 12, hvorav seks vitenskapelige.¹⁴⁹

Hvilke drivkrefter lå så bak denne enorme oppblomstringen av den vitenskapelige aktiviteten på russisk side? Som vi allerede har sett spilte økonomiske interesser sterkt inn når det gjaldt russisk nærvær i Arktis. Det var i høy grad også tilfelle i forbindelse den vitenskapelige utforskningen. Kartlegging av de rike naturressursene, meteorologiske og hydrografiske undersøkelser var alle del av et større og overordnet mål, nemlig å sikre ressursene for hele det russiske folk. Den kjente russiske polarforskeren Otto J. Schmidt uttrykte dette synet klart; *"...we in the Arctic do not chase after records (although we break not a few upon the way). We do not look for adventures (although we experience them with every step). Our goal is to study the North in order to settle it economicallyfor the good of the entire USSR."*¹⁵⁰

Russlands langstrakte grense mot Arktis gjorde at ferdsel og kommunikasjon i polarstrøkene ble en viktig del av den russiske forskningen.¹⁵¹ Man kan stille spørsmål om det var sivile eller militære interesser som lå til grunn for denne satsingen. Sannsynligvis har denne forskningen vært utført på bakgrunn av begge deler. Forbedrede kommunikasjonslinjer og kartlegging av ressursene ville komme både sivile og militære myndigheter til gode. Vi har ovenfor sett at

¹⁴⁷ A.Hoel: Norges svalbard- og Ishavsundersøkelers virksomhet og betydning, mars 1945:8, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA.

¹⁴⁸ St.prp.nr.29 1928.

¹⁴⁹ A.Orvin: Norges interesser i polarområdene og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelers virksomhet, 7. mars 1946:10, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA.

¹⁵⁰ Sitert i J.McCannon: "Positive Heroes at the Pole: Celebrity Status, Socialist-Realist Ideals and the Soviet Myth of the Arctic, 1932-39", i *The Russian Review* 56, July 1997:350.

¹⁵¹ V. Bulatov: *Historical and Current Uses of the Northern Sea Rout*. Part IV: The Administration of the Northern Sea Rout (1917-1991), INSRP WORKING PAPER NO.84 - 1997, IV.1.1, s.6-7, og Ahlmann 1945:27.

russerne la både politiske, økonomiske og militærstrategiske elementer til grunn for polarforskningen i mellomkrigstiden. Men om nordområdene var et prioritert område i den sovjetiske militærstrategiske tenkingen i denne perioden, er det ikke mulig å gi noe klart svar på innenfor rammen til denne oppgaven.

3.2. Storbritannia, USA og Svalbard

Verken Storbritannia eller USA hadde noen interesser av betydning på Svalbard i mellomkrigstiden. Britenes polarengasjement var rettet mot Antarktis og hvalfangsten i Sørishavet. Amerikanernes interesser rettet seg i første rekke mot det såkalte "North American Arctic", det vil si den nordlige delen av det amerikanske kontinentet og havområdene rundt. Grensen i øst gikk ved Grønland. Utviklingen i løpet av 2.verdenskrig gjør imidlertid at det blir nødvendig å se nærmere på disse statenes engasjement i Arktis. Situasjonen på Svalbard og Arktis forøvrig etter krigen vil bli tatt opp senere i dette kapitlet.

De amerikanske og britiske økonomiske interessene på Svalbard var størst i tiden forut for Svalbardtraktaten av 1920. I tiden frem til 1916 var det de britiske og amerikanske økonomiske interessene som dominerte på Spitsbergen.¹⁵² Historikeren Thor B. Arlov beskriver det (norsk)amerikanske¹⁵³ selskapet "The Arctic Coal Company" (ACC) som; *"...det store industrilokomotivet på Svalbard.....ACC viste dermed veien for andre industriselskaper og ble målestokken alle andre måtte sammenligne seg med."*¹⁵⁴ Som vi allerede har vært inne på, ble mellomkrigstidens Svalbard for en stor del et bilateralt anliggende. Britene og amerikanerne hadde trukket seg ut av området, og det var kun Norge og Sovjetunionen som hadde økonomiske interesser av betydning igjen på øygruppa. Den britiske og amerikanske staten hadde egentlig aldri hatt noen økonomiske aktivitet på Svalbard. De vestlige kullselskapene hadde hovedsakelig vært uttrykk for private interesser. Likevel er det grunn til å tro at myndighetene hadde god oversikt og kontroll over situasjonen på øygruppen, da vi her snakker om stormakter. Konklusjonen på dette må derfor bli at Svalbard

¹⁵² Arlov 1996:278.

¹⁵³ Nordmenn satt i utgangspunktet med 1/7 av aksjene. Se Arlov 1996:259-260.

¹⁵⁴ Arlov 1996:266.

verken var politisk eller økonomisk viktig for de sentrale vestmaktene i mellomkrigstiden,¹⁵⁵ men at de fulgte utviklingen i området nøye for ikke å bli satt helt ut av spill i Arktis. Området hadde vært holdt utenfor storpolitikken, men som vi straks skal få se, skulle ikke dette komme til å være tilfelle ved utgangen av 2.verdenskrig.

Det vitenskapelige arbeidet på Svalbard hadde alltid hatt et internasjonalt preg. De forskjellige lands innsats hadde nok variert over tid, men Svalbard hadde hele tiden vært en vitenskapelig allmenning. Det vil si at det alltid hadde vært mange nasjoner som hadde drevet forskning på øygruppa. Forklaringen på dette internasjonale nærværet finner vi i Svalbardtraktaten. Ifølge traktaten hadde alle borgere av signatarlandene lik rett til å drive aktivitet på øygruppen. Svalbardregimet gir derfor sjeldent gode vilkår for internasjonal forskning. I mellomkrigstiden lå den ikke-skandinaviske (norsk-svensk) andelen rundt 70%.¹⁵⁶ Nå var nok Sovjetunionen ansvarlig for en stor del av dette, men også de vestlige landene bidro. Det som var karakteristisk for den vestlige aktiviteten, i motsetning til for eksempel Norge (se kap.2), var at den ble utført med støtte fra universitetene før egne sentralinstitusjoner for polarforskning ble opprettet.¹⁵⁷ I Norge hadde enkelte av ekspedisjonene noe økonomisk støtte fra universitetet, men det var ikke denne institusjonen som hadde ansvaret for eller utførte disse.

Britene var tidligst ute med å opprette en sentralinstitusjon for polarforskning. The Scott Polar Research Institute (SPRI) ble etablert i Cambridge 26. november 1920¹⁵⁸ og skulle konsentrere seg om det arktiske området. Instituttet ble lagt inn under Universitetet i Cambridge og var ment å ha en koordinerende funksjon. Forut for dette ble det i 1917 opprettet en komite, Discovery Committee, og den hadde som formål å drive forskning av betydning for hvalfangsten. Hva var så bakgrunnen for opprettelsen av dette instituttet? Storbritannia hadde beskjedne økonomiske og politiske interesser i Arktis i mellomkrigstiden. De økonomiske

¹⁵⁵ Tamnes 1991:6.

¹⁵⁶ Wråkberg 1995:244. Prosenten er regnet ut på bakgrunn av publiserte vitenskapelige arbeider fra ekspedisjoner til Svalbard. For mer om dette se kapittel 2.1.

¹⁵⁷ R.Vaughan:*The Arctic. A History*. 1994:238-239.

¹⁵⁸ F.Debenham: "The Scott Polar Research Institute 1920-45", *The Polar Record*, Volum 4, Number 29: January 1945, University Press, Cambridge 1945:227.

interessene begrenset seg i hovedsak til hvalfangsten i Sørishavet,¹⁵⁹ og politisk hadde de ingen territoriale krav i nord. Området var heller ikke militært viktig for britene, men som vi har vært inne på tidligere var Storbritannia en stormakt. Det var derfor viktig å holde seg orientert om utviklingen. I et foredrag holdt i the Royal Geographical Society 20. desember 1920 argumenterte Frank Debenham for opprettelsen av SPRI. Han pekte på at hovedproblemet ved den tidligere polarforskningen var at det ikke hadde vært en prioritert oppgave å bearbeide og publisere det innsamlede datamaterialet. Årsaken til dette mente Debenham lå i organiseringen av denne forskningen. De britiske polarekspedisjonene hadde vært av privat karakter. De fleste ekspedisjonene hadde forlatt England uten full økonomisk dekning for selve turen, og da sier det seg selv at det ble smått med midler til bearbeiding av resultatene. Hvis det mot all formodning ble penger igjen til bearbeiding av materiale, hadde fasilitetene for dette arbeidet for en stor del vært improviserte.¹⁶⁰ Av den grunn var det viktig å få dette arbeidet inn i organiserte former, og man ville på denne måten også unngå overlappinger i forskningen. Et eget institutt ville fremme samarbeid polarforskere imellom og på denne måten effektivisere forskningen. I tillegg skulle instituttet fungere som et kompetansesenter hvor mest mulig informasjon skulle samles og gjøres tilgjengelig for videre forskning, det være seg litteratur, manuskripter, ekspedisjonsutstyr etc.¹⁶¹ Vi ser altså at det hos Debenham hovedsakelig var vitenskapelige argumenter som ble lagt til grunn for etableringen av SPRI. Men det kan være grunn til å stille spørsmål ved denne ensidige vitenskapelige fokuseringen. Storbritannia var en stormakt, og det er nok sannsynlig at det kan ha ligget andre argumenter bak, selv om disse ikke kom åpent frem. Det er klare likhetstrekk rundt etableringen av SPRI i England og NSIU i Norge. I begge tilfeller var institusjonene tenkt å ha en koordinerende karakter. Vitenskapelige argumenter ble lagt til grunn for opprettelsen i begge tilfellene. Den største forskjellen er kanskje at SPRI tilsynelatende ser ut til å ha vært motivert ut fra vitenskapelige argumenter alene, mens vitenskapelige argumenter bare var en del av argumentasjonen som ble lagt til grunn for etableringen av NSIU. Vi husker fra kapittel 2 at både økonomiske, historiske og politiske argumenter var sentrale sammen med vitenskapelige forut for opprettelsen av NSIU.¹⁶²

¹⁵⁹ F. Debenham: "The Future of Polar Exploration", *The Geographical Journal*, March 1921.

¹⁶⁰ Debenham 1921:198.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Se kap. 2.3. og kap. 2.3.1.

På den andre siden av Atlanteren gikk ting noe tregere. Amerikanerne organiserte en institusjon for antarktiske saker i 1939. Et eget institutt for arktisk forskning ble først opprettet så sent som i 1945. Instituttet var et samarbeid mellom USA og Canada, og det fikk navnet Arctic Institute of North America.¹⁶³ Dette instituttet vil jeg komme tilbake til senere i dette kapitlet.

3.3. Krigen som vendepunkt

For stormaktene hadde ikke Arktis spilt noen stor rolle strategisk og militært sett. 2. verdenskrig skulle komme til å endre på dette. Tidligere hadde dette området i stor grad vært holdt utenfor storpolitikken, men teknologiske nyvinninger gjorde at Arktis, og særlig Svalbard, kom inn på den storpolitiske arena. Ifølge Svalbardtraktatens artikkel 9 skulle dette området være en demilitarisert sone. Til nå hadde traktaten vært respektert, men krigens hendinger hadde vist at dette ikke lenger var tilfelle. Selv om Svalbard på ingen måte var i krigens sentrum, foregikk det militære trefninger her i løpet av krigen. Både Tyskland og de allierte (Storbritannia og Norge) hadde mindre styrker stasjonert på øygruppa i perioder av krigen.¹⁶⁴ Områdets potensiale lå først og fremst i muligheten til å fremskaffe krigsviktige værobservasjoner. Men etter Tysklands angrep på Sovjetunionen i juni 1941 var det også viktig å sikre kommunikasjonene mellom USA og Sovjetunionen.

Det hersker ingen tvil om at krigen skapte et nytt politisk klima i nordområdene. Den raske teknologiske utviklingen, særlig innen meteorologien og flyteknikken, hadde brakt Arktis inn på den storpolitiske dagsorden. Krigen hadde rettet oppmerksomheten mot den strategiske betydningen av dette området. Militærstrategiske motiver ble nå viktigere ved siden av de rent økonomiske. Denne utviklingen skulle komme til å medføre endringer. Interessen for

¹⁶³ A.Orvin: Norges interesser i polarområdene og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet, 7. mars 1946:29-30, Norsk Polarinstituts arkiv, eske nr. 19, RA og A.Hoel: Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet og betydning, mars 1945:8, Norsk Polarinstituts arkiv, eske nr. 19, RA.

¹⁶⁴ Utviklingen på Svalbard under krigen er blant annet behandlet hos Arlov 1996:395-404.

polarområdene steg kraftig verden over. Dette gjenspeilte seg også i den vitenskapelige forskningen.¹⁶⁵ Jeg skal i det følgende se nærmere på hva disse endringene innebar.

3.4. Interessekonflikt i Arktis

Utviklingen de første årene etter fredsinngåelsen våren 1945 er blitt omtalt som overgangen fra varm til kald krig når det gjelder Svalbardspørsmålet. Krigens endringer og utviklingen av nye blokkonstellasjoner i tiden etterpå skapte raskt konflikter i Arktis. Dette delkapitlet vil se nærmere på de viktigste av disse konfliktene, nemlig Svalbardkrisen og spørsmålet om baser i Arktis. Grunnen til at jeg vil gå såpass nøye inn på disse konfliktene er for å vise hvor betent den utenrikspolitiske situasjonen var i Arktis samtidig som prosessen med å etablere NP foregikk. Stormaktene (USA og Sovjet) presset på fra øst og vest mot et sentrum hvor Norge og Svalbard hadde en sentral posisjon. Etableringen av NP må også sees i en slik kontekst.

3.4.1. Svalbardkrisen - Sovjetunionens utspill overfor Norge

Natt til 12. november 1944 kom Sovjetunionen med et utspill overfor Norge angående Svalbard og Bjørnøya. Den prosessen dette utspillet startet er i litteraturen blitt kjent som "Svalbardkrisen". Utenriksminister Trygve Lie var i møte med utenrikskommissær V.M. Molotov i Kreml da utspillet kom. Lie var ikke forberedt på å diskutere denne saken, og det er ingen tvil om at den kom uventet og brått på han. Hovedpunktene i utspillet var at russerne ønsket en revisjon av Svalbardtraktaten av 1920. Da det nå kun var Norge og Sovjetunionen som hadde reelle interesser i området, mente russerne at det burde være naturlig at de to partene kom til enighet om en felles administrasjon av Svalbard. Bjørnøya burde ifølge Molotov overføres til Sovjetunionen. Argumentet for dette var at Bjørnøya i praksis hadde vært russisk lenge før traktaten av 1920 ble formet.

¹⁶⁵ Dette delkapitlet er hovedsakelig basert på; KE.Eriksen: "Svalbardspørsmålet fra krig til kald krig" i Bergh/Pharo(red): *Historiker og Veileder - Festskrift til Jakob Sverdrup* 1989 s.112-162, J.Sverdrup: *Inn i storpolitikken*, bind 4 i Norsk utenrikspolitisk historie, Oslo 1996:257-259, Arlov 1996, Tamnes 1991 og Kirwan 1962.

Dette utspillet kom på et særdeles ugunstig tidspunkt for den norske regjeringen. Sovjetiske styrker hadde rykket inn i Øst-Finnmark, og russernes videre hensikt var uklar. Utspillet førte til en hektisk aktivitet på norsk side. Tatt i betraktning situasjonen i Finnmark var det viktig å forebygge mer omfattende sovjetiske krav. Den norske regjeringens signaler tilbake til Moskva vinteren 1944-45 var derfor imøtekommende. Regjeringen sa seg villig til å drøfte det russiske forslaget og skulle etterhvert komme til å vikle seg inn i samtaler om felles militært forsvar av Svalbard og Bjørnøya. Det hele kulminerte i den norske regjeringens utkast til felleserklæring 9.april 1945. Her slås det fast at forsvaret av Svalbard var et fellesanliggende mellom Norge og Sovjetsamveldet. Videre sa regjeringen seg enig i at traktaten av 1920 måtte forkastes og forhandlingene om en ny settes i gang. Felleserklæringen ble imidlertid ikke fulgt opp fra sovjetisk side. Da freden kom våren 1945, er det nærliggende å tro at dette spørsmålet måtte vike for langt viktigere ting i forbindelse med krigsavslutningen og Europas fremtid.¹⁶⁶

Saken kom ikke på dagsorden igjen før i november 1946.¹⁶⁷ Men nå var både den nasjonale og den internasjonale situasjonen betydelig endret. De russiske styrkene var ute av Finnmark, og dette gjorde handlefriheten betydelig større for den norske regjeringen. Den stadig kaldere krigen hadde allerede satt sitt preg på forholdet mellom stormaktene. Slik situasjonen var ble tanken om et militært samarbeid med Sovjetunionen stadig mer skremmende for Norge. Utenriksminister Lie var blitt generalsekretær i det nyopprettede FN og erstattet av Halvard Lange. Nye personer var kommet inn i den norske utenrikspolitikken siden utkastet til

¹⁶⁶ Dette underkapittelet er til nå basert på følgende dokumenter i Holtsmark(red) 1995(a):

Dokument 267; Utenrikskommissariatets referat fra utenrikskommissær V.M. Molotovs samtale med utenriksminister T. Lie, bl.a. om Svalbard, 12. november 1944, Dokument 268; Utenriksminister T. Lies notat fra samtalen med utenrikskommissær V.M. Molotov om Svalbard den 12. november 1944, Dokument 269; Utenrikskommissariatets referat fra utenrikskommissær V.M. Molotovs samtale med Norges ambassadør i USSR R.O. Andvord om Svalbard, 25. januar 1945, Dokument 270; Utenrikskommissariatets referat fra utenrikskommissær V.M. Molotovs samtale med Norges ambassadør i USSR R.O. Andvord om Svalbard, 29. januar 1945 og Dokument 273; Den norske regjeringens utkast til norsk-sovjetisk felleserklæring om Svalbard, overlevert med note til fra Norges ambassade i USSR til Utenrikskommissariatet, 9. april 1945

¹⁶⁷ Holtsmark(red) 1995(a): Dokument 297; Referat fra utenriksminister H.M. Lange og formann i Stortingets utenrikskomité T. Wolds samtale med utenriksminister V.M. Molotov og medlem av MIDs kollegium K.V. Novikov om Svalbard, 16. november 1946.

felleserklæring i april 1945. Ifølge historikeren Jakob Sverdrup¹⁶⁸ kunne man i denne perioden skimte et mønster i form av to grupperinger i behandlingen av denne saken. På den ene siden var det en gruppe som ville holde fast på den tidligere førte politikken. Sverdrup kaller denne grupperingen de "London-ansvarlige". Her finner vi blant andre Trygve Lie, formann i utenrikskomiteen Terje Wold (justisminister i London regjeringen) og C.J. Hambro, som hadde vært med i Svalbardutvalget i London.¹⁶⁹ På den andre siden finner vi folk som Venstrepolitikerne Arthur Sundt og Trygve Utheim, mens det i den nye Arbeiderpartiregjeringen i første rekke var Einar Gerhardsen og Jens Chr. Hauge som stod på denne siden. Felles for disse var at de ikke følte noe direkte ansvar for den tidligere førte politikken. De prøvde derfor å stake ut en ny kurs. Deres problem var imidlertid at de ikke uten videre kunne se bort fra de forpliktelser tidligere norske regjeringer hadde påtatt seg. Også den nye utenriksministeren Halvard Lange befant seg i en slik situasjon. Han delte den ulyst mange følte ved arven etter Londonregjeringen, men hans problem var i tillegg at han personlig måtte håndtere denne saken videre på bakgrunn av de premisser som allerede var lagt.¹⁷⁰

Likevel skulle det med Lange bli fulgt en langt tøffere linje i politikken overfor vår mektige nabo i øst enn den "innrømmelseslinjen" Lie hadde stått for. I tillegg skal vi om litt se at det var ting som tydet på at Vestmaktene viste større interesse for Svalbard i tiden etter 2.verdenskrig. Hadde utenriksministerbyttet noen betydning for utviklingen av spørsmålet om et polarinstitutt, og i tilfelle hvilken? Ifølge vitenskapshistorikeren Robert Marc Friedman skulle byttet av utenriksminister vise seg å få store konsekvenser for realiseringen av planene om å opprette et Norsk Polarinstitutt.¹⁷¹ Jeg vil gå nærmere inn på Langes rolle i denne prosessen i kapittel 5. Hele "Svalbardkrisen" kulminerte med at Stortinget i et lukket møte 15. februar 1947 sa nei til ideen om et felles sovjetisk-norsk forsvar av Svalbard.¹⁷²

¹⁶⁸ Sverdrup 1996.

¹⁶⁹ Sverdrup 1996:265.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Friedman 1995:19-22.

¹⁷² Svalbardkrisen er behandlet bredere hos bl.a. S.G.Holtmark: *A Sovjet grab for the High North - USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920-1953*, Forsvarsstudier nr. 7 1993, Institutt for forsvarsstudier, O.Riste: "Svalbard-krisen 1944-1945", *Forsvarsstudier*, årbok for Forsvarshistorisk forskningssenter, Forsvarets Høgskole, 1981 s. 20-34, Eriksen 1989 og Tamnes 1991.

Hvilke motiver hadde så Sovjetunionen for sitt utspill overfor Norge?¹⁷³ Fra norsk side ble det russiske utspillet først og fremst oppfattet som militærstrategisk begrunnet. Denne oppfatningen viste seg å samsvare med den interne behandlingen i Folkekommissariatet for utenrikssaker (NKID). Faktisk var NKIDs forslag langt mer omfattende enn det som kom til uttrykk gjennom samtalen mellom Molotov og Lie 12. november 1944. I et internt notat fra oktober 1944 ble det i tillegg til baser på Svalbard tatt til orde for revisjon av den norsk-russiske grensen og muligheter for å etablere eventuelle militærbaser i Nord-Norge. Notatet var forfattet av Tatjana Zjdanova, saksbehandler i 5. europeiske avdeling, og argumentene hun støttet sine utsagn på, var historiske og militærstrategiske. Ifølge Zjdanova var grensen fra 1826 ugunstig og et resultat av historisk tilfeldighet. Videre hadde særlig utviklingen innen luftfarten gjort nordområdene til et strategisk viktig område for Sovjetunionen. For å løse dette sikkerhetspolitiske problemet gikk hun inn for at det ble tatt et initiativ overfor Norge om et bredt militært samarbeid i nord. Zjdanova var av den oppfatning at det ikke ville by på store problemer å få Norge med på slike arrangementer. Arne Røksund peker på at denne noe oppsiktsvekkende forestillingen må sees på bakgrunn av en fremtredende oppfatning i det russiske byråkratiet om at Norge ønsket russisk innflytelse som en balansegang til den britiske.¹⁷⁴ Utenriksminister Trygve Lie var en av dem som ble tatt til inntekt for et slikt ønske. Det er imidlertid ingenting som tyder på at verken Lie eller noen andre norske politikere mente at et eventuelt samarbeid skulle omfatte militære baser på norsk jord.

Dagen før Molotovs møte med Lie ble to notater om Svalbards status overlevert til Molotovs avdeling. Det ene var fra viseutenrikskommissær Vladimir G. Dekonozov og det andre fra sjefen fra Glavsevmorput, kontreadmiral Ivan D. Papanin. Sannsynligvis var det Dekonozovs notat som utgjorde Molotovs bakgrunnsmateriale i møtet med utenriksminister Lie. Dekonozov la vekt på sovjets økonomiske interesser på Svalbard og den strategiske rollen som Bjørnøya spilte i sikringen av disse ressursene og sikkerheten i nord.¹⁷⁵ Det hersker usikkerhet om hvorvidt Molotov faktisk leste Papanins notat før møtet med Lie. Papanin var imidlertid en så

¹⁷³ Denne delen er i hovedsak basert på Holtmark 1993 s. 57-64 og Røksund 1996 s. 32-41. Dette fordi de har behandlet dette temaet på bakgrunn av russisk arkivmateriale.

¹⁷⁴ Røksund 1996:36-37.

¹⁷⁵ Holtmark(red) 1995(a): Dokument 266; Utdrag fra viseutenrikskommissær V.G. Dekonozovs memorandum til utenrikskommissær V.M. Molotov om Spitsbergen og Bjørnøya, 11. november 1944

sentral person i sovjetisk'arktisk sammenheng¹⁷⁶ at det er sannsynlig at hans synspunkter var godt kjent i kretsen rundt Molotov. I notatet la Papanin utelukkende vekt på økonomiske og vitenskapelige argumenter, og ifølge Røksund ser det ikke ut til at strategisk tenkning på noen måte kan ha ligget bak. Det er ikke min intensjon å bestride denne konklusjonen, men tar man i betraktning samtalen mellom Papanin og den svenske geografen og polarforskeren Hans W:Son Ahlmann i Moskva 30. juni 1945, ser vi at det nok kan stilles spørsmålsteget ved et slikt standpunkt. I løpet av samtalen kom det frem at Papanin verken anså Svalbard for å være et økonomisk eller vitenskapelig viktig område for Sovjetunionen. Oppdagelsen av de nye kullforekomstene på Pechorafeltet hadde løst kullproblemet for hele den nordeuropeiske delen av Sovjetunionen. Vitenskapelig var det de østasiatiske områdene som var mest interessante for russerne, og oppgavene i dette området var så omfattende at verken tid eller resurser tillot videre oppmerksomhet på Svalbard. Opplysningene som kom frem i samtalen med Papanin, forsterket de signalene¹⁷⁷ Ahlmann allerede hadde fått under sitt besøk ved Det Arktiske Institutt i Leningrad.¹⁷⁸ Ut fra disse opplysningene blir det naturlig å stille spørsmålsteget ved hva Russland egentlig ville? Hvilke vurderinger var det som egentlig lå bak russernes Svalbardutspill?

Som vi har vært inne på tidligere var Det Arktiske Institutt i Leningrad underlagt Glavsevmorput og hadde Papanin som øverste leder. Ifølge den russiske historikeren Vladimir Bulatov ble Glavsevmorput en militær organisasjon under krigen.¹⁷⁹ Lederne fikk militære titler, og organisasjonen arbeidet under hele krigen blant annet med å bringe forsyninger til den sovjetiske marinen i nord. Selv om det ikke er noe som direkte tyder på at det lå militærstrategiske intensjoner bak Papanins engasjement for å styrke Sovjetunionens posisjon i Nordområdene, er det nok sannsynlig at han var klar over områdets strategiske potensiale. Det finnes ingen belegg i litteraturen eller kildematerialet for å trekke en kobling mellom vitenskap

¹⁷⁶ For å vise oppfatningen av Papanin i samtiden, utenfor Sovjetunionen, siterer jeg Ahlmann i Polarårboken 1945 s. 29; "*Alla beslut angående det ryska Arktis vila ytterst i hans hand eller i Stalins, när det rör utländska förbindelser av någon större vikt.*"

¹⁷⁷ Ahlmann hadde fått inntrykk av at Sovjetunionens arktiske interesser hovedsakelig lå i øst og ikke i vest.

¹⁷⁸ Diktat, Ahlmann til ambassadesekretær Johan Vogt, Moskva 30. juni 1945, Privat Arkiv 686 Olaf Devik, Eske nr. 5, RA.

¹⁷⁹ Bulatov 1997:55.

og sikkerhetspolitikk på russisk side, men som et tankeeksperiment kan det være interessant. Ikke minst hvis vi trekker en parallell til sikkerhetspolitisk tenkning i Norge etter 2. verdenskrig. Uten å gå for mye inn på dette her er det ting som tyder på at det var tegn til en slik kobling innad i det norske utenriksdepartementet. I et memorandum fra byråsjef Eigil Nygaard til ekspedisjonssjef Rolf Andersen heter det blant annet at; “.....*Et praktisk og vitenskapelig utbygningsarbeid i Arktis burde også kunne ses som et ledd i norsk forsvarsberedskap på lang sikt.....*”¹⁸⁰ Dette er en tråd som vil bli tatt opp igjen i kapittel 5. Der vil jeg se nærmere på ulike aktørers argumenter for å gå inn for utredningen av et Norsk Polarinstitut.

3.4.2. Baseproblematikken

Sovjetunionens utspill overfor Norge førte til at nordområdene ble en del av den storpolitiske debatten i årene etter 2.verdenskrig. Stormaktene ønsket å sikre sine militære interesser i store deler av Europa, også i Norden. Selv om debatten også omhandlet baser på det Skandinaviske fastlandet, skal jeg i hovedsak konsentrere meg om situasjonen på Svalbard og i Arktis forøvrig. Det som blir interessant er å se hvordan Storbritannia og USA reagerte på Sovjetunionens utspill. Hvilke mottrekk de eventuelt gjorde, og hvilke argumenter som lå bak. Jeg vil også plassere Norge og dets posisjon i forhold til stormaktenes rivalisering.

I løpet av krigen trådte USA langt sterkere inn i nordområdene enn tidligere. Ved krigsavslutningen var amerikanerne allerede etablert med (midlertidig)personell flere steder i Arktis. De hadde flybaser på Grønland og tropper og mannskaper på Island og Jan Mayen. Disse punktene og Azorene ble sett på som strategisk viktige for forsvaret av det amerikanske kontinentet og forbindelseslinjene over Atlanteren.¹⁸¹ Det sovjetiske utspillet om Svalbard nødvendiggjorde derfor amerikanske mottiltak. Øygruppen i seg selv var ikke av stor interesse for USA, og det ble heller ikke gjort fremstøt i retning av amerikanske baser på Svalbard. Det

¹⁸⁰ Memo, Nygaard til Andersen, “Utbygning av Norges ishavsadministrasjon”, 24. mai 1946,

UD 36.6/16, også Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 510/1, NP.

¹⁸¹ K.E.Eriksen: Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945-1947, Stensilserie B Historie nr.19 - 1980, Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitete i Tromsø, se også Sverdrup 1996:257-258.

som derimot synes å ha vært viktig, var å skape en maktbalanse i området, slik at russerne ikke skulle få noe militærstrategisk overtak i Arktis. USA var derfor villige til å forhandle med sovjetrusserne. Sovjetiske baser på Svalbard kunne godtas under forutsetning av at; 1. USA fikk eksklusive baserettigheter på Island, 2. de sovjetiske troppene ble trukket tilbake fra Øst-Finnmark, 3. eventuelle russiske krav på Jan Mayen ble oppgitt og 4. norske økonomiske interesser på Svalbard ble sikret.¹⁸²

Storbritannia på sin side var ikke like åpen for russiske baser på Svalbard. Britene hadde få eller ingen interesser i Arktis, verken økonomiske eller militære. Britisk territorium kunne like gjerne trues fra selve Sovjetunionen, områder som lå langt nærmere enn det Svalbard gjorde. Dessuten ville eventuelle baser på fastlandet i Norge være langt gunstigere for Storbritannia i en krisesituasjon. De ønsket primært *status quo* i Arktis, nemlig at området skulle holdes utenfor den storpolitiske arena. Selv om britene ikke hadde nevneverdige interesser i området, så de klare politiske problemer ved eventuelle sovjetiske baser på Svalbard. Frykten lå i at russiske baser på norsk territorium kunne svekke den tradisjonelle vestorienteringen i norsk utenrikspolitikk. Målet for britene var derfor å holde stormaktsinteressene utenfor dette området for på den måten å gi den lokale regjeringen større handlefrihet. Denne britiske politikken er blitt kalt for "oppdemningspolitikk".¹⁸³

Som tidligere vist responderte ikke russerne på den norske felleserklæringen av 9. april 1945. Det er trolig flere årsaker til dette. Tidligere var vi inne på at freden tvang frem behandling av langt viktigere spørsmål, men det er grunn til å tro at basesituasjonen i Arktis spilte aktivt inn. I oktober 1945 advarte den nye lederen for 5. europeiske avdeling, Aleksander N. Abramov, mot å ta nye initiativ knyttet til Svalbard. Han var av den oppfatning at den senere tids rykter i mediene om Sovjetunionens planer for Svalbard, var en del av en amerikansk strategi for å få russerne til å avsløre sine synspunkter på et for dem (russerne) meget ugunstig tidspunkt. USA var i forhandlinger om baser på Island og andre steder, og planen var å få disse forhandlingene til å se ut som en motreaksjon på det sovjetiske utspillet på Svalbard. Abramov mente derfor at

¹⁸² G.Lundestad: *America, Scandinavia, and the Cold War 1945-1949*, Universitetsforlaget Oslo, Bergen, Tromsø 1980:68-69 og Eriksen 1980:14.

¹⁸³ Eriksen 1980:5-12.

det ville være lurt å avvente situasjonen. Den norsk-sovjetiske felleserklæringen burde ikke offentliggjøres før etter at USA hadde ferdigforhandlet en avtale om baser på Island.¹⁸⁴

Vi ser at det var tre hovedaktører med forskjellig og til tider divergerende synspunkter på etableringen av militære baser i Arktis etter 2.verdenskrig. USA var opptatt av at det i området skulle være en "balanse" mellom øst og vest. Sovjetunionen ønsket å sikre nordflanken økonomisk og militært, men at dette skulle oppfattes som en motreaksjon til amerikanernes baseetableringer. Britene på sin side ville helst opprettholde *status quo*, at området fortsatt ble holdt utenfor storpolitikken. Hvor sto så Norge i denne problematikken? Norske myndigheters perspektiv var i første rekke det tosidige forholdet til Sovjetunionen.¹⁸⁵ Det var viktig å bevare det gode forholdet til Moskva, samtidig som relasjonene til Storbritannia og USA ikke ble svekket. Ønsket var altså et *status quo*, en videreføring av situasjonen før krigen.

Stormaktenes "stillingskrig" slo på mange måter gunstig ut for Norge. Amerikanernes forhandlinger med Island trakk ut, noe som medførte en passiv russisk stat. Fremmede staters tropper ble etterhvert også trukket ut fra norsk territorium. Dette gjorde at den norske regjeringen sto friere¹⁸⁶ og fikk muligheten til å utarbeide en ny strategi for nordområdene. Sentrale krefter i Utenriksdepartementet (UD) formulerte seg slik om Norges ishavsinteresser våren 1946; "*Rent politiske og strategiske grunner tilsier også at Norge viser aktiv ishavsinteresse, og aldri ved passivitet innbyr andre stater til å trenge oss ut. Et praktisk og vitenskapelig utbygningsarbeid i Arktis burde også kunne ses som et ledd i norsk forsvarsberedskap på lang sikt. Noen millioner ofret på denne konto kan kanskje bidra til å spare oss for langt større belöp på annen måte.*"¹⁸⁷

Her ser vi at UD tiller vitenskapelig utforskning og aktivitet stor betydning for forsvarsberedskapen i området. Og akkurat her ligger nok kjernen i UDs engasjement rundt

¹⁸⁴ Holtmark(red) 1995(a): Dokument 287; Leder for NKIDs 5. europeiske avdeling A.N. Abramovs notat til viseutenrikskommissær V.G. Dekanozov om Svalbard, 19 oktober 1945.

¹⁸⁵ Sverdrup 1996:261.

¹⁸⁶ Holtmark 1995(b):157

¹⁸⁷ Memo, Nygaard til Andersen, "Utbygningen av Norges ishavsadministrasjon", 24. mai 1946, UD 36.6/16, også Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/1, NP.

opprettelsen av Norsk Polarinstitut. Deres og andres rolle i prosessen vil bli tatt opp i kapittel 5.

3.5. Vitenskapelig aktivitet etter 2.verdenskrig

Etter krigen var interessen for polarområdene sterkt økende over hele verden. Et mål på denne økende interessen var utviklingen av de enkelte lands institusjoner for polarforskning. Vi skal nå se nærmere på denne vitenskapelige opprustingen i noen sentrale land. Som vi har vært inne på tidligere, var den sovjetiske polarforskningsinstitusjonen uten tvil verdens største på 1930-tallet. Under hele krigen holdt den en meget høy aktivitet, og ikke mindre enn 77 hydrografiske-meteorologiske stasjoner var i drift på strekningen fra Murmansk i vest til Beringstredet i øst. I tillegg til det hydrografiske og meteorologiske arbeidet hadde instituttet i Leningrad et stort og mangeartet arbeidsfelt i nær tilknytning til andre vitenskapelige institusjoner. Ved siden av kommunikasjonsmessige problemer hadde økonomisk utnyttelse av nordområdene vært instituttets viktigste arbeidsfelt.¹⁸⁸

Sommeren 1945¹⁸⁹ deltok professor Ahlmann i feiringen av Det Sovjetiske Vitenskapsakademiets 220-års jubileum. I løpet av oppholdet fikk han anledning til å besøke Det Arktiske Institutt og sågar personlig møte lederen for Glavsevmorput, Ivan Papanin. I en artikkel i *Polarårboken* for 1945 oppsummerte Ahlmann sitt besøk i Sovjetunionen, og det er tydelig at han var mektig imponert over kvaliteten på og omfanget av den russiske polarforskningen. Det kom også frem at de russiske myndighetene ønsket å øke omfanget ytterligere de nærmeste årene. Til tross for den enorme beundringen over det russerne hadde fått til, lot han det skinne igjennom at han ikke var rent lite bekymret over den veldige offensiven fra øst. Han oppfordret derfor de vesteuropeiske statene, særlig de nordiske, til å merke seg dette. Da ikke et enkelt land ville være i stand til å komme opp på et tilsvarende nivå, oppfordret Ahlmann til utstrakt samarbeid innad i Vest-Europa, men også mellom Vest-Europa og Sovjetunionen. I et slikt samarbeid måtte de nordiske landene ha en sentral rolle;

¹⁸⁸ A.Orvin: Norges interesser i polarområdene og Norges svalbard- og Ishavsundersøkelsers virksomhet, 7. mars 1946:28-29, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA og Ahlmann i *Polarårboken* 1945:27-37.

¹⁸⁹ 15-30. juni 1945.

“Det kommer i Sovjetunionen att äga rum en vetenskapens upprustning av aldrig sedd omfattning. Andra länder böra noga beakta detta, icke minst de nordiska.....Samtidigt är det nödvändigt att icke minst de nordiska staterna få till stånd ett förtroendefullt samarbete med Sovjetunionen även inom vetenskap och forskning.”¹⁹⁰

Den vitenskapelige opprustningen ser vi ikke bare i Sovjetunionen, men også flere steder i vesten. I 1945 opprettet USA og Canada sitt Arctic Institute of North America (AINA-min forkortelse). Instituttet skulle ledes av et råd på 12-18 medlemmer. Hovedkontoret ble lagt til Montreal, mens en underavdeling ble lagt til New York. Initiativet til dette instituttet kom fra privat hold, og finansieringen skulle i stor grad ordnes gjennom private kanaler. Imidlertid ble det understreket at instituttet ikke kunne arbeide effektivt uten et nært samarbeid med de berørte regjeringer. Resultatet ble da at instituttet delvis ble finansiert med bidrag fra offentlig hold. Utvalget som behandlet opprettelsen av AINA, la stor vekt på vitenskapelige argumenter. Det ble pekt på at “North American Arctic” var et lite utforsket område, og at kunnskapene om dette var heller dårlige. Spørsmål av grunnleggende betydning for flere vitenskaper kunne bare bli løst gjennom studier “in the far north”. Det var derfor viktig at det nå ble gjort en innsats både på det rent naturvitenskapelige og sosialvitenskapelige plan.¹⁹¹ Utvalget karakteriserte området som “North America’s last frontier”, og utforskning var viktig for fremtidig bosetting og utnyttelse. I så måte kan man si at det også var politiske og økonomiske argumenter som lå til grunn for etableringen av AINA. Det ble vist til at Sovjetunionen hadde vært i en liknende situasjon i sine arktiske områder på 1920-tallet. Etter etableringen av det russiske polarforskningsinstituttet hadde det skjedd en rivende utvikling i disse områdene. Utvalget tok til orde for at det så snart krigen var over måtte settes i gang en tilsvarende prosess fra amerikansk side.¹⁹²

Instituttet skulle konsentrere seg om Arktis, og virksomheten konsentreres innenfor tre retninger. For det første skulle det drives understøttelse av spesielle foretak. Det vil si at enhver vitenskapsmann, uavhengig av nasjonalitet, kunne søke om støtte for å utføre

¹⁹⁰ Ahlmann 1945:37.

¹⁹¹ Notat, Minutes of the second meeting called to consider the establishment of an Arctic Institute of North America, Appendix A: Proposal for an Arctic Institute of North America, 8.september 1944, UD 36.2/2.

¹⁹² Ibid.

undersøkelser i de arktiske strøk av USA og Canada. For det andre skulle det utarbeides en fullstendig katalog over arktisk litteratur, og for det tredje skulle instituttet ha en opplysende funksjon når det gjaldt arktiske forhold. Foruten disse virksomhetene var det ønskelig å få utgitt et eget tidsskrift.¹⁹³ Instituttet ønsket også et utstrakt samarbeid med andre polarforskningsinstitusjoner både i Europa og Sovjetunionen, deriblant NSIU.

Utvalget som arbeidet med etableringen av AINA, uttrykte ingen sikkerhetspolitiske argumenter for opprettelsen. Vi så ovenfor at fokus ble lagt på rent vitenskapelige, men indirekte også på politiske og økonomiske argumenter. Imidlertid er det grunn til å tro at militære strategiske avveininger har vært sterkt inne i bildet. En indikator på dette er blant annet det store antallet personer med militær grad som deltok i arbeidet forut for etableringen.¹⁹⁴ Krigen hadde gjort verden "mindre", og USA som; *"...hittil har trodd seg sikret mot fiendtlig angrep takket være de store verdenshav, og dertil med en flåte "second to none", er nå klar over at dette er en illusjon, og at grensene - ikke minst de nordlige - er sårbare."*¹⁹⁵ Mangelen på kunnskap om Arktis var prekær, også når det gjaldt kjennskap til krigføring i dette området. Det var derfor særdeles viktig for amerikansk sikkerhetspolitikk at det arktiske området ble utforsket så raskt som mulig. Selv om denne koblingen ikke kommer til uttrykk i notatet fra møtet der etableringen av AINA ble diskutert, er det grunn til å tro at militære argumenter veide sterkt for en rekke deltakere på et mer uoffisielt plan. Norsk Polarinstituttets første direktør, H.U. Sverdrup, slo fast etter sin rundreise i USA og Canada i 1948 at amerikansk polarforskning til dels var sterkt militært betont. Samtidig ble det oppmuntret til rent vitenskapelig arbeid, men begrunnelsen her var at alt naturvitenskapelig arbeid ville være av militær betydning i en ny krig.¹⁹⁶ På mange måter blir derfor etableringen av AINA og hele den amerikanske satsingen på polarforskning først og fremst et uttrykk for økt sikkerhetspolitisk tenkning i nord.

¹⁹³ Rapport fra H.U. Sverdrup, Arktisk forskning i Sambandsstatene og Kanada i 1947-1948, 29.mars 1948, UD 36.4/47.

¹⁹⁴ På møtet 8.september 1944 hadde 7 av 23 deltakere militær grad, Notat, Minutes of the second meeting called to consider the establishment of an Arctic Institute of North America, UD 36.2/2.

¹⁹⁵ Notat, Militærattasje Oberst O. Munthe-Kaas til Hærens overkommando, "Litt av hvert" nr. 20/1948, 1.august 1946, UD 36.4/47.

¹⁹⁶ Rapport fra H.U. Sverdrup, Arktisk forskning i Sambandsstatene og Kanada i 1947-1948, 29.mars 1948, UD 36.4/47.

Også i Storbritannia var det signaler om en vitenskapelig satsing etter krigen. The Scott Polar Research Institute i Cambridge sto foran en vesentlig utvidelse, og det var søkt om midler til å omdanne institusjonen til et stort Arktisk Institutt. Også britene ytret ønsket om samarbeid med blant andre Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser.¹⁹⁷ Vi ser at polarforskning var et internasjonalt satsingsområde etter 2.verdenskrig. Sentrale aktører i samtiden (særlig Ahlmann) var i høyeste grad opptatt av den internasjonale utviklingen. Debatten rundt opprettelsen av Norsk Polarinstitut kan derfor plasseres rett inn i en global trend. Så og si alle land som hadde polare interesser, rustet opp forskningen. Dermed ble det helt nødvendig for Norge å følge etter for å bevare det som vi mente var vår ledende posisjon. Den internasjonale opprustningen innen polarforskningen ble da også et tungtveiende argument i arbeidet med å bringe planen for et norsk polarinstitut inn på den politiske dagsorden. På grunnlag av dette var nok den globale ekspansjonstrenden en av årsakene til at planene for Norsk Polarinstitut ble aktualisert og realisert i årene etter 2.verdenskrig.

3.6. Oppsummering

I mellomkrigstiden var det hovedsakelig bare Norge og Sovjetunionen som hadde interesser av større betydning på Svalbard. Russerne etablerte en kullindustri som raskt skulle vise seg å overgå den norske. Vitenskapelig skjedde det en utstrakt etablering i denne perioden. Som vi husker fra kapittel 2, fikk Norge sin sentralinstitusjon for polarforskning i 1928. Storbritannia og Sovjetunionen hadde allerede etablert sine tidligere på 1920-tallet. Det som var karakteristisk for all aktivitet i Arktis i denne perioden, var at den tilsynelatende var økonomisk betinget. Vi har imidlertid sett at det nok var flere grunner til denne aktiviteten. Både politiske, militære og vitenskapelige avveininger har antakelig ligget til grunn for de respektive staters myndigheter i utformingen av en nasjonal politikk som gjaldt Arktis.

Krigen skulle vise seg å endre premissene for nærvær og aktivitet i Arktis. Teknologiske nyvinninger og krigens erfaringer gjorde at området ble trukket inn i storpolitikken på en helt annen måte enn tidligere. Arktis var plutselige blitt en arena hvor stormaktene sto mot

¹⁹⁷ A.Orvin: Norges interesser i polarområdene og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelers virksomhet, 7. mars 1946:30, Norsk Polarinstitutt arkiv, eske nr. 19, RA.

hverandre. Militærstrategiske argumenter ble nå viktige, og det generelle engasjementet for dette området økte kraftig. Vitenskapelig rustet alle de involverte parter opp. På mange måter var dette en naturlig følge av områdets endrede betydning. Satsing på vitenskap ble på mange måter en internasjonal trend, og opprettelsen av Norsk Polarinstitut må helt klart sees i en slik sammenheng. Særlig ser det ut til at Ahlmanns besøk i Sovjetunionen sommeren 1945 har hatt mye å si for opprettelsen av NP. Som vi har sett advarte han kraftig mot den sterke sovjetrussiske vitenskapelige satsingen. Eneste måten å demme opp på var individuell ekspansjon og utstrakt samarbeid. Vi har vært inne på at hans tanker og advarsler ble fanget opp av sentrale krefter i det norske utenriksdepartementet. Minst like viktig er det arbeid og engasjement som Ahlmann selv etter hvert skulle komme til å vise i denne saken. Uten å foregripe begivenhetene ser det ut til at Ahlmanns besøk i Sovjetunionen var den utløsende årsak til hans videre arbeid. Vi skal se nærmere på hans rolle i prosessen som ledet frem til opprettelsen av NP i kapittel 5. Når Ahlmanns rolle er blitt klargjort, vil viktigheten av hans besøk i Sovjetunionen sommeren 1945 bli langt mer synlig.

KAPITTEL 4. REORGANISERING AV NSIU. ALTERNATIV 1 - INITIATIV FRA TROMSØ

I de foregående kapitlene har vi sett hvordan situasjonen innen polarforskningen utviklet seg i mellomkrigstiden, både nasjonalt og internasjonalt. I Norge måtte NSIU tåle hard kritikk i årene forut for 2.verdenskrig. Ved utgangen av krigen var situasjonen mer ustabil og uklar enn noen gang før. Den sterke lederen, og gallionsfiguren Adolf Hoel hadde fratrudd sin stilling som leder ved Svalbardkontoret¹⁹⁸, og polarforskningen sto på terskelen til en rivende utvikling internasjonalt. NSIU befant seg på mange måter i et vakuum etter krigens lave aktivitetsnivå og lederens avgang. Hoels forbindelser til NS og den tyske okkupasjonsmakten under krigen hadde satt NSIU i et dårlig lys. Dette var en situasjon som ble lagt merke til rundt om i forskjellige vitenskapelige miljøer. Det er derfor neppe noen tilfeldighet at det nettopp i månedene etter fredsinngåelsen dukket opp to så godt som parallelle (i tid) forslag om å reorganisere Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Jeg skal i dette kapitlet ta for meg det initiativet som skulle vise seg å ikke føre frem, nemlig forsøket på å få flyttet institusjonen til Tromsø. Det andre initiativet, det som til slutt skulle vise seg å vinne frem, vil bli behandlet i kapittel 5. Det som blir interessant er å se hvilke hendelser og argumenter som ble lagt til grunn for disse initiativene. Var det likheter mellom disse, eller vektla de forskjellige momenter i sin argumentasjon?

4.1. Mellomkrigsdrømmen om et Arktisk Institutt i Tromsø

Sommeren 1918 kom de første signalene fra Tromsø angående et arktisk institutt. Konservator Carl Dons ved Tromsø Museum gikk inn for at det måtte opprettes et "videnskapsselskap for Nord-Norge" eller et "arktisk fakultet" med basis i Tromsø Museum og Geofysisk institutt. Senere samme år lanserte handelsmannen Hans A. Meyer fra Mo i Rana tanken om et universitet i Nord-Norge i en artikkel i avisa *Tidens Tegn*. Disse utspillene førte til at det ble gitt pengegaver til inntekt for vitenskapen, blant andre fra Conrad Holmboe. I sammenheng med sin gave ba Holmboe om at det ble gjort en utredning om hvilke planer det var realistisk å

¹⁹⁸ Svalbardkontoret er et annet ord for Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser.

få gjennomført. Utvalget som ble nedsatt, kom til den konklusjonen at det på daværende tidspunkt ikke var mulig å realisere disse planene. Til det var det økonomiske løftet for stort og befolkningsgrunnlaget i landsdelen for lite.¹⁹⁹

Neste gang arktisk forskning ble satt på dagsorden i Tromsø, var i forbindelse med opprettelsen av Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser i 1928. I en artikkel i *Tromsø Stiftstidende* uttalte Ole A. Krognæs, direktør ved Geofysisk institutt, seg om aktuelle vitenskapelige prosjekter. Deriblant NSIU. Han mente at det; "...i og for sig er en meningsløshet at et institut for Svalbard og Ishavsundersøkelser skal henlegges til Oslo....Her i Tromsø hører efter mit skjøn en slik institution selvsagt hjemme."²⁰⁰ Samtidig avslørte Krognæs sin store beundring for polarforskeren Adolf Hoel. Krognæs pekte på at institusjonen i første omgang burde være der Hoel var. Dette fordi Hoel var pioneren, og han hadde; "...paa en glimrende maate ledet arbeidet hittil og han har alle betingelser for at føre arbeidet videre frem,..."²⁰¹ Likevel mente Krognæs at man burde arbeide målbevisst for; "...at faa Svalbardinstituttet overført til Tromsø."²⁰² Denne optimismen må sees på bakgrunn av samtaler mellom Hoel og Krognæs noen år tidligere. Da Hoel presenterte sine tanker om NSIU første gang, pekte Krognæs på at institusjonen på sikt burde legges til Tromsø. Hoel var; "...saavidt jeg forstod enig i mit syn paa saken."²⁰³ En ytterligere indikasjon på at Hoel slett ikke var negativ til et fremtidig NSIU i Tromsø, var planene om å legge en avdeling av NSIU til Tromsø sommeren 1928. Avdelingen skulle være tilknyttet Geofysisk institutt. Planen var at avdelingen skulle jobbe for å legge forholdene til rette for; "...en senere overflytning av den hele Svalbardinstitutionen naar miljøet er forberedt og "det arktiske fakultet" er nærmere sin realisation."²⁰⁴ Hoels positive innstilling til en slik løsning gjorde at realiseringen av en avdeling av NSIU i Tromsø var avhengig av at den praktisk lot seg gjennomføre. Krognæs pekte på at dette kunne bli et problem i disse "bedrøvelige tider". Avdelingen kunne ikke regne med å få direkte statsbevilgninger, slik at man ville være avhengig av lokal støtte. Sannsynligvis var den vanskelige økonomiske situasjonen grunnen til at planen ikke ble realisert. Det er

¹⁹⁹ N. Fulsås: *Universitetet i Tromsø 25 år*, Tromsø 1993:11-15.

²⁰⁰ *Tromsø Stiftstidende* 27. februar 1928.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid.

likevel viktig å merke seg at Hoel uttrykte seg positivt om å flytte NSIU til Tromsø en gang i fremtiden når forholdene var lagt til rette. Om dette virkelig var Hoels oppriktige mening, eller om det bare var et taktisk utspill i forbindelse med opprettelsen av NSIU, vet jeg ikke.

Også i forbindelse med etableringen av en fellesforening for de vitenskapelige institusjonene i Tromsø i 1928 kom den arktiske forskningen i søkelyset. Foreningen fikk navnet "Komité for de vitenskapelige institusjoner i Tromsø", etterhvert bare kalt "Kometen". Det ble diskutert om denne skulle gå inn for å få lokalisert et norsk institutt for arktisk forskning til Tromsø, men man konkluderte raskt med at noe slikt ikke lot seg gjøre på daværende tidspunkt. Grunnen til at planen om et arktisk institutt, og også universitetstanken, nok en gang ble gitt opp, hang nok mye sammen med de økonomiske vanskelighetene landet opplevde fra begynnelsen av 1920-tallet. Også det nordnorske næringslivet var rammet av den økonomiske depresjonen, og situasjonen gjorde at planene måtte legges på is. Komitéen engasjerte seg istedenfor å få til en ekspedisjon til Frans Josef Land.²⁰⁵ Her ser vi at de vitenskapelige institusjonene i Tromsø må ha delt sentrale tanker med Hoel.²⁰⁶ Svalbard, som kanskje burde vært det naturlige målet for en vitenskapelig ekspedisjon, ble ikke prioritert. I stedet ble oppmerksomheten rettet mot viktige næringsområder som ikke lå under norsk herredømme.

Planene om et arktisk institutt ble igjen aktualisert i to avisartikler i 1938. Avisa *Tromsø* tok til orde for at et arktisk fakultet var både oppnåelig og nødvendig, i motsetning til et universitet for Nord-Norge. Utsagnet ble begrunnet med den utviklingen de vitenskapelige institusjonene i Tromsø hadde hatt de senere år.²⁰⁷ En innsender skrev samme år i *Nationen* at; "*I det arktiske institutt ligger erstatningen for det tapte universitet, det tapte vitenskapelige paradiset*".²⁰⁸ Det virker ikke som om disse utspillene ble fulgt opp verken fra det politiske eller vitenskapelige miljøet. Men like fullt er disse en indikasjon på at drømmen om en institusjon for polarforskning lokalisert i Tromsø levde videre. NSIU ble ikke nevnt eksplisitt i disse utspillene. Det er likevel ingen grunn til å tro at dette målet var mistet av syne.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Fulsås 1993:17-18.

²⁰⁶ Se kap 2.3.4. NSIUs virksomhet.

²⁰⁷ *Tromsø* 13. september 1938.

²⁰⁸ *Nationen* 5. januar 1938.

4.2. Initiativ fra Tromsø etter 2.verdenskrig

Ved slutten av 2.verdenskrig ble ideen om å gjøre Tromsø til nasjonalt senter for polarforskning fremmet med ny og utvidet styrke. Til forskjell fra tidligere var planene nå mer konkrete. På et møte i "Kometen" 10. april 1945 ble det tatt til orde for å få drøftet muligheten av å få Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser eller en underavdeling av kontoret lagt til Tromsø.²⁰⁹ Komiteen anmodet formannen Einar Tønsberg om å utarbeide et memorandum som skulle ligge til grunn for den videre drøftelsen av denne saken. Tønsbergs notat forelå 14.mai 1945, og det forutsatte at Svalbardkontoret skulle fortsette å eksistere, men at kontorets fremtid måtte avklares. Hovedargumentet for å ta opp NSIUs fremtid til diskusjon var arrestasjonen av Adolf Hoel. Tønsberg argumenterte for at tidspunktet var ideelt, og at denne saken måtte drøftes før det tiltrådte en ny fast leder. Dessuten ser det ut til å ha vært en utbredt oppfatning innad i Tromsømiljøet at Svalbardkontoret hørte "naturlig" hjemme i Ishavsbyen.²¹⁰ Spørsmål som var viktig å få avklart var institusjonens fremtidige organisering, lokalisering og arbeidsoppgaver. Tønsberg mente at disse spørsmålene helst burde avgjøres av en nedsatt komite bestående av universitetsfolk, institusjonsledere og ishavsfolk. I en eventuell slik komite måtte representanter fra "Kometen" få direkte medlemskap på bakgrunn av å være sentralorgan for nordnorsk forskning.²¹¹

Når det gjelder organiseringen av NSIU, ser det ut til at miljøet i Tromsø ønsket en klarere vitenskapelig forankring. Ifølge Tønsberg var det et prioritert mål å gi institusjonen en ledelse og et organisasjonsapparat som best og billigst mulig kunne gjennomføre de pålagte oppgavene. Forslaget var å skille ut fangstvirksomheten og overføre administrasjonen fra Handelsdepartementet til Kirke- og Undervisningsdepartementet. Dette utsagnet kan tyde på en viss grad av feilinformasjon. Fangstvirksomheten hadde aldri vært en del av NSIU og kunne følgelig ikke skilles ut fra institusjonen. Hva denne feiltolkningen kan skyldes er ikke godt å si, men det kan være naturlig å tro at Hoels brede engasjement var årsaken. NSIU var tilknyttet fangstmiljøet som regnskapsfører for Arktisk Næringsdrift A/S. Like fullt signaliserte forslaget om å overføre institusjonen til Kirke- og Undervisningsdepartementet et ønske om at

²⁰⁹ Møteprotokoll, 10.april 1945, Privatarkiv nr.47 "Kometen", SATØ.

²¹⁰ Korrespondanse, "Om Svalbardkontoret", 14.mai 1945, Privatarkiv nr.47 "Kometen", SATØ.

²¹¹ Korrespondanse, "Til komiteens medlemmer", 14.mai 1945, Privatarkiv nr.47 "Kometen", SATØ.

institusjonen måtte få en mer vitenskapelig profil. Forklaringen ligger nok i at dette utspillet kom fra det vitenskapelige miljøet i Tromsø. Byen hadde vært mest kjent for sine næringsinteresser tilknyttet Ishavet, men det eksisterte også et vitenskapelig miljø som interesserte seg for arktisk forskning. "Kometen" var de vitenskapelige institusjonenes felles organ. Siden dette initiativet kom fra dette organet, var det naturlig at det hadde en sterk vitenskapelig profil.

Et annet viktig moment fra Tønsbergs side var lokaliseringen av NSIU. Dette spørsmålet måtte taes opp til diskusjon, og det skulle; *"...fra første stunn av ikke vere noen stilltiende forutsetning at administrasjonskontoret - Svalbardkontoret - skall ligge i Oslo."*²¹² NSIU hørte naturlig hjemme i Tromsø, og "Kometen" skulle gjøre hva den kunne for å få innflytelse på kontorets fremtidige forskervirksomhet. Denne oppfatningen om at Tromsø var det naturlige sentrum for polarforskning, må sees i sammenheng med den posisjonen byen hadde oppnådd i mellomkrigstiden. Tromsø var blitt et sentrum for den arktisk betonte virksomheten. Denne delen av verden hadde fått en større betydning enn før, både næringsmessig, turistmessig og politisk. I utviklingen av disse nye trekkene hadde Tromsø hatt en fremtredende rolle. Flere store ekspedisjoner, både nasjonale og internasjonale, var utrustet fra byen i tiden frem mot 2.verdenskrig, og slagord som *"Tromsø, Ishavets port"* og *"Tromsø, Nordishavets hovedstad"* var lansert og akseptert både av nordmenn og utlendinger.²¹³ Tønsberg var av den oppfatning at Tromsøs eksisterende vitenskapelige institusjoner hadde forutsetninger for og var naturlig kallet til å være med å ta initiativ til den vitenskapelige utforskningen av ishavsområdet. Hvis NSIU ble flyttet til Tromsø, ville det være naturlig at disse institusjonene samarbeidet med kontoret, og man ville på denne måten få en samordnet forskning i Arktis. Dette ville ikke være mulig hvis NSIU fortsatt skulle ligge i Oslo, da den viktige daglige kontakten ville mangle. På sikt kunne en slik løsning føre til at man fikk opprettet et arktisk institutt i Tromsø. Vi ser at mellomkrigsdrømmen levde fortsatt, og at NSIU nå ble knyttet sterkere til denne.

Til tross for sine klare visjoner og planer for å få dem gjennomført, eksisterte det en bevissthet om at saken måtte behandles ytterst forsiktig for om mulig få et positivt resultat. Tønsberg

²¹² Korrespondanse, "Om Svalbardkontoret", 14.mai 1945, Privatarkiv nr.47 "Kometen", SATØ.

²¹³ N.A. Ytreberg: *Tromsø bys historie*, bind III, Tromsø 1971:197.

understreket at det nok ikke var lurt å gå offentlig ut med dette initiativet. Det ville være en fordel om planen først ble luftet overfor innflytelsesrike vitenskapsmenn med forskerinteresser i Arktis. Tanken var da eventuelt å få noen av disse til å fremme ideen om å opprette en komite som skulle drøfte NSIUs fremtid overfor de aktuelle myndighetene. En slik fremgangsmåte ville gi forslaget langt sterkere faglig tyngde, men det ville ikke dermed si at denne komiteen ville gå inn for å flytte Svalbardkontoret til Tromsø. Håpet lå i at en slik komite ville drøfte spørsmålet grundig, og; *“...heri skulle vår største sjangse ligge.”*²¹⁴ Nok et eksempel på denne ydmyke holdningen finner vi i de siste linjene av Tønsbergs forslag; *“...at jeg ikke tror at vi foreløpig bør tenke på å sparke ben unner Svalbardkontorets forskervirksomhet, ved å reise spørsmålet eller kravet om at Tromsøinstitusjonene og deres overordnede får det offisielle oppdrag å lede og formidle den videnskapelige forskning i ishavsområdet.”*²¹⁵

Initiativet fra Tromsømiljøet fikk støtte fra tidligere konservator ved Tromsø Museum, Guttorm Gjessing. Til tross for at han hadde flyttet til Oslo, viste han fortsatt stor interesse for museets oppgaver. I et lengre brev til Kirke- og Undervisningsdepartementet i juli 1945 argumentert han for at oppbyggingen av forskingsmiljøet i Tromsø måtte bli en del av planene for gjenreisningen av landsdelen. Tromsø Museum burde styrkes med nye bygg og ved at staten tok over driften. Et Statsarkiv og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser kunne innlemmes i utvidelsen, slik at det ville; *“...bli skapt muligheter for et nordnorsk og arktisk forskningsinstitutt som vil kunne fylle sin oppgave, og som vil kunne bli en verdifull grunnstamme til et nordnorsk akademi med sikte på et framtidig nordnorsk universitet.”*²¹⁶ Her ser vi at et arktisk institutt også etter 2. verdenskrig ble koblet til universitetssaken.

Det er grunn til å tro at planene om å få NSIU flyttet til Tromsø hadde bred støtte hos byens og landsdelens befolkning. Arktis og Ishavet sto sentralt i byens identitet. Et eksempel på dette finner vi i en artikkel fra Tromsø Arbeiderungdomslags valgavis *Vi Unge*. Utgangspunktet for denne artikkelen var universitetsspørsmålet. Det ble argumentert mot sentraliseringen av akademisk utdanning og for å knytte realstudier og arktisk forskning til Tromsø; *“Særlig ville*

²¹⁴ Korrespondanse, “Til komiteens medlemmer”, 14.mai 1945, Privatarkiv nr.47 “Kometen”, SATØ.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Brev, Guttorm Gjessing til Kirke- og Undervisningsdepartementet, 6. juli 1945, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

et fakultet for arktisk forskning være av stor betydning og interesse,...”²¹⁷ Stortingspolitikere fra hele Nord-Norge skrev under på en anmodning til Kirke- og Undervisningsdepartementet hvor da ba om at Gjessings forslag av juli 1945 ble behandlet.²¹⁸ Dette vitner om at denne saken var viktig for hele landsdelen. Et formannskapsvedtak 4. mars 1946 tyder på at denne saken var viktig også for lokalpolitikere i Tromsø. Det ble her vedtatt å nedsette et utvalg bestående av sju personer som blant annet fikk i oppdrag; “Å oppta arbeide for å få flyttet Norges Svalbard og Ishavsundersøkelser til Tromsø og utarbeide retningslinjer for denne institusjons tilknytning til institusjoner i Tromsø og Norge forøvrig.”²¹⁹ Det ser imidlertid ikke ut til at utvalget kom skikkelig i gang med dette arbeidet. Ifølge historikeren Narve Fulsås er sannsynligvis grunnen til dette at regjeringen sa så klart fra at Tromsø ikke sto på dagsorden når det gjaldt utbyggingen av vitenskapelige institusjoner.²²⁰ Vi skal nedenfor se at det fra NSIU var stor motstand mot å flytte institusjonen til Tromsø, et standpunkt som for øvrig fikk støtte fra Handelsdepartementet.²²¹

Det virker også som om ishavsinteresserte utenfor det vitenskapelige miljøet hadde behov for å organisere seg. Hovedsakelig var dette bedrifter, institusjoner og privatpersoner med næringsinteresser i Arktis, men det vitenskapelige miljøet var også representert. Den 19.februar 1947 ble det holdt konstituerende møte i *Arktisk Forening*. Foreningen var dannet ut fra en levende og sterk interesse for arktisk forskning og næringsdrift. En av arbeidsoppgavene skulle som en begynnelse være å jobbe for å få utrustningsavdelingen av NSIU lagt til Tromsø.²²² Melding om foreningens stiftelse og en anmodning om at alle saker av interesse ble sendt foreningen til behandling og uttalelse, ble blant andre sendt til NSIU og Handelsdepartementet. Departementet svarte aldri på denne anmodningen, mens NSIU blankt

²¹⁷ *Nordlys* 1. desember 1945.

²¹⁸ Notat til Kirke- og Undervisningsdepartementet, “Opprettelse av et arktisk institutt i Tromsø”, 18.mars 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

²¹⁹ Formannskapsvedtak 4.mars 1946, Arkivet i Tromsø Rådhus.

²²⁰ Fulsås 1993:20.

²²¹ Notat, Handelsdepartementet til Kirke- og Undervisningsdepartementet, “Opprettelse av arktisk institutt i Tromsø”, 1.juli 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

²²² Protokoll, 17.mars 1947, Privatarkiv nr.88, Arktisk Forening, SATØ.

avslo denne.²²³ Bakgrunnen for denne negative holdningen skal jeg ta opp senere i dette kapitlet.

Vi så tidligere i kapitlet at Hoel var positivt innstilt til å flytte NSIU til Tromsø når forholdene var lagt til rette. Dette mener jeg kan sees som et tegn på at Hoel anerkjente ishavsmiljøet i byen. Hvilken posisjon hadde så Hoel i Tromsø? Det er ting som tyder på at den var sterk. Et eksempel på dette finner vi i forbindelse med den kritikken Hoel ble utsatt for i Stortinget i 1935.²²⁴ I etterkant av debatten i Stortinget fikk Hoel massiv støtte fra miljøet i Tromsø. Det ble pekt på at Hoel hadde vært en pådriver og at han hadde; *“...utvist en energi og foretagsomhet som har vært av vital betydning for vårt lands interesser i Ishavet.”*²²⁵ NSIU hadde vært initiativrik og vist en kraftig pågåenhet til beste for landet. Styresmaktene burde derfor; *“...heller forøke Svalbardkontorets selvstendighet end dele det op bland de andre departementskontorer.”*²²⁶ En ytterligere indikasjon på Hoels posisjon finner vi i hans kontakt med Arktisk Forening. Selv om Hoel hadde fratrudd sin stilling som leder ved NSIU, hadde han god kontakt med foreningen i Tromsø. Foreningen konfererte med Hoel i flere viktige saker. Hoel ble også anmodet om å komme med forslag til foreningens arbeidsprogram.²²⁷ I 1955 ble Hoel tildelt foreningens ærestegn som takk for livslangt og trofast virke for norske interesser i Arktis.²²⁸ Ut fra dette mener jeg det er sannsynlig at Hoels posisjon i Tromsø var sterk. Forslaget om å flytte NSIU til Tromsø etter 2.verdenskrig var blant annet begrunnet ut fra arrestasjonen av Hoel. Dette tolker jeg som at miljøet i Tromsø anså NSIU som svekket fordi institusjonen ikke lenger ble ledet av Hoel, at Hoels avgang var et tap for NSIU.

4.3. Hvordan reagerte NSIU på utspillet fra Tromsø?

NSIU så utspillet fra Tromsø som et uttrykk for lokalpatriotisme. Fungerende leder for NSIU, Dr. Anders Orvin betraktet initiativet som en kritikk av institusjonen, og satte dette i

²²³ Årsberetning 1947, Privatarkiv nr.88, Arktisk Forening, SATØ.

²²⁴ Se kap 2.3.5

²²⁵ Brev, Ishavskomiteen(Tromsø) til NSIU, 11. juni 1935, Adolf Hoels privatarkiv v/adv. Røer.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Brev, Hoel til Arktisk Forening, 9. september 1949, Adolf Hoels privatarkiv v/adv. Røer.

²²⁸ Brev, Arktisk Forening til Hoel, 16. desember 1955, Adolf Hoels privatarkiv v/adv. Røer.

sammenheng med samtidige og tidligere; "...angrep på Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser."²²⁹ Resultatet ble at NSIU bestemt av slo og motsatte seg enhver tanke om å flytte institusjonen til Tromsø. Dette standpunktet fikk også støtte fra Handelsdepartementet. Jeg skal i det følgende se nærmere på argumentasjonen som lå bak denne blanke avvisningen.

Konservator Guttorm Gjessings skrev i et brev til Kirke- og Utdanningsdepartementet at; "*I den siste tid er spørsmålet om hva en skal gjøre med Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser blitt aktuelt.*"²³⁰ Dette måtte i følge Orvin være en aktualitet som var oppstått i Tromsø; "*...idet man der har gått ut fra at NSIU står på så svake ben at institusjonen nødvendigvis må forflyttes eller omorganiseres fordi Adolf Hoel er fratrudd som leder.*"²³¹ Orvin stilte seg uforstående til denne uttalelsen, men antok at den bygde på en lokal oppfatning av hvordan situasjonen var. Gjessing var tidligere konservator og styrer av den kulturhistoriske seksjonen ved Tromsø Museum, men på daværende tidspunkt ansatt ved Universitetets myntkabinett i Oslo. Han hadde i følge Orvin ingen kjennskap til NSIU eller noen interesser for Svalbard som arbeidsområde. Orvin mente derfor at det ikke var noen tvil om at Gjessing var et talerør for andre. Det er ingen tvil om at Orvin her tenkte på miljøet i Tromsø. En slik mistroisk holdning til alle utspill som angikk institusjonen, ble vanlig fra NSIUs side i årene etter 2.verdenskrig. Antakelig har dette noe med institusjonens fortid å gjøre. Hoels forbindelser under krigen hadde, som vi allerede har sett i kapittel 2, kastet mørke skygger over institusjonen. Det er grunn til å tro at den belastende fortiden plaget NSIU, og at skammen gjorde at institusjonen alltid var på vakt mot angrep utenfra. Vi har ovenfor sett at tankene om å flytte NSIU eller deler av institusjonen til Tromsø ble satt i forbindelse med et arktisk institutt og et fremtidig universitet for Nord-Norge. For Orvin var dette en absurd tanke. Han argumentert for at NSIU på ingen måte egnet seg til dette formålet. Institusjonen hadde ikke noe med universitetet eller utdanning av studenter å gjøre, da det var de

²²⁹ Memo, Orvin til Handelsdepartementet, "Våre polarinteresser og Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelers virke og fremtid", 7.mars 1946, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 214, NP, også i UD 36.6/16. Disse "angrepene" på NSIU er behandlet i kapittel to.

²³⁰ Brev, Guttorm Gjessing til Kirke- og Undervisningsdepartementet, 6.juli 1945, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

²³¹ Memo, Orvin til Handelsdepartementet, "Opprettelse av arktisk institutt i Tromsø, 31.mai 1946, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 510/1, NP.

praktiskvitenskapelige arbeidene NSIU konsentrerte seg om. En eventuell etablering av et universitet i Tromsø ville uansett kreve en helt ny bevilgning uavhengig av NSIU, og; “...denne kan akkurat like godt gis til Tromsø selv om ikke Norges Svalbard- og Ishavs- undersøkelser ligger der.”²³²

Et argument som imidlertid ser ut til å ha vært av langt mer avgjørende betydning for NSIU, var institusjonens internasjonale tilknytning. NSIU var en institusjon som skulle ivareta hele landets interesser i polartraktene. Å legge institusjonen til en by i Nord-Norge med spesielle ishavsinteresser ville ifølge Orvin være ytterst uheldig. Det skinner gjennom at han fryktet at disse lokale interessene kunne få for stor innflytelse på institusjonens arbeid. At denne frykten var noe overdimensjonert, ser vi av Orvins omtale av den planlagte Arktisk Forening; “...vært på tale at det skulle dannes en arktisk forening i Tromsø som skulle være rådgivende for hva Svalbard-undersøkelsene skulle foreta seg etterat de var overført til Tromsø.”²³³ Tidligere i dette kapitlet tok vi opp dannelsen av Arktisk Forening. Her så vi at det aldri var foreningens intensjon å styre NSIUs virksomhet, men at den gjerne ville gi sitt syn i saker som falt innenfor dens interesser. Det virker på meg som om Orvin skapte et bilde av en trussel som ikke var reell. Hans mening var at en institusjon med så mange internasjonale forbindelser måtte ligge på et sentralt sted, og at en flytting ut i periferien neppe ville bidra til å styrke institusjonens anseelse, verken hos nordmenn eller utlendinger. Disse synspunktene argumenterte han for ved å vise til beliggenheten til andre ledende polarforskningsinstitusjoner. Orvin pekte på at Sovjetunionen hadde sitt arktiske institutt i Leningrad og ikke i byer som Murmansk eller Arkhangelsk, som var for storbyer å regne i forhold til Tromsø. The Arctic Institute of North America var lagt til Montreal og ikke til en småby på New Foundland eller i Alaska, mens danskenes vitenskapelige undersøkelser av Grønland ble drevet fra København og ikke fra Godthåb eller lignende sted på Grønland.²³⁴ En eventuell flytting eller oppdeling av NSIU ville føre til at det ble lagt en “død hånd” over en rekke av de arbeider institusjonen nå utførte. Dette ville være en utvikling i gal retning i forhold til den internasjonale.²³⁵ Orvin antok også at

²³² Memo, Orvin til Handelsdepartementet, “Opprettelse av arktisk institutt i Tromsø”, 31.mai 1946, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 510/1, NP.

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Andre staters vitenskapelige utvikling i arktis er behandlet i kapittel tre.

konsulentvirksomheten til institusjonen ville bli svekket, da verken nordmenn eller utlendinger sannsynligvis ikke ville ta turen til Tromsø for å gjøre dette.

En flytting til Tromsø ville også skape en rekke praktiske problemer for NSIU i utførelsen av sine arbeidsoppgaver. Orvin pekte på at en av institusjonens viktigste oppgaver var den topografiske kartleggingen av Svalbard. I dette arbeidet benyttet de den samme konstruksjonsmaskinen²³⁶ som Norges Geografiske oppmåling. Dette var det eneste eksemplaret av denne maskinen i landet, slik at topografene uansett måtte bli igjen i Oslo. Det nære samarbeidet med andre sentrale institusjoner ble også trukket frem i denne sammenhengen. Alle NSIUs sjøkart ble trykket av Norges Sjøkartverk, også dette en institusjon som lå i Oslo. De geologiske kartene måtte også trykkes i hovedstaden. Dette fordi det bare så vidt var mulig å fremskaffe den spesialhjelp i reproduksjonen av disse kartene som var nødvendig for å utføre dette arbeidet, i Oslo. I arbeidet med trykking og utarbeidelse av disse kartene var det nødvendig med stadig kontakt mellom NSIU og institusjonen som utførte dette. Det var derfor ønskelig å ha en beliggenhet i nærheten av disse. En flytting av institusjonen ville gjøre dette arbeidet betydelig vanskeligere. Videre pekte Orvin på at alle institusjonens vitenskapelige forbindelser lå i Oslo, og en flytting ville derfor medføre at en rekke av de gjøremål den for tiden utførte måtte sløyfes.²³⁷ Med et slikt utsagn viser Orvin tydelig at han ikke anså det vitenskapelige miljøet i Tromsø som en verdifull samarbeidspartner. Delvis kan nok dette forklares ut fra den vitenskapelige profilen NSIU hadde. Oppmålinger og geologiske undersøkelser nødvendiggjorde kontakt med de institusjoner som utførte tilsvarende arbeid på fastlandet. Det var tydelig at Orvin ikke hadde noen planer om å forandre denne profilen. Utspillet fra Tromsø betinget en dreining i den vitenskapelige profilen, fra praktiskvitenskapelig til mer rent vitenskapelig arbeid, det være seg naturvitenskap, kulturhistorie osv. Innenfor en slik ramme kan det nok være sannsynlig at miljøet i Tromsø hadde noe å bidra med, men slike miljøer fantes også i Oslo. Det kan nok være grunn til å stille spørsmål ved om ikke miljøet i Tromsø overvurderte sine kunnskaper noe. Riktignok var det en viktig faktor at dette hadde visse forutsetninger fordi det var lokalisert i et arktisk miljø på fastlandet, men den vitenskapelige kompetansen var nok langt

²³⁶ NSIU var medeier i denne maskinen.

²³⁷ Memo, Orvin til Handelsdepartementet, "Opprettelse av arktisk institutt i Tromsø", 31.mai 1946, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 510/1, NP.

høyere i Oslo. Dessuten er det jo et poeng at NSIU neppe ville gi opp sitt eksisterende arbeide. Ren vitenskapelig forskning kunne nok være aktuell i tillegg til de eksisterende arbeidsoppgavene, og ikke istedenfor disse. En slik kombinasjon ville ivareta flere interesser og skape en mer helhetlig polarforskningsinstitusjon. Denne utvidingen av NSIU ville ikke miljøet i Tromsø være kapabel til å håndtere. Jeg vet ikke om det var slike tanker Orvin hadde i bakhodet når han blankt avviste en flytting til Tromsø. Men som vi skal se i kapittel 6, var ikke Orvin udelt negativ til å utvide den rent vitenskapelige forskningen.

En flytting til Tromsø ville møte motstand. Ikke bare fra NSIU, som vi har sett var svært negativ til en slik løsning, men også fra andre byer med ishavsinteresser. Orvin pekte på at en by som Ålesund med kanskje vel så store interesser i Ishavet som Tromsø, nok ville gå imot en eventuell flytting. Han argumenterte ikke for dette utsagnet, slik at det blir vanskelig å vite hva han legger i dette. Det kan likevel være grunn til å tro at byens sterke posisjon i forbindelse med aktiviteten på Grønland kan være noe av årsaken. Ett av argumentene for å flytte institusjonen til Tromsø var den nære, geografiske beliggenheten til de arktiske områdene. Men ifølge Orvin hadde ikke byen kunnet skaffe like gode fartøyer for Grønlandsfarten som det Ålesund hadde gjort. Så selv om institusjonen lå i Tromsø, ville det antakelig bli nødvendig å utruste enkelte ekspedisjoner fra Vestlandet.

Initiativet fra Tromsø ble aldri skikkelig debattert på det rikspolitiske plan. NSIU ga uttrykk for sine synspunkter til Handelsdepartementet, som uten videre sluttet seg til disse. Hva kan så grunnen være til denne mangelen på politisk debatt og behandling? Selvfølgelig var NSIUs negative holdning til hele denne saken en medvirkende årsak. Men det spørs om ikke mangelen av en sterk pådriver har vært vel så viktig. Det kan virke som om dette var nødvendig i en tid da rikspolitikerne hadde hendene fulle med andre viktige saker. Dette kommer ikke minst til syne når vi skal se på det andre initiativet i kapittel 5. En slik teori blir styrket hvis vi ser nærmere på tidsaspektet i forsøket på å få flyttet NSIU til Tromsø. Konservator Gjessing gjorde sin henvendelse overfor Kirke- og Undervisningsdepartementet i et skriv datert 6.juli 1945. Hvorfor Gjessing henvendte seg til dette departementet når NSIU var underlagt Handelsdepartementet, vites ikke. Men det som er mer interessant er hvorfor ikke Kirke- og Undervisningsdepartementet videresendte denne saken til Handelsdepartementet. Ut fra de kildene jeg har hatt tilgjengelig, kan det virke som om denne saken først ble oversendt etter at

stortingsrepresentantene fra Nord-Norge hadde anmodet Kirke- og Undervisningsdepartementet om å utrede denne saken. Denne anmodningen er datert 18.mars 1946, og saken ble oversendt Handelsdepartementet sammen med et følgebrev datert 8.mai 1946.²³⁸ Her ser vi altså at saken først ble oversendt etter at det var kommet en ny henvendelse til Kirke- og Undervisningsdepartementet. Vi skal i neste kapittel se at det på daværende tidspunkt allerede var samlet massiv politisk støtte om det andre alternativet til reorganisering av NSIU, med det resultat at Handelsdepartementet blankt avviste en flytting til Tromsø. Kan det tenkes at initiativet fra Tromsø aldri ble debattert politisk på grunn av mangelen av en offensiv pådriver? Dette blir selvfølgelig bare spekulasjoner, men når vi i neste kapittel skal se nærmere på den innsatsen Ahlmann la ned for å få satt det andre initiativet på den politiske dagsorden, er dette en spennende tanke å leke seg med.

4.4. Oppsummering

Tanken om et arktisk institutt i Tromsø oppstod så tidlig som i 1918. Gjennom hele mellomkrigstiden ble denne tanken luftet med jevne mellomrom. De eksisterende vitenskapelige institusjonene utviklet seg stadig, og nye ble etablert. Det arktiske institutt ble i hele denne perioden satt i forbindelse med et fremtidig universitet for Nord-Norge. I 1928 gikk de vitenskapelige institusjonene i Tromsø sammen og opprettet en felles komite, "Kometen". Også i denne forbindelse ble planene om et arktisk institutt tatt opp. Direktøren ved Geofysisk institutt Ole A. Krognæs avslørte i en avisartikkel samme år at Hoel var positiv til å flytte NSIU til Tromsø en gang i fremtiden. Selv om disse planene ble diskutert med jevne mellomrom, kom det til samme standpunkt hver gang. Landsdelen hadde ikke det tilstrekkelige økonomiske grunnlaget for å realisere drømmen, og befolkningsgrunnlaget var heller ikke stort nok.

Etter 2.verdenskrig ble planene lansert på nytt med fornyet styrke. Til forskjell fra tidligere var planene nå mer konkrete da NSIU ble foreslått flyttet til Tromsø. Fortsatt var saken knyttet til universitetstanken, og det ble utarbeidet planer for hvordan NSIU kunne bli en del av dette.

²³⁸ Gjessing til Kirke- og Undervisningsdepartementet(KUD), 6.juli 1945, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA. Stortingsmenn til KUD, 18.mars 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA og KUD til Handelsdepartementet, 8.mai 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Hovedargumentet for å flytte og reorganisere institusjonen var arrestasjonen av den tidligere lederen Adolf Hoel. Sentrale krefter i Tromsø antok at institusjonen etter tapet av Hoel var så svak og ustabil at det var påkrevet med en endring. En flytting til Tromsø var naturlig ut fra den posisjonen byen hadde oppnådd i mellomkrigstiden. NSIU hørte ifølge enkelte naturlig hjemme i Ishavsbyen. Institusjonens profil ble foreslått endret, fra praktiskvitenskapelig til mer ren vitenskapelig forskning. Dette for å få institusjonen til å kunne inngå i det eksisterende vitenskapelige miljøet med tanke på et fremtidig universitet. I denne sammenhengen ble det foreslått å overføre institusjonens administrative forankring fra Handelsdepartementet til Kirke- og Undervisningsdepartementet. Initiativet fikk bred støtte fra hele landsdelen. De nordnorske representantene på Stortinget uttrykte sin støtte ved å underskrive en anmodning til Kirke- og Undervisningsdepartementet om å utrede flytteforslaget. Formannskapet i Tromsø fattet et vedtak om at det skulle nedsettes et utvalg som skulle jobbe for å realisere denne saken. Men som vi har sett, kom aldri utvalget skikkelig i gang med dette arbeidet. Lokale ishavsinteresser i Tromsø organiserte seg i en Arktisk Forening, og en av oppgavene der var å jobbe for denne saken. Vi skal i kapittel 5 se at etableringen av denne foreningen nok kom i seneste laget. På det tidspunkt da foreningen ble dannet, hadde allerede et annet initiativ til reorganisering av NSIU fått gjennomslag i sentrale politiske kretser, og det offentlige utredningsarbeidet var satt i gang.

NSIU, representert ved fungerende leder Dr. Anders Orvin, hadde atskillige motforestillinger mot en flytting til Tromsø. Orvin kunne ikke skjønne at NSIU skulle være så svekket etter Hoels avgang at situasjonen krevde en reorganisering av institusjonen. Dette mente han måtte være tanker som var oppstått i det vitenskapelige miljøet i Tromsø. Videre argumenterte han med at NSIU på ingen måte egnet seg til å utgjøre grunnstammen i et fremtidig universitet. Institusjonen hadde ingenting å gjøre med utdanning av studenter, da den i hovedsak konsentrerte seg om praktiskvitenskapelige undersøkelser. Bevilgninger til dette formålet kunne dessuten like gjerne gis uten å blande NSIU inn i dette. Et annet viktig poeng hos Orvin var institusjonens internasjonale tilknytning. Utviklingen gikk i retning av økt global vitenskapelig innsats i Arktis og utvidet samarbeid mellom polarinstitusjonene. Det var derfor påkrevet at NSIU for å opprettholde sin internasjonale posisjon, var lokalisert på et sentralt sted. Dette ville ikke være tilfelle etter en eventuell flytting. Han viste her til andre lands institusjoner som var lokalisert til store byer istedenfor små plasser i Arktis. En flytting til

Tromsø ville dessuten skape en rekke praktiske problemer for NSIU og dets arbeide. Særlig ville dette gjelde konstruksjon og trykking av kart. Et slikt arbeid krevde en rekke spesialinstrumenter, instrumenter som på daværende tidspunkt befant seg i Oslo som de eneste i landet. Følgene av en flytting ville bli at disse tingene måtte skilles ut fra resten av institusjonen, noe som igjen ville føre til at det ble lagt en "død hånd" over en rekke av NSIUs arbeidsoppgaver. Ut fra disse synspunktene anbefalte Orvin Handelsdepartementet å ikke flytte institusjonen nordover.

Resultatet ble at Handelsdepartementet bestemt avviste initiativet fra Tromsø. Spørsmålet ble ikke en gang tatt opp til politisk debatt. Hva grunnen til det kan være er ikke godt å si, men jeg har i dette kapitlet forsøkt å lansere et par teorier om dette. Det er klart at NSIUs motvilje har påvirket departementet. Men som vi skal se i neste kapittel, var institusjonen også negativ til det andre initiativet om å reorganisere NSIU. Hvorfor vant så dette frem, mens Tromsøinitiativet ble blankt avvist? Slik jeg ser det var den store forskjellen en offensiv pådriver. Det gikk hele åtte måneder fra Gjessing henvendte seg til Kirke- og Undervisningsdepartementet til neste fremstøt ble gjort. I mellomtiden hadde det andre alternativet, etter sterkt påtrykk av professor Ahlmann, fått politisk gjennomslag. (se neste kapittel) I realiteten var derfor slaget allerede tapt for Tromsøinitiativet da anmodningen kom fra stortingsmennene til Kirke- og Undervisningsdepartementet.

KAPITTEL 5. REORGANISERING AV NSIU. ALTERNATIV 2 - INITIATIV FRA PROFESSOR AHLMANN

I dette kapitlet vil jeg se nærmere på det forslaget om å reorganisere NSIU som fikk gjennomslag hos sentrale styresmakter. Initiativet kom fra den svenske professoren Hans W:son Ahlmann. Som vi skal se var Ahlmann aktiv og pågående overfor politiske og vitenskapelige kretser for å få gjennomslag for sine planer. Vi husker fra forrige kapittel at det ikke var tilfelle med initiativet fra Tromsø. Det blir derfor interessant å se på Ahlmanns opptreden, hvordan han aktiverte forskjellige aktører og ikke minst hvilke motiver han hadde for å fremme denne saken så sterkt som han gjorde. Deler av dette kapitlet vil ligge nokså nært opp mot og dels bygge på Robert Marc Friedmans studie fra 1995.²³⁹ Grunnen til denne nære koblingen er todelt. For det første var dette en studie som pløyde ny mark og kastet nytt lys over reorganiseringen av NSIU. Videre bygger store deler av dette kapitlet på det samme kildemateriale som Friedman baserer sin studie på, nemlig brevmateriale i den svenske vitenskapsmannen og polarforskeren Hans W:son Ahlmanns arkiv. Dette arkivet oppbevares på Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga vetenskapsakademien i Stockholm.

Det nye ved Friedmans studie var at han knyttet Ahlmann til reorganiseringen av Norsk Polarinstitutt. Dette var en forbindelse som ikke var kjent tidligere. Friedman kartla nettverket av vitenskapsmenn, næringslivsfolk og politikere som Ahlmann opprettet i Norge. Dette nettverket og hvordan dette drev saken frem til en løsning, vil også stå sentralt i dette kapitlet. Friedman avdekket også noen av argumentene som lå til grunn for de enkelte aktørenes deltakelse i denne prosessen. Jeg vil imidlertid forsøke å gå noe lenger enn Friedman gjorde. Målet er å belyse intensjonene til enkelte aktører noe sterkere enn Friedman gjorde i sin studie. Hva var det som gjorde at de gikk inn for å endre, utvide og styrke sentralinstitusjonen for polarforskning etter krigen? For å få dette til har jeg tatt i bruk andre kilder enn de som befinner seg i Ahlmanns arkiv. Et eksempel på dette er at jeg har brukt interne notater fra Utenriksdepartementet for å finne ut hvilke argumenter som lå bak Utenriksminister Halvard

²³⁹ R.M. Friedman: *Background to the Establishment of Norsk Polarinstitutt: Postwar Scientific and Political Agendas*, Working Paper no.2, THE NORTHERN SPACE, The International Research Network on the History of Polar Science 1995.

Langes engasjement i denne saken. Argumentet for denne koblingen har vært at det må kunne trekkes likhetstrekk i argumentasjonen som ble brukt, mellom en institusjon og personen som ledet denne.

Hans Jakob Konrad Wilhelmson Ahlmann (1889 - 1974) var geograf av utdanning, men hadde omfattende faglige, politiske og kulturelle interesser. Allerede i 1910 deltok han på sin første ekspedisjon til Svalbard, og i 1920-årene spesialiserte han seg på isbreforskning, eller glasiologi. Mye av feltarbeidet ble gjort i Jotunheimen sammen med norske kolleger. Fra 1929 var han professor i geografi ved Universitetet i Stockholm. Da svensk polarforskning ble revitalisert etter funnet av Andrèe-ekspedisjonen i 1930, var Ahlmann en selvsagt lederskikkelse. I 1931 ledet Ahlmann en svensk-norsk ekspedisjon til Nordaustlandet, og i 1934 organiserte han en ekspedisjon til Nordvest-Spitsbergen sammen med vennen Harald U. Sverdrup. I 1936-37 arbeidet han sammen med islandske kolleger på Vatnajökull, og i 1939-40 sammen med nordmenn på Nordøst-Grønland. Ahlmann var gift med en norsk kvinne og hadde et stort nettverk av venner og forskerkolleger i Norge. Han var sterkt knyttet til sin hustrus hjemby Bergen, hvor han ikke bare vanket i innflytelsesrike kretser av politikere og næringslivsfolk, men også hadde nære forbindelser med det geofysiske forskningsmiljøet rundt Nansens nære medarbeidere Bjørn Helland-Hansen og Vilhelm Bjerknes. Dette miljøet omfattet også Harald U. Sverdrup. Under krigen var ekteparet Ahlmann sterkt engasjert i å hjelpe nordmenn, og de kom på denne måten i kontakt med den norske motstandsbevegelsen. Ahlmann ble utnevnt til svensk ambassadør i Norge i 1950, en stilling han satt i til 1956.²⁴⁰

5.1. Nordiske polarinteresser og den sovjetrussiske "trussel" sommeren 1945

I kapittel 3 så vi hvordan situasjonen endret seg i polarområdene i løpet av krigen. Den økte interessen og ikke minst det stadig sterkere militære engasjementet satte nå Arktis på den storpolitiske dagsorden. Disse endringene fikk betydning også for de nordiske landene, og spesielt for Norge gjennom Svalbards beliggenhet. Også i Norge hadde det skjedd endringer som nødvendiggjorde fokus på polare spørsmål. Arrestasjonen av NSIUs leder, Adolf Hoel,

²⁴⁰ Etter Friedmann 1995 og Arlov 1996:449.

hadde skapt usikkerhet om institusjonens fremtid. Den svenske professoren Hans W:son Ahlmann oppfattet situasjonen, men han var ikke alene. Vi så i kapittel 4 at fremtiden til Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser ble drøftet i "Komite for de vitenskapelige institusjoner i Tromsø" ("Kometen") så tidlig som i april 1945.²⁴¹ Allerede før krigens slutt hadde Ahlmann dannet seg et bilde av den polarpolitiske situasjonen, og han hadde gjort seg opp en mening om hvordan Norge burde håndtere den. Vi skal nå se nærmere på hvilke planer Ahlmann hadde, og ikke minst hvilke argumenter som lå bak dem.

Våren 1945 tok Ahlmann kontakt med professor Birger Bergersen i Oslo. I brevet refererte han til en tidligere samtale dem imellom angående "Svalbardkontoret". Ahlmann håpet å kunne arrangere et møte i Oslo sommeren 1945 der interesserte kunne drøfte denne saken mer inngående. Som vi skal se nedenfor var vitenskapelig samarbeid på tvers av landegrensene en av Ahlmanns hjertesaker. I brevet påpekte han at det også var én mengde viktige spørsmål angående vitenskapelig samarbeid utenom Arktis, og at dette også var temaer han gjerne ville ha diskutert.²⁴² Ytre omstendigheter gjorde imidlertid at Ahlmann måtte forandre sine opprinnelige planer. En invitasjon til Det Sovjetiske Vitenskapsakademiets 220-års jubileum i juni 1945 gjorde at Ahlmanns reise til Norge ble noe forskjøvet.²⁴³ Besøket i Sovjetunionen skulle vise seg å gjøre et mektig inntrykk på Ahlmann. (se kap. 3) Den veldige vitenskapelige opprustningen han hadde vært vitne til, gjorde han enda mer oppsatt på å mobilisere bredt i en vestlig oppdemning mot utviklingen i øst. I et foredrag i NRK 16.juli og i svensk radio 17. juli 1945 oppfordret han til større oppmerksomhet omkring den vitenskapelige forskningen. Videre fremholdt han at andre land måtte ofre relativt like mye på forskning og vitenskap som Sovjetunionen for ikke å bli akterutseilt. Engasjement var i følge Ahlmann enda viktigere i Norge enn i Sverige,²⁴⁴ som følge av situasjonen på Svalbard på dette tidspunktet. Det Ahlmann her sikter til er sannsynligvis Svalbards strategiske beliggenhet mellom øst og vest i tilknytning til basespørsmålet. Utsagnet er nok basert på den generelle situasjonen i området,

²⁴¹ Møteprotokoll 10.april 1945, Privat Arkiv nr. 47, "Kometen", SATØ.

²⁴² Brev, Ahlmann til Birger Bergersen, 11.mai 1945, Ahlmann arkivet, Centrum för Vetenskapshistoria (Cfvh), Kungliga Vetenskapsakademien (Kva), Stockholm.

²⁴³ Brev, Ahlmann til Birger Bergersen, 23.mai 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁴⁴ Brev, Ahlmann til Tom Barth, 13.juli 1945 og Ahlmann til Sigurder Thorarinnsson, 30. juli 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

da Svalbardkrisen på dette tidspunktet kun var kjent hos en liten krets av politikere i Norge og Sovjetunionen. (Se kap. 3).

Ahlmann ferierte i Norge sommeren 1945. Før avreisen fra Bergen gav han beskjed til venner og kolleger i Oslo, professor Bergersen, ekspedisjonssjefen i Kirke- og Undervisningsdepartementet, Olaf Devik og professor O. Holtedahl, om at han ønsket et møte med dem i løpet av sitt opphold i hovedstaden før han dro videre til Stockholm. Sakene som skulle taes opp var blant annet "Svalbardkontoret", dets administrative stilling og nye leder, og muligheten for et svensk-norsk, eventuelt svensk-norsk-britisk samarbeid om en ekspedisjon til Antarktis. Her kan vi skimte noen av hovedgrunnene til Ahlmanns engasjement. Det er tydelig at han ikke var fornøyd med den eksisterende institusjonen for polarforskning, NSIU, verken måten den var organisert på eller personen som ledet denne. Årsaker til dette vil jeg komme inn på senere i dette kapitlet. Videre ser vi at Ahlmanns ambisjon om et bredt, vestlig vitenskapelig samarbeid for å demme opp for den voldsomme satsingen i Sovjetunionen kommer klart frem. Foruten de tre nevnt ovenfor, inkluderte Ahlmanns liste over personer som han gjerne ville møte mens han var i Oslo, blant andre utenriksminister Trygve Lie. Dette for å drøfte den sovjetrussiske arktiske ekspansjonen. Under sitt besøk i Sovjetunionen ble Ahlmann ifølge han selv anmodet av den norske ambassaden i Moskva om å undersøke russernes arktiske organisasjon og interesser.²⁴⁵ Hvorvidt Ahlmann faktisk fikk dette i oppdrag av den norske ambassaden, kan det stilles spørsmål ved. Ifølge E.Krogh-Hansen, chargé d'affaires ved ambassaden i Moskva, søkte Ahlmann; "*..under hele sitt opphold nær kontakt med denne Ambassade og viste etter min mening en nesten noe påfallende interesse for norske ishavsspørsmål.*"²⁴⁶ Det kan nesten virke som om Ahlmann skapte denne kontakten selv, og ambassadesekretær Johan Vogt mente at dette kunne være et resultat av at Ahlmann gjennom sitt fag og nære vennskaps- og slektskapsforhold hadde hatt meget god føling med norske ishavsspørsmål. Denne pågåenheten og viljen til å engasjere seg i dette spørsmålet skal vi

²⁴⁵ Brev, Ahlmann til Olaf Devik, 1.aug. 1945, Privar Arkiv 686 Olaf Devik, Eske nr.6, RA og Ahlmann til O.Holtedahl, 1.aug. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁴⁶ Memo, Royal Norwegian Embassy til Det Kongelige Utenriksdepartement, Moskva 7.juli 1945, UD 36.6/16.

videre se var karakteristisk for Ahlmann. Ahlmanns inntrykk etter besøket i Sovjetunionen ble formidlet til Vogt 30.juni 1945 og overlevert Utenriksdepartementet.²⁴⁷

Samtidig som Ahlmann luftet sine tanker blant kolleger i Oslo, lanserte han også sin gode venn **Harald Ulrik Sverdrup** (1888 - 1957) som mulig leder for et nytt polarinstitutt. Sverdrup tok latinartium i 1906. Deretter begynte han å studere realfag ved Universitetet i Kristiania, samtidig som han gjorde unna de forberedende prøver. I 1907-08 gikk han på Krigsskolen og benyttet samtidig muligheten til å ta tilleggsprøve til realartium. I 1908 tok han for alvor fatt på studiene, og fra 1911 var han assistent hos Vilhelm Bjerknes. Sverdrup fulgte Bjerknes til Leipzig i 1913, hvor han sommeren 1914 avla sin embetseksamen og sommeren 1917 sin filosofiske doktorgrad. Årene 1918-25 tilbrakte Sverdrup som vitenskapelig leder om bord på Amundsens "Maud" ekspedisjon. Han ble utnevnt til professor i dynamisk meteorologi ved Bergen Museum i 1926, og i 1931 fikk han en forskerstilling ved Chr. Michelsens Institutt. I 1931 deltok han på Hubert Wilkins' planlagte nordpolferd med undervannsbåten "Nautilus". Sverdrup deltok i en svensk-norsk Svalbardekspedisjon sammen med blant andre professor Hans W:son Ahlmann, i 1934. I 1935 fikk Sverdrup tilbud om å lede det oceanografiske instituttet, Scripps Institute of Oceanography i La Jolla ved University of California. I utgangspunktet skulle han bare være noen få år i USA, men det skulle vise seg å gå 12 år før han returnerte til Norge. Fra 1948 var han leder for det nyopprettede Norsk Polarinstitutt(NP), en stilling han hadde til sin død i 1957. Ved siden av lederstillingen ved NP hadde han en professor II stilling i geofysikk ved Universitetet i Oslo.²⁴⁸

Sverdrup hadde forlatt Norge til fordel for USA i 1936, men i utgangspunktet bare for en femårsperiode. Utbruddet av krigen gjorde det umulig for Sverdrup å returnere, og oppholdet i Amerika ble forlenget på ubestemt tid. Dette var også grunnen til at han etterhvert valgte å skifte statsborgerskap, om enn med tungt hjerte. Til tross for at Sverdrup hadde oppnådd stor suksess og anerkjennelse for sitt arbeid i USA, kom det frem i Sverdrups korrespondanse med Ahlmann at både han selv og hans kone Gudrun lengtet hjem. Allerede før krigen hadde slike

²⁴⁷ Diktat, Ahlmann til ambassadesekretær Johan Vogt, Moskva 30.juni 1945, Privar Arkiv 686 Olaf Devik, Eske nr. 5, RA.

²⁴⁸ Etter Devik, O: "Harald Ulrik Sverdrup" i *Norsk Biografisk Leksikon*, 15:379-387.

signaler kommet over Atlanteren.²⁴⁹ Ahlmann visste at ønsket om å returnere fortsatt var til stede ved krigens slutt. Men Sverdrup ville bare komme tilbake hvis Norge hadde bruk for han. Han ville ikke være til bry eller fortrenge noen andre fra posisjoner de hadde ventet på i lengre tid.²⁵⁰

Hva var så grunnen til at en svensk vitenskapsmann var så genuint opptatt av hvordan Norge ivaretok sine arktiske interesser? I hovedsak var det to typer argumenter som kom frem hos Ahlmann. For det første var det rent strategiske (politiske) argumenter. Vi har sett at han hadde et ønske om at vesten måtte "demme opp" for den veldige vitenskapelige oppblomstringen som fant sted i Sovjetunionen; "*Det fordras av Västeuropa och även av dess små länder en kraftinsats av helt andra mått än den nuvarande.*"²⁵¹ I dette arbeidet mente Ahlmann at de skandinaviske landene, og spesielt Norge, burde spille en særdeles viktig rolle. Han så dette som et samlet skandinavisk utenrikspolitisk problem som best kunne løses med Norge ved rattet. Det var derfor viktig å få etablert en institusjon som kunne hjelpe den norske regjeringen å håndtere utfordringene fra fremmede stater.²⁵² Denne internasjonale fokuseringen fra Ahlmans side var på ingen måte noe nytt. NSIU hadde i hele sin levetid vært opptatt av å dyrke de internasjonale forbindelsene. Samarbeid med lignende institusjoner i utlandet hadde hele tiden vært viktig og var en av de sterkeste argumentene mot en flytting til Tromsø. Grunnen til den tunge skandinaviske fokuseringen er vanskelig å slå fast, men professor Bergersen mente at dette sannsynligvis skyldtes at Ahlmann stod svenske utenrikspolitiske kretser meget nær. Sverige hadde ifølge Bergersen en bevisst politisk interesse i at Norge utviklet sin Svalbard-administrasjon. Dette må sees i sammenheng med den posisjon polarforskningen hadde i Sverige på dette tidspunktet. Fra å være den ledende aktøren i utforskningen av Svalbard på begynnelsen av 1900-tallet, hadde svenskene gradvis sakkert akterut i dette arbeidet. Avklaringen av Svalbardspørsmålet og gradvis klarere suverenitetsforhold ellers i Arktis og Antarktis hadde ikke slått gunstig ut for Sverige. En sterk norsk ishavsadministrasjon og et utstrakt nordisk samarbeid ville kunne hjelpe Sverige til

²⁴⁹ R.M.Friedman: *The expeditions of Harald Ulrik Sverdrup: Contexts for shaping an ocean science*, Scripps Institution of Oceanography, University of California, San Diego, 1994:32-33.

²⁵⁰ Brev, Signe Vollan til Ahlmann, 20.sept. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁵¹ Ahlmann i *Polarårboken* 1945:37.

²⁵² Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

fortsatt å være en av aktørene innen utforskningen av polarområdene. En sterk ishavsadministrasjon ville bety at forskningsarbeidet i de arktiske strøk ble intensivert, og at man hurtigst mulig måtte skape en solid vitenskapelig bakgrunn for sitt praktiske virke i dette området.²⁵³ Her kan man samtidig ane en skjult kritikk av NSIU (jamfør den i kapittel 2) og det arbeidet de utførte på 1930-tallet. Ahlmann så tydelig på NSIUs innsats som lite tilfredsstillende. Han mente at organisasjonen ikke var sterk nok til å møte de nye utfordringene. Hvorvidt dette var begrunnet ut fra rent objektive organisasjonsmessige argumenter, er heller tvilsomt. Vi skal se nedenfor at Ahlmann hadde personlige grunner til å kritisere NSIU. Forholdet mellom daværende leder Adolf Hoel og Ahlmann forandret seg i løpet av krigen og kan ha medført at Ahlmann ble negativt innstilt til hele institusjonen. (se s.90)

For det andre var det rent vitenskapelige argumenter som preget Ahlmanns engasjement. For Ahlmann selv var kanskje disse de viktigste. Han var selv meget opptatt av polarforskning, og det kommer tydelig frem at han hadde en polarvitenskapelig visjon i bunnen for sitt engasjement. Ahlmann ønsket seg et utstrakt samarbeid med blant annet Norge.²⁵⁴ Det som opptok han mest på dette tidspunktet, var å få i stand en felles svensk-norsk eller svensk-norsk-britisk ekspedisjon til Antarktis. En slik ekspedisjon ville være et for stort løft for Sverige alene, og Ahlmann var følgelig avhengig av en sterk polaradministrasjon i utlandet som han kunne samarbeide med for å realisere sine planer. Et annet punkt i forlengelsen av det forrige var hensynet til meteorologien. Det var viktig å skape best mulig kår for denne vitenskapen i Norden. I løpet av mellomkrigstiden hadde flere fremstående nordiske vitenskapsmenn flyttet ut og praktisert i andre deler av verden (hovedsakelig USA). Ahlmann mente at det nå var på tide å bringe disse hjem igjen for å reetablere norsk og nordisk prominens, om ikke hegemoni, innen den geofysiske vitenskapen. Meteorologen Sverre Pettersen hadde allerede returnert hjem til Norge etter å ha vært leder for den militære værtjenesten i USA under krigen, blant annet med ansvar for planleggingen av D-dag invasjonen.²⁵⁵ Ønsket om å bringe professor Sverdrup hjem som leder av et nytt polarinstitutt

²⁵³ Referat, Møte i Utenriksdepartementet angående visse spørsmål om norske arktiske interesser, 13.feb. 1946, UD 36.6/16.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Friedman 1995:10-11.

(se senere i dette kapitlet), var et ledd i denne planen. Parallelt med arbeidet angående Sverdrup i Norge foregikk det en hektisk kampanje i Sverige for å hente hjem en av verdens ledende meteorologer, Carl-Gustav Rossby. *“Med dessa tre män, professor Palmén i Helsingfors och de andra nordiska meteorologerna skulle Norden åter kunna erhålla den förgrundsställning på meteorologiens område, som det ägde under mellankrigs-perioden men sedan gått förlorad.”*²⁵⁶ Planen om å bringe Sverdrup hjem igjen var viktig i denne sammenhengen. Sverdrup var en av verdens ledende vitenskapsmenn innen sitt felt. I løpet av tiden i USA hadde han publisert en rekke betydningsfulle arbeider, for eksempel “The Oceans: their physics, chemistry and general biology” som han skrev sammen med M.W.Johnson og R.H.Fleming. Boken kom ut i 1942 og ble raskt et standarverk innen oseanografien.²⁵⁷ Hans vitenskapelige innsats var høyt anerkjent både i Sovjetunionen og i vesten. Like viktig som den vitenskapelige ekspertisen, var Sverdrups uplettede politiske fortid. I en tid da NS-stempelet lå som en skygge over norsk polarforskning, ville det være å foretrekke at en person som Sverdrup tok over ledelsen av denne aktiviteten.

Da Ahlmann traff Bergersen, Devik og Høltedahl i august, klargjorde han overfor dem sitt syn på NSIU og den generelle norske administrasjonen av ishavsinteressene; *“Norges interessen i Arktis äro synnerligen illa tillvaratagna, emedan organisationen av dem är mycket bristfällig”*.²⁵⁸ Dette var en nokså negativ beskrivelse av en institusjon han hadde samarbeidet tett med i tiden før 2.verdenskrig, og som Ahlmann i et brev til Hoel i 1933 hadde lovpriset for de kartografiske arbeidene.²⁵⁹ For å forstå denne uttalelsen fra Ahlmann er det nødvendig å gå nærmere inn på forholdet mellom han og Hoel. En gjennomgang av Ahlmanns arkiv viser at han på 1930-tallet hadde stor brevkontakt med Hoel. Dette må sees på som en indikasjon på utstrakt vitenskapelig samarbeid. Hoel omtalte dessuten Ahlmann som sin “venn” så sent som høsten 1940.²⁶⁰ Ahlmanns negative innstilling til NSIU i 1945 må derfor ha sitt utspring i noe som skjedde under krigen. Den mest alvorlige anklagen mot Hoel i hans landssviksak var

²⁵⁶ Brev, Ahlmann til Lars Evensen, 28.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁵⁷ Devik,Olaf: Minnetale over Professor Harald Ulrik Sverdrup, holdt i den mat.-naturv. klasses møte 11.april 1958, Årbok 1958, Det norske videnskaps-akademi i Oslo, Oslo 1959:56.

²⁵⁸ Brev, Ahlmann til H.U.Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁵⁹ Adolf Hoel: *Mitt liv i og for polartraktene*, Oslo 1977:16.

²⁶⁰ Hoel 1977:61.

beskyldningen om at en tysk radiostasjon var sendt til Grønland med Hoels "*vitende og samtykke*". Norske politimyndigheter skal ha fått disse opplysningene av en svensk vitenskapsmann.²⁶¹ Denne vitenskapsmannen viste seg å være professor Ahlmann.²⁶² Det kan se ut som at Hoels forbindelser med tyskerne har blitt for hard å svelge for Ahlmann, som jo hadde kontakt med den norske motstandsbevegelsen. Hoel på sin side benektet et hvert kjennskap til denne radiostasjonen. Det manglet håndfaste bevis mot Hoel, og dette punktet i tiltalen ble frafalt. I lys av denne hendelsen blir Ahlmanns negative holdning til NSIU mer forståelig. Vi så i kapittel 2 at det var vanskelig å skille institusjonen NSIU og personen Adolf Hoel. Institusjonen ble assosiert med personen og omvendt. Hoel og hans tilknytning til NS og tyskerne ville i lang tid fremover bli knyttet til institusjonen. Dette kan være en forklaring på hvorfor Ahlmann uttalte seg så negativt om NSIU og hvorfor han ikke anså institusjonen for å være skikket til å ta seg av Norges fremtidige ishavinteresser.

Deltakerne på møtet konkluderte med at den norske regjeringen burde sette ned en komité som hadde i oppdrag å utrede et nytt forslag til organiseringen av disse interessene. Bergersen formidlet kontakt med statsminister Gerhardsen og utenriksminister Lie, slik at Ahlmann fikk lagt frem sine synspunkter også for dem i løpet av sin visitt i Oslo. Utbyttet av disse møtene var blandet; "*Den förre[Gerhardsen]var disorienterad i hela frågan och henvisade till Lie. Denne förstod det hela och lovade taga hand om den*".²⁶³ Lie hadde full forståelse for Ahlmanns konklusjon om at "*det hela är et förbannat rot*" og at de nye utfordringene i Arktis krevde rask handling.²⁶⁴ I alle fall var det dette Ahlmann trodde, men det viser seg at Lie ikke helt hadde fått tak i essensen i Ahlmanns planer. Lie henvendte seg til Bergersen og ba om å få en utfyllende utredning av planene til Ahlmann sammen med en redegjørelse om hva Bergersen selv mente om saken.²⁶⁵ Her kan nok noe av årsaken ligge til at Lie ikke brukte sin posisjon for å fremme denne saken raskt i det politiske miljøet.

²⁶¹ Adolf Hoel: *Et oppgjør med landsmenn*, Oslo 1951:12.

²⁶² Brev, Hoel til Ahlmann, 27.juni 1949, Hoels privatarkiv v/adv. Røer.

²⁶³ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁶⁴ Brev, Ahlmann til Devik, 16.aug. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁶⁵ Brev, Lie til Bergersen, 12.nov. 1945, UD 36.6/16.

Friedman fokuserte hovedsakelig på de internasjonale og vitenskapelige argumentene for å forklare Ahlmanns interesse for den norske ishavsadministrasjonen i sin studie. Ahlmanns forhold til Hoel er lite vektlagt. Forklaringen på dette finner vi sannsynligvis i det kildematerialet som er lagt til grunn for denne studien. Ved bare å bruke kildematerialet fra Ahlmanns arkiv i Stockholm kan det virke som Friedman har gått glipp av et viktig moment ved dette spørsmålet. Riktignok trekker han frem arrestasjonen av Hoel som et problem for NSIU etter krigen,²⁶⁶ men han problematiserer ikke forholdet mellom Ahlmann og Hoel. Hovedgrunnen til at Friedman ikke har problematisert dette forholdet, er nok at Ahlmann selv aldri gir noen grunn for sine negative uttalelser om institusjonen. Det har derfor vært nødvendig å gå til andre kilder for å finne en forklaring på denne negative holdningen. Vi har ovenfor sett at vennskapet mellom Ahlmann og Hoel i løpet av krigen gikk over til fiendskap. Det kan se ut til at den direkte årsaken til dette var Ahlmanns påstander om Hoel til norske politimyndigheter. Slik jeg ser det var forholdet til Hoel, og dermed også NSIU, helt klart en medvirkende faktor til Ahlmanns handlinger etter 2.verdenskrig, sammen med de internasjonale og vitenskapelige argumentene.

5.2. Arbeidet med å samle støtte vinteren 1945/46

Ahlmann var opptatt av at denne saken måtte avgjøres hurtig, og allerede noen få uker etter sitt besøk i Oslo begynte han å etterlyse fremgang; *“Har det hörts någonting angående våra förslag angående en kommitté för utredandet av organisationen av de norska Svalbardsintressena?”*²⁶⁷ På dette tidspunktet holdt han på å planlegge en reise til England for å diskutere en eventuell ekspedisjon til Antarktis med sine britiske kolleger. Under sitt opphold i London tilegnet Ahlmann seg nyttig kunnskap om supermaktens interesse for det arktiske området, og han ble om mulig enda mer innstilt på å gjennomføre planen sin; *“Mina erfarenheter från London äro sådana, att en väsentligt starkare organisation av de norska intressena i Arktis äro absolut nödvändiga.”*²⁶⁸ Her ser vi igjen en uttrykt mistillit til NSIU. Institusjonen var ifølge Ahlmann ikke sterk nok til å ivareta Norges interesser i Arktis. Besøket

²⁶⁶ Friedman 1995:6.

²⁶⁷ Brev, Ahlmann til Holtedahl, 19.sept. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁶⁸ Brev, Ahlmann til Holtedahl, 26.nov. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

i London skulle også vise seg å skaffe Ahlmann en nyttig og mektig støttespiller, skipsreder og styreformann i Store Norske Spitsbergen Kullkompani Hilmar Reksten. I form av sin stilling var han selvfølgelig positivt innstilt til Ahlmanns plan. En styrking av Norges interesser og administrasjon på Svalbard var i kullselskapets interesse, og han lovet å støtte Ahlmann. Reksten var også svært positiv til Sverdrups kandidatur. De ble enige om at; *“...chefsskapet eller guvernørskapet över Svalbard i Dig [Sverdrup] skulle finna den lämpligaste personen.”*²⁶⁹

I desember 1945 var Ahlmann igjen i Oslo og samlet på ny Bergersen, Devik og Hortedahl for å drøfte saken. Han uttrykte sin; *“... oro över att den norska regeringen ännu inte tycks ha gjort något åt de förslag, varom vitalade i september.”*²⁷⁰ Mangelen på fremdrift gjorde at Ahlmann gikk inn for å utvide kretsen av lobbyister. Flere politikere og vitenskapsmenn ble vervet til inntekt for saken. Den hjemvendte meteorologen Sverre Pettersen og professor Werner Werenskiold sluttet seg til gruppen. Samtidig tok Devik et initiativ til å presentere saken for kirke- og undervisningsminister Fostervold.²⁷¹ Bergersen arrangerte et møte med sjefen sin, handelsminister Evensen, slik at Ahlmann fikk diskutert planen med han. Evensen var helt enig i at noe måtte gjøres, og det fort; *“...särskilt sedan Island blivit aktuellt genom U.S.A:s anspråk på flygfält och flottbas.”*²⁷² Her ser vi at den politiske situasjonen i Arktis også var en drivkraft for andre enn Ahlmann i denne saken.²⁷³

Inntrykket Ahlmann satt igjen med etter sitt andre besøk i Oslo var entydig. Alle han hadde snakket med, var enig i at noe måtte gjøres angående Norges Ishavsadministrasjon, og at Sverdrup var rette mannen til å ta seg av dette.²⁷⁴ Hvilke argumenter de forskjellige aktørene la til grunn for sin støtte til denne planen, sier kildematerialet lite om. Det virker likevel sannsynlig at de involverte vitenskapsmennene i hovedsak hadde rent vitenskapelige grunner for å støtte Ahlmanns plan. Når det gjelder de politiske aktørene, er det grunn til å tro at deres

²⁶⁹ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷⁰ Brev, Ahlmann til Hortedahl, 26.nov. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷¹ Brev, Ahlmann til Reksten, 14.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷² Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷³ Spørsmålet om baser i Arktis etter 2.verdenskrig er behandlet i kap. 3.4.2.

²⁷⁴ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

argumenter for å støtte Ahlmann er de samme som ble gitt fra de respektive departementenes side. Handelsdepartementet (Evensen) argumenterte med at på grunn av den store interessen polarområdene var blitt gjenstand for etter krigen og Norges store interesser i disse områdene, burde det norske forskningsarbeidet i polartraktene utvides.²⁷⁵ Det virker klart at Ahlmann tidlig vinteren 1946 hadde etablert det nettverket som var nødvendig for å kunne påvirke de politiske beslutningstakerne i Norge. Det var likevel to problemer som fortsatt bekymret han. Det første var den norske regjeringens mange arbeidsoppgaver. Ahlmann hadde forståelse for den situasjonen regjeringen befant seg i; *“En mycket tung börda vilar på de norska statsråden; de ha många ock mycket svåra problem att bemästra.”*²⁷⁶ Men han likte dårlig at dette tok oppmerksomheten bort fra de polare spørsmålene. Det andre problemet var hvordan han skulle rekruttere Sverdrup som ny sjef for Norges polarinteresser.

Ovenfor så vi at Ahlmann planla Sverdrups hjemkomst som en del av den geofysiske vitenskapens renessanse i Norden. Dette ville på ny gi internasjonal prestisje og være med på å skape et bedre forskningsmiljø for lokale geofysikere. Til tross for bred støtte om Sverdrups kandidatur fra det vitenskapelige og politiske miljøet, var det noe skepsis blant enkelte regjeringsmedlemmer, for eksempel Evensen. Det var usikkerhet om Sverdrup kunne oppfylle de utenrikspolitiske behovene til Norge. Hovedproblemet var Sverdrups amerikanske statsborgerskap. Denne skepsisen var i hovedsak begrunnet i forholdet til Sovjetunionen. Man var redd for at Sverdrups amerikanske statsborgerskap ville virke provoserende. Ahlmans besøk i Sovjetunionen sommeren 1945 viste imidlertid at dette ikke var en reell frykt. Den amerikanske delegasjonen hadde hatt en særstilling blant de besøkende og fikk adgang til langt flere områder enn de andre besøkende. Ahlmann hadde selv dratt nytte av amerikanernes posisjon gjennom å slutte seg til en gruppe amerikanske vitenskapsmenn med samme interesser som han selv. Hans standpunkt var derfor stikk motsatt av det enkelte politikere i Norge hadde, nemlig at Sverdrups tilknytning til USA mer var som et; *“...Sesam öppna dig”*²⁷⁷ enn et hinder i forholdet til russerne. Denne oppfatningen ble støttet av professor Rossby. Han påpekte at USA som det eneste landet hadde en permanent representant for meteorologi og

²⁷⁵ Memo, Handelsdepartementet, Om opprettelse av Norsk Polarinstitut, udatert, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 510/1, NP.

²⁷⁶ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 7.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷⁷ Brev, Ahlmann til Evensen, 28.des. 1945, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

geofysikk stasjonert i Sovjetunionen. Dette var ifølge Rossby et uttrykk for at den vitenskapelige forbindelsen mellom USA og Sovjet var nærmere enn med noe annet land. Han bekreftet dessuten at; "...*professor Sverdrups prestige i Ryssland är den bästa möjliga.*"²⁷⁸ Ut fra disse opplysningene fremholdt Ahlmann at; "...*enligt min mening professor Sverdrups amerikanske medborgerskap i stället för att vara till skada för hans eventuella chefskap för Svalbard är en betydande tillgång.*"²⁷⁹

Selv om de norske styresmaktene ikke prioriterte saken, var Ahlmann overbevist om at den norske regjeringen støttet han. Men tiden var knapp, og noe måtte gjøres så fort som mulig. Grunnen til dette var todelt, for det første Sverdrups situasjon i USA og for det andre det stadig mer opphetede "klimaet" i nordområdene. Sverdrup var blitt involvert i prestisjetunge og vitenskapelig meget interessante prosjekter i USA etter krigen. Flere prosjekter var i emning, og det hastet med å få klargjort denne saken før han var fullstendig fastlåst på andre siden av Atlanteren. Det var umulig for Sverdrup som vitenskapsmann å si nei til alle disse forespørslene uten å ha fått klare signaler angående det nye instituttet i Norge. Vi har tidligere sett at han gjerne ville returnere hjem, men med få år igjen av sin arbeidskarriere kunne han ikke takke nei til tilbudene i USA. Sverdrup hadde hørt rykter angående det som var på gang i Oslo, men han trengte en håndfast forespørsel før han kunne ta stilling til saken.²⁸⁰

For Ahlmann virket det som om situasjonen i Arktis bare ble mer og mer aktuell for hver dag som gikk. I slutten av januar fikk han høre at utenriksminister Lie var reist til London og at saken derfor ikke kunne komme noe videre før om tre-fire uker.²⁸¹ Ahlmann var frustrert og bekymret for at Sverdrup skulle binde seg i USA. Frustrasjonen bunnet også i den posisjonen han selv befant seg; "...*som saken utvecklasts, har den blivit ett interskandinaviskt intresse av betydande vikt. Svalbards framtid ligger mig ju också mycket varmt om hjärtat.*"²⁸² Ahlmanns interesse for Svalbard må settes i forbindelse med hans personlige vitenskapelige ambisjoner. En sterk norsk Ishavsadministrasjon ville være gunstig for Ahlmann som vitenskapsmann. Som

²⁷⁸ Brev, Ahlmann til Evensen, 28.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Brev, Sverdrup til Ahlmann, 18.nov. 1945 og 31.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁸¹ Brev, Ahlmann til Sverre Pettersen, 31.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁸² Brev, Ahlmann til Evensen, 28.jan. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

polarforsker i et land der denne typen forskning ikke lenger var prioritert, var det nødvendig med et utstrakt samarbeid med miljøer fra andre land. Hvis Norge styrket sin posisjon, ville det slå positivt ut for Ahlmann selv. Hans nære vitenskapelige og personlige relasjoner til Norge sørget for dette. Ahlmann kunne ikke selv gjøre noen fremstøt overfor fremstående politiske ledere, da han var redd for å blande seg for mye i den norske stats anliggende. Ahlmann satt i Stockholm og lurte på om de norske myndighetene fullt ut forstod Svalbards ømtålige situasjon, og om de i det hele tatt fulgte med i den internasjonale utviklingen på den "arktiske front".²⁸³ Han var skuffet over den ineffektiviteten hans vitenskapelige kolleger hadde vist og henvendte seg enda en gang til Reksten. Ahlmann hadde bestemt seg for å slutte å kaste bort tiden; "*härför litar jag nu endast på Dig.*"²⁸⁴ Det kan se ut som om det ble etablert et skille mellom vitenskapsmenn og politikere tidlig vinteren 1946. Ahlmann var tydeligvis ikke fornøyd med den innsatsen hans norske kolleger hadde gjort i denne saken, og han signaliserte en dreining mer i retning av bare å jobbe mot det politiske miljøet. Vi skal nedenfor se at det fra februar 1946 for en stor del var politiske aktører som brakte denne saken videre.

Allerede forut for tillitserklæringen fra Ahlmann hadde Reksten begynt å legge press på sentrale politiske aktører. Sent i januar hadde han hatt et møte med handelsminister Evensen. Han hadde fremholdt viktigheten av å bringe Sverdrup tilbake til Norge. Evensen beklaget at han på grunn av andre oppgaver hadde vært for opptatt til å bringe denne saken videre. Sysselmannen på Svalbard, Balstad, hadde returnert med "Kong Dag" og befant seg i Oslo for vinteren. Balstad hadde ikke noe spesielt å fordrive tiden med, og Evensen foreslo overfor Reksten at Balstad kanskje var mannen til å ta seg av denne saken. Reksten, som kjente Balstad godt fra før, syntes dette var en god idé, og han ba Evensen om tillatelse til å ta denne saken opp med han. Evensen hadde ingen innvendinger og gav straks sitt samtykke. Før han henvendte seg til Balstad, tok Reksten kontakt med Bergersen for å høre hans syn på en henvendelse til sysselmannen. Bergersen var enig og ga klarsignal til å involvere Balstad. Reksten ordnet så et møte med Balstad der han la frem saken. Balstad var; "...*helt enig i vårt*

²⁸³ Disse meningsytringene er sansynligvis gjort uten at Ahlmann kjente til den situasjonen Svalbard befant seg i på dette tidspunktet. Svalbardkrisen ble redegjort for i kapittel tre.

²⁸⁴ Brev, Ahlmann til Reksten, 26.febr. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

syn på spørsmålet og var nærmest begeistret for ideen." Han lovet å følge opp saken gjennom de forskjellige instanser.²⁸⁵

Til tross for sine mange reiser til London fortsatte Reksten å arbeide for en løsning på denne saken. Rekrutteringen av Balstad førte ikke til noen umiddelbar fortgang. Saken ble ikke bedre av at Lie var blitt utnevnt til FNs første generalsekretær. Dette betydde at en viktig støttespiller var forsvunnet, men ifølge Friedman skulle dette vise seg å være til beste for saken.²⁸⁶ Han la stor vekt på den nye utenriksministerens, Halvard Langes, rolle i arbeidet med å få slutført denne saken. Personlig er jeg ikke sikker på om Langes inntreden var av avgjørende betydning. Jeg mener at denne saken nok ville ha fått en tilsvarende løsning uansett, selv om Lange ikke hadde blitt utenriksminister i februar 1946. Dette vil jeg argumentere for senere i dette kapitlet.²⁸⁷ Reksten var tilbake i Oslo i slutten av mars 1946. Han møtte Bergersen og orienterte om den siste utviklingen. Bergersen uttrykte sin bekymring over at saken ikke syntes å være nærmere en løsning og anbefalte derfor Reksten å oppsøke ekspedisjonssjefen i Utenriksdepartementet, Rolf Andersen. Andersen var imidlertid bortreist, og mangel på tid gjorde at det ikke var mulig å søke foretrede hos den nye utenriksministeren, Halvard Lange. Ifølge Reksten ville dette heller ikke være lurt uten å gå veien om Andersen. Utenriksdepartementets argumenter for å gå inn for denne saken vil bli tatt opp senere i dette kapitlet. Derimot lyktes det Reksten å komme i kontakt med Balstad. Sammen avla de et besøk hos formannen i Stortingets utenrikskomité, Terje Wold. Reksten hadde flere ganger samarbeidet med Wold i London under krigen. Han visste av erfaring at Wold var en person man kunne stole på, og som på best mulig måte gjennomførte de oppgavene han påtok seg. Wold var umiddelbart positivt interessert. Utenrikskomiteen var dessuten instansen der Svalbardbudsjettet og NSIUs budsjett ble behandlet. Resultatet av dette møtet var at de ble enige om at Reksten skulle lage en fremstilling av saken til Balstad, slik at han som embetsmann skulle fremme saken i et offentlig dokument til utenrikskomiteens formann. Wold skulle deretter ta seg av saken videre.²⁸⁸ På denne måten ville man få saken på den politiske dagsorden gjennom offisielle kanaler.

²⁸⁵ Brev, Reksten til Ahlmann, 1.feb. 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁸⁶ Friedman 1995:2,19-22.

²⁸⁷ Se kap 5.4.

²⁸⁸ Brev, Reksten til Ahlmann, 1.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

I sin fremstilling argumenterte Reksten for å bringe Sverdrup hjem og for å opprette et nytt polarforskningsinstitutt. Han la vekt på de endringene krigen hadde skapt i Arktis og viste til den økte militære og vitenskapelige innsatsen som følge av disse. Videre påpekte han at de nye utfordringene nok ikke samsvarte med effektiviteten i den organisasjonen og administrasjonen av de arktiske interessene som allerede eksisterte. I praksis var dette et uttrykk for mistillit til NSIU, noe som igjen må sees på bakgrunn av institusjonens tvilsomme fortid. Den norske posisjonen kunne bevares, og til og med styrkes, hvis det ble opprettet et institutt som skulle lede og samle de norske interessene i Arktis og Antarktis. Dette organet skulle gi impulser nedover til; "1) Svalbardkontoret, som selvsagt bør fortsette sin betydningsfulle virksomhet uavhengig. 2) Private og offentlige økonomiske interesseforetagender. 3) Utenriks-politisk orientering med formål samarbeide med andre land som har samme interesser i nevnte områder."²⁸⁹ Det som er interessant å merke seg i denne sammenhengen, er den stillingen det planlagte instituttet var ment å ha. Slik det fremstilles hos Reksten, var det ment å være mer et koordinerende enn et vitenskapelig organ. Det skulle ikke erstatte Svalbardkontoret (NSIU) som forskningsinstitusjon, men heller jobbe i retning av å administrere og koordinere alle norske interesser i Arktis og Antarktis. Her ser vi at et fremtidig polarinstitutt var tiltenkt administrasjon over både de nordlige og sørlige polarområdene. Nå var ikke dette noen ny tanke. Vi husker fra kapittel 2 at dette var en sak Hoel tok opp flere ganger før og under krigen, men det nye var nå at dette spørsmålet ble reist av andre. Denne tanken kan derfor ikke ansees for å være nyskapende, men heller en videreføring av noe som hadde vært Hoels visjon i lang tid. Om dette var et felles syn for alle de impliserte aktørene på hva det nye polarinstituttet skulle være, er ikke godt å si. Men det er nærliggende å tro at dette i alle fall gjenspeiler Ahlmanns og muligens også en del andres tanker. Reksten var tross alt Ahlmanns nærmeste medspiller på dette tidspunktet, så det er sannsynlig å tro at innholdet i denne fremstillingen var et resultat av samtaler dem imellom. En styrking av denne teorien finner vi hvis vi studerer nærmere noen av Ahlmanns utsagn om NSIU. En uttalelse som; "*Jag kan dock svårligen tänka mig Orvin som ledare för samtliga Norges arktiska intressen, även om han skulle vara en god chef för Svalbardkontoret.*"²⁹⁰, levner ingen tvil om at det planlagte instituttet var

²⁸⁹ Innholdet i Rekstens fremstilling er hentet fra Friedman 1995, s.16. Orginaldokumentet skal ligge i Ahlmann arkivet i Stockholm, men jeg har ved en feiltakelse ikke bestilt kopi av dette. Referansen er likevel; Brev, Reksten til Balstad, 1.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁹⁰ Brev, Ahlmann til Holtedahl, 27.mars 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Stockholm.

tiltenkt en rolle i tillegg til NSIU. Ut fra dette virker det klart at både Ahlmann og Reksten ville styrke ishavsadministrasjonen ved hjelp av en nyetablering. I så måte var det ikke snakk om en reorganisering av NSIU hos Ahlmann. Et polarinstitutt skulle supplere den eksisterende institusjonen. Spørsmålet om hvilken stilling det nye instituttet og det eksisterende NSIU skulle ha, blir tatt opp igjen i kapittel 6 og vil stå sentralt i drøftingen av brudd/kontinuitet problemstillingen.

Rekstens fremstilling inneholdt også en fyldig redegjørelse for hvorfor akkurat Sverdrup var den rette personen til å lede det nye instituttet. Det ble lagt vekt på hans internasjonale anseelse. Sverdrup var høyt respektert som vitenskapsmann både i USA og i Sovjetunionen. Han hadde personlige kontakter begge steder, noe som var en stor fordel, da det ville være nødvendig med samarbeid både mot øst og vest for å løse problemene og styrke Norges posisjon i dette området. Reksten vektla også vitenskapelige argumenter. Sverdrups hjemkomst ville skape; *“...muligheten for å få flyttet setet for den meteorologiske videnskap tilbake til Norden hvor den har sin vugge og hører hjemme.”*²⁹¹ For Reksten var det imidlertid viktigst å styrke Norges anseelse i Arktis ut fra en politisk synsvinkel. Særlig var dette viktig i forholdet til Sovjetunionen. Han la vekt på de store endringene krigen hadde skapt i området, ikke minst militærstrategisk, og at det derfor var viktig; *“..å styrke vår anseelse i de arktiske områder - ikke minst i Moskva - hvor de vitenskapsgrener det her gjelder er omfattet med den største interesse.”*²⁹² Hvorvidt det var en bevisst strategi å oppruste vitenskapen for på denne måten å styrke Norges posisjon i dette området, kommer ikke frem i kildematerialet, men det er på ingen måte utenkelig. Norge var ingen militærmakt, og det var derfor nødvendig å finne andre innfallsvinkler for å fremme våre interesser. Vitenskap var en av disse. Det er derfor ikke utenkelig at Reksten brukte en sterkere vitenskapelig satsing bevisst for å styrke Norges politiske stilling i Arktis. Fremstillingen ble avsluttet med et utsagn myntet på Balstad; *“Med den internasjonale posisjon som vi idag har, gjelder det etter min mening å se stort på denne sak og jeg er ikke i tvil om at Sysselmannen deler min oppfatning.”*²⁹³ Men det skulle vise seg at Reksten her tok feil. I møtene med Reksten vinteren 1946 hadde Balstad virket veldig

²⁹¹ Friedman 1995:17.

²⁹² Ibid:16-17.

²⁹³ Ibid:18.

interessert i saken og lovet å jobbe aktivt for å fremme denne gjennom offentlige kanaler.²⁹⁴ Vi har tidligere vært inne på at fremdriften var liten, og etter at Reksten leverte sin rapport til Balstad 1. april 1946, ble det på ny stillstand. I forkant av denne rapporten var det imidlertid kommet signaler i retning av at enkelte personer, deriblant Balstad, ønsket å avvente situasjonen omkring Sverdrup til Dr.Orvin, fungerende direktør ved NSIU, hadde fremlagt sin utredning om Norges interesser i polarområdene. Disse signalene irriterte tydelig Ahlmann og fikk han til å uttrykke; *“Jag kan dock svårligen tänka mig Orvin som ledare för samtliga Norges arktiska intressen, även om han skulle vara en god chef för Svalbardskontoret. Det kan icke heller Reksten...”*²⁹⁵ Denne mistilliten til Orvin må helt klart sees i sammenheng med Ahlmanns syn på hele NSIU. Institusjonen var NS-stemplet, uansett hvem som ledet denne. Dette vil komme klarere frem når Ahlmanns motvilje overfor Orvin blir behandlet nedenfor.

Anders Kristian Orvin ble født i Hattfjelldal i Nordland 24.oktober 1889. Han var sønn av Ole Tobias Olsen, Nordlandsbanens far, og Christine Bernhardine Dahl. Orvin ble cand.min. ved Universitetet i Oslo i 1912, tok doktorgraden i 1934 og ble medlem av videnskapsakademiet i 1952. I 1913 var han på sin første Svalbardekspedisjon, og i 1914 deltok han som geolog på sin bror Ørjan Olsens ekspedisjon til Sibir og det indre av Mongolia. I februar og mars 1917 befant han seg i Russland og opplevde revolusjonen i Petrograd. Bortsett fra tiden under og straks etter 1.verdenskrig, da han bestyrte et par molybdengruver, var han hele sitt liv knyttet til undersøkelser av norske polarområder. I 1921 ble han ansatt som geolog ved De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspeditioner, og han fulgte med da disse ble til Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser i 1928. Han fungerte som leder av NSIU fra 1945 til 1948, da denne institusjonen ble reorganisert og fikk navnet Norsk Polarinstitut. I perioden 1948-57 var han underdirektør ved NP, og etter Sverdrups død direktør frem til han gikk av for aldersgrensen i 1960.²⁹⁶

²⁹⁴ Brev, Reksten til Ahlmann, 1.feb. og 1.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁹⁵ Brev, Ahlmann til Holtedahl, 27.mars 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁹⁶ Etter Gjelsvik,T: Minnetale over direktør Dr.Philos. Anders K. Orvin, holdt i den matematisk-naturvitenskapelige klasses møte den 21.mai 1981, *Særtrykk av det norske Videnskaps-Akademis årbok 1981*, og “Biografiske opplysninger om mig selv”, Mappe om Anders K. Orvin, Biblioteket til Norsk Polarinstitut.

Reksten ble først kjent med tingenes tilstand da hån returnerte til Norge i månedsskiftet april/mai etter et av sine mange opphold i England. Han oppdaget da at rapporten han hadde gitt Balstad f r han dro, ikke var videreformidlet til Wold, slik avtalen var. Balstad ble nå ekskludert fra det videre arbeidet. Samtaler Ahlmann hadde med personer i Oslo, bekreftet Rekstens mistanker til Balstad, at han hadde; *“...saboterat hela frågan efter p tryckning av den i sig sj lv hyggelige Orvin på Svalbards-kontoret.”*²⁹⁷ Denne oppdagelsen forsterket Ahlmanns oppfatning av Orvin som en person som; *“...saknar varje förutsättning att bli leder f r ett norskt polarinstitut, som nu måste omfatta såvel Arktis som den Atlantiska sektorn av Antarktis.”*²⁹⁸ Her ser vi igjen Ahlmanns visjon om at det nye instituttet skulle innbefatte Antarktis såvel som Arktis.

Hva var så grunnen til at Ahlmann var så negativt innstilt til Orvin? Jeg tror at det hele bunner i Ahlmanns forhold til Hoel. Hoels forbindelser under krigen hadde til de grader satt NS-stempelet på NSIU, slik at enhver som ledet denne institusjonen, ville havne i “un de” hos Ahlmann. Ser vi nærmere på enkelte av sitatene lenger opp i teksten, vil disse styrke denne teorien. Ahlmann omtaler Orvin som en person som var *“i sig sj lv hyggelig”*. Dette tyder på at det ikke var Orvin som person Ahlmann var ute etter   ta, men snarere institusjonen han ledet. Ahlmann hadde tydelig bestemt seg for at NSIU for en hver pris ikke skulle være Norges sentrale administrasjonsorgan for polarinteresser. Det er videre grunn til   tro at denne tanken også var utbredt blant sentrale personer i Norge. Det var en nesten overraskende bred enighet om at noe måtte gjøres med NSIU etter krigen. Nesten overalt hvor Ahlmann presenterte ideen sin, fikk han umiddelbar positiv respons. Unntaket var Orvin. Selv Balstad, som ifølge Ahlmann saboterte arbeidet, var i første omgang positivt innstilt. Dette må være et tegn på at Hoels aktiviteter under krigen var for hard   svelge for store deler av det vitenskapelige og politiske miljøet i Norge etter krigen. Arrestasjonen av Hoel var i realiteten dødsstøtet for NSIU. Dette innså også Orvin da han etter et møte hos ekspedisjonssjef Zimmer i Handelsdepartementet, resignert noterte; *“Det er utvilsomt at sporene etter Hoel skal*

²⁹⁷ Brev, Ahlmann til Reksten, 23.mai 1946. Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

²⁹⁸ Ibid.

utslettes”²⁹⁹ Det var her han ble informert om at Sverdrup var kalt hjem for å lede et nytt polarinstitutt.

For å kunne gi noe svar på hvorfor Balstad handlet slik han gjorde, blir det nødvendig å se på forhistorien til Dr.Orvins utredning. På et møte i Utenriksdepartementet 13. februar 1946 ble det tatt opp visse spørsmål angående norske arktiske interesser. Til stede på dette møtet var representanter fra Utenriksdepartementet og Handelsdepartementet, professor Bergersen samt både Orvin og Balstad. Resultatet av dette møtet ble at; “...den utredning Handelsministeren hadde ønsket å få om Norges Svalbard-interesser m.v., burde utarbeides av sysselmann Balstad og Norges Svalbard- og Ishavs-Undersøkelser v/dr.Orvin i fellesskap...”³⁰⁰ Utredningen forelå 7.mars 1946, men bar kun Dr.Orvins signatur. Likevel er det grunn til å tro at Ahlmann hadde rett i sine antakelser angående Balstads sabotasje av Sverdrupsaken. Selv om Balstad ikke står oppført som forfatter av denne utredningen, er det i kraft av resultatet fra møtet 13.februar 1946 grunn til å tro at han deltok aktivt i utforming av denne. Det var som vi skal se i neste kapittel, sterk skepsis innad i NSIU til planene om å opprette et polarinstitutt. Balstad må nødvendigvis ha blitt smittet av denne skepsisen gjennom sitt samarbeid med Orvin. Mysteriet blir da hvorfor han ga uttrykk for en helt annen holdning i parallelle samtaler med Reksten. Jeg vet ikke om det var en bevisst strategi fra Balstad å sinke arbeidet med å bringe Sverdrup hjem, for på denne måten å gi NSIU muligheten til å ruste seg til kamp. Ut fra kildematerialet er det ikke mulig å konkludere bastant hvilke motiver Balstad hadde for å handle slik som han gjorde.

5.3. Våren 1946 - mot en løsning?

I februar 1946 overtok Halvard Lange som utenriksminister etter Trygve Lie. Ifølge Friedman skulle Lange komme til å bli Ahlmanns viktigste støttespiller ved siden av Reksten.³⁰¹ Nedenfor vil jeg se nærmere på Langes rolle i arbeidet med å bringe Sverdrup hjem som leder av et nytt

²⁹⁹ Notert 31.mai 1946 i Anders K. Orvins notatbok, Mappe om Anders K. Orvin, Biblioteket til Norsk Polarinstitutt.

³⁰⁰ Referat, Møte i Utenriksdepartementet, 13.febr. 1946, UD 36.6/16.

³⁰¹ Friedman 1995:2.

polarinstitutt og hvilke argumenter han som leder av Utenriksdepartementet la til grunn for sine handlinger. Ahlmann kjente godt til den nye utenriksministeren. Lange hadde vært Ahlmanns assistent da han drev feltarbeid i Jotunheimen på 1920-tallet, og de var nå gode venner. Like fullt nølte Ahlmann med å ta denne saken opp med han. Til tross for lærdommen om Balstads "sabotasje" stolte Ahlmann fortsatt på at Reksten skulle klare å manøvrere saken videre. Ahlmann håpet at han kunne fortsette med å holde seg i bakgrunnen, da han som svenske ikke ville legge seg opp i den norske stats anliggende.³⁰² Vi har tidligere vært inne på at Reksten forsøkte å få i stand et møte med Lange i Oslo i mars 1946, men at dette ikke lot seg gjøre fordi ekspedisjonssjef Andersen var bortreist. Langes inntreden i denne saken skulle derimot vise seg å komme etter initiativ fra utenriksministeren selv. Under et besøk i Stockholm i slutten av april tok han kontakt med Ahlmann. De spiste lunsj, og Lange tok opp saken om å bringe Sverdrup hjem. Ministeren delte synspunktene og lovet personlig å ta seg av saken videre.³⁰³ For første gang følte Ahlmann at saken faktisk kunne bringes til en ende med positivt resultat. Lange gav han; *"...det allra bästa intryck, icke bara som människa, som jag högt uppskattar sedan många år, utan även som utrikspolitiker: väl orienterad, klar och fast."*³⁰⁴

Langes standpunkt viste seg å være utbredt innad i Utenriksdepartementet. Det var en utstrakt enighet om polarområdenes betydning for Norge og at ishavsadministrasjonen måtte bygges ut for å ivareta disse interessene på best mulig måte.³⁰⁵ Departementets argumenter for å gå inn for en utvidelse av Norges aktiviteter i disse områdene, var i hovedsak begrunnet i rent utenrikspolitiske motiver. Men også de økonomiske spilte inn. UD utarbeidet et memorandum der deres standpunkt ble begrunnet. For det første pekte de på at de siste tiårs utvikling innen meteorologien og flyteknikken hadde dratt de arktiske områdene inn i den politiske interessesfæren på en helt annen måte enn tidligere. Områdets betydning hadde dermed endret karakter både vitenskapelig, trafikkmessig, næringspolitisk og militærstrategisk.³⁰⁶ For det andre trakk de frem den internasjonale satsingen polarforskningen var gjenstand for. Alle land

³⁰² Brev, Ahlmann til Holtedahl, 27.mars 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

³⁰³ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 27.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

³⁰⁴ Brev, Ahlmann til Reksten, 27.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

³⁰⁵ Referat, Møte i Utenriksdepartementet, 13.feb. 1946, UD 36.6/16.

³⁰⁶ Mer om dette i kapittel tre.

som hadde betydelige interesser i disse strøk, hadde gått til vesentlige utvidelser av sin forskning. Det er grunn til å tro at det særlig var utviklingen i Sovjetunionen som lå bak dette punktet. Russerne var i særklasse innen polarforskningen, og vi ser også at UD delte Ahlmanns synspunkter når det gjaldt denne saken. Et tredje argument var å best mulig ivareta Norges store interesser. En utstrakt forskning ville trygge den praktiske virksomheten og styrke landets posisjon i området. De viktigste argumentene for Utenriksdepartementet ser likevel ut til å ha vært rent politiske og strategiske hensyn; *“...selvsagt knytter seg en stor utenrikspolitisk interesse til at den norske arktiske administrasjon og forskning styrkes og effektiviseres mest mulig.”*³⁰⁷ Et sterkt praktisk og vitenskapelig nærvær kunne på lang sikt sees på som et ledd i norsk forsvarsberedskap.³⁰⁸ Utenriksdepartementets synspunkter må sees i lys av Svalbardkrisen. Departementet førte denne saken for Norge, og sammenhengen med den usikre situasjonen på Svalbard på dette tidspunktet er tydelig. Den norske utenrikspolitiske strategien ble tatt opp i kapittel 3, og den vil også bli tatt opp senere i dette kapitlet.

Med Langes inntreden fikk Ahlmann for alvor troen på at saken kunne gjennomføres. Etter samtalen de to hadde i Stockholm, sendte Ahlmann signaler over Atlanteren til Sverdrup, og de gikk i retning av en positiv løsning. Men fortsatt var det ikke kommet noen henvendelse fra offisielt hold, og etter som tiden gikk var Sverdrup blitt dypere og dypere involvert i prosjekter i USA. Ahlmann spilte nå på alle tenkelige strenger, også de emosjonelle; *“Din person är nödvändig där av flere mycket riktiga skäl, både vetenskapliga och administrativa. Spetsbergen är mer aktuell än någonsin och efter Ejnars³⁰⁹ död är en ny Sverdrup efterläntad för att taga sig an Svalbardsintressena.”*³¹⁰ Utenriksminister Lange tok opp saken i regjeringsskonferansen 28. mai 1946,³¹¹ og det var enighet om at regjeringen skulle utpeke en; *“...særlig interessert og sakkyndig vitenskapsmann, som også har den nødvendige praktiske innstilling til problemene, til å utarbeide en plan for utbygningen av Norges ishavsarbeid.”*³¹²

³⁰⁷ Memo, Utbygning av Norges Ishavsadministrasjon, 5.april 1946, UD 36.6/16.

³⁰⁸ Memo, Utbygning av Norges ishavsadministrasjon, 24.mai 1946, UD 36.6/16, finnes også i Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/1, NP.

³⁰⁹ Ejnar var Haralds bror. Han var sjef for Store Norske, men ble drept under krigen, Jfr. Friedman 1995:21.

³¹⁰ Brev, Ahlmann til Sverdrup, 29.april 1946, Ahlmann arkivet, Cfvh, Kva, Stockholm.

³¹¹ Håndskrevet notat til Utenriksdepartementets P.M. av 24 mai 1946, 3.juni 1946, UD 36.6/16.

³¹² Punkt 8.a) i konklusjonen i Utenriksdepartementets P.M. av 24 mai 1946, UD 36.6/16.

Etter ordre fra Lange utarbeidet så den Politiske Avdelingen i UD et forslag til et telegram til Sverdrup hvor det blant annet heter; *“Regjeringen ønsker sterkt at De vil påta Dem planleggelsen av dette arbeid og ledelsen av Norges Svalbard Ishavsundersökelse som aktes etablert som Sentralinstitusjon for norsk ishavsvirksomhet.”*³¹³ Saken var nå lagt i Sverdrups hender. Den videre utviklingen vil bli tatt opp i kapittel 6.

5.4. Utenriksministerbyttet - en nødvendig forutsetning?

Utenriksminister Trygve Lie ble som vi har sett ovenfor, utnevnt til Generalsekretær i FN i februar 1946 og erstattet av Halvard Lange. Ahlmann hadde satt sin lit til at Utenriksdepartementet skulle være en viktig og mektig støttespiller i arbeidet med å bringe Sverdrup hjem til Norge. Lie hadde uttrykt at denne saken var av interesse og at han ville støtte Sverdrups kandidatur, men som vi har sett, gjorde han lite for å følge opp saken. Den mest nærliggende forklaringen på dette finnes i de mange andre oppgavene regjeringen måtte ta seg av i etterkant av krigen, men vi har også sett at Lie slett ikke hadde fått med seg essensen i Ahlmanns plan. Mer dyptgående forklaringer kan også søkes på det utenrikspolitiske plan. Nedenfor vil jeg forsøke å se om det kan ha vært en bevisst handling fra Lies side å ikke gjøre noe med denne saken. Var den utenrikspolitiske situasjonen så usikker at Lie bevisst ventet med denne saken til forholdene på Svalbard hadde stabilisert seg? Friedman tilla Lange en stor del av æren for at saken om Sverdrups hjemkomst ble brakt i havn, og dette er nok en riktig konklusjon om man bare ser på den kronologiske utviklingen saken fikk. Det ble først “fart” i arbeidet med å bringe Sverdrup tilbake til Norge etter at Lange tok tak i dette. Langes innsats ble, som bl.a. T.B. Arlov har uttrykt det, tungen på vektskålen i denne saken.³¹⁴ En slik konklusjon fremtvinger noen sentrale spørsmål. Var det slik at utenriksministerbyttet var en nødvendig forutsetning for det utfallet denne saken fikk? Medførte byttet av utenriksminister noen politiske endringer som muliggjorde eller fremskyndet denne prosessen? I kapittel 3 var vi inne på den fragmenteringen i det utenrikspolitiske miljøet som skjedde høsten 1945. I den nye, rene AP-regjeringen var det sterke krefter som var skeptiske til den linjen Londonregjeringen

³¹³ Utkast til telegram fra Statsråden for Handelsdepartementet, Lars Evensen, Til Professor Sverdrup, oversendt Evensen 29.mai 1946, UD 36.6/16.

³¹⁴ Arlov 1996:449.

hadde ført i Svalbardsaken. Fra da av kan det snakkes om to forskjellige grupperinger i behandlingen av dette spørsmålet. På den ene siden hadde man de som hadde utarbeidet Svalbard politikken under krigen, og på den andre siden "nye" politikere som ikke hadde hatt befatning med denne saken tidligere. "Londongruppen" var i første rekke representert ved Lie, Wold og Hambro, mens det i den nye regjeringen i første rekke var Einar Gerhardsen og Jens Chr. Hauge som var kritiske mot denne politikken. Den første gruppen følte seg forpliktet til å stå bak det norske forslaget av 9.april 1945, mens den nye gruppen ikke følte noe direkte ansvar for den politikken som hadde vært ført. Problemet for disse var imidlertid at de ikke uten videre kunne se bort fra denne. Fra februar 1946 overtok Lange som Utenriksminister etter "Londonmannen" Lie. Langes dilemma var at han delte den ulysten mange følte med arven etter Londonregjeringa, men samtidig var han nødt til å forholde seg til det utspillet som var gjort overfor Sovjetunionen.³¹⁵ Dette var situasjonen da Lange engasjerte seg i Sverdrupsaken våren 1946.

Kan det ha vært slik at saken før eller siden ville ha fått et tilsvarende utfall? Vi har sett at alle de impliserte partene var enige om å be Sverdrup overta ledelsen. I så måte var det ingen motsetninger mellom de to utenrikspolitiske grupperingene. Vi har sett at både Lie og Wold støttet Ahlmanns plan. Når vi i tillegg tar med at Hambro også var positiv til en styrking av Norges Ishavsadministrasjon, var det påfallende stor enighet mellom de to gruppene. Lies argumenter for å gå inn for en slik utviding kan sammenlignes med de som kom fra Utenriksdepartementet. Når det gjelder Wold, pekte han på at vi ikke lenger bare kunne basere vår innsats i polarområdene på tradisjoner. Det var derfor nødvendig at Norge aktiviserte og effektiviserte sin innsats, slik at man kunne være på høyde med den utviklingen som fant sted. Wold støttet derfor planene; *"Jeg støtter den tanke, jeg er enig i at det skjer, og jeg er enig i at vi snarest mulig får et sentraltvitenskapelig institutt som kan ha ledelsen av alle de saker som berører våre interesser i Arktis og Antarktis."*³¹⁶ Som vi så i kapittel 2, var Hambro en av de som sterkt kritiserte NSIU på 1930-tallet. Det at han nå etter krigen var positiv til en ytterligere utbygging som ville føre til bl.a. økte utgifter for staten er verdt å merke seg. Kritikken av NSIU på 30-tallet var også som oftest en kritikk av personen Adolf Hoel.

³¹⁵ Sverdrup 1996:265. For mer utfyllende behandling av regjeringens Svalbardpolitikk etter krigen se kapittel 3.

³¹⁶ Notat, Utbygging av Norges Ishavsadministrasjon, 18.juni 1946, UD 36.6/16.

Motsetningsforholdet mellom Hambro og Hoel kommer klart til uttrykk bl.a. i den begrunnelsen Hambro ga for utvidelsen i 1946. I Stortingsdebatten 13.juni 1946 argumenterte han med at det nye instituttet var tenkt ledet av en høyt aktet vitenskapsmann som; *“...vil være ganske fortrinlig skikket til en slik gjerning, bl.a. fordi han er i besiddelse av sunn sans, hvilket har vært sterkt manglende hos enkelte av våre arktiske forskere fra før,- jeg tenker på Adolf Hoel og på andre som har drevet disse undersøkelser.”*³¹⁷

Var innsettelsen av Lange som utenriksminister en nødvendig forutsetning for at planen til Ahlmann skulle lykkes? Mitt svar på dette spørsmålet blir helt klart nei. Vi har sett at dreiningen i retning av en strammere politikk overfor Sovjetunionen for alvor tok til vinteren 1946/47. På dette tidspunktet var saken rundt Sverdrup forlengst avklart og den offentlige utredningen var satt i gang.³¹⁸ Selv om Lange hadde motforestillinger mot politikken hans forgjenger hadde ført, så er det liten grunn til å tro at han så denne saken som en del av utmeislingen av en ny. Til det var han for fersk i utenriksministerstolen og historikeren Jakob Sverdrup peker da også på at Lange sommeren 1946 var i villrede om hvordan han skulle håndtere Svalbardspørsmålet.³¹⁹ En ytterligere styrking av mitt standpunkt ser vi i den brede konsensus dette spørsmålet ble møtt med. Såvidt jeg kan se ut fra det tilgjengelige kildematerialet, var det ingen som gikk direkte mot en styrking og utvidelse av Norges ishavsadministrasjon. Enigheten på tvers av de utenrikspolitiske grupperingene peker også i retning av at den omorganiseringen som fant sted innad i den norske polarforskningsinstitusjonen, ville ha funnet sted også med en annen som utenriksminister. At Lie ikke tok tak og brakte denne saken videre, skyldtes nok som nevnt ovenfor det store arbeidspresset i de første hektiske etterkrigsårene. Ahlmanns plan ble antakelig ofret til fordel for de mange andre sakene i denne perioden.

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Lange ble utnevnt til utenriksminister i februar 1946. Sverdrupsaken fikk sin løsning våren/sommeren 1946.

³¹⁹ Sverdrup 1996:266.

5.5. Oppsummering

Våren 1945 tok den svenske vitenskapsmannen Hans W:son Ahlmann et initiativ for å styrke den norske ishavsadministrasjonen. I løpet av sommeren og høsten etablerte han et nettverk av vitenskapsmenn, næringslivsfolk og politikere som jobbet for å realisere planen hans. Den gikk ut på å bringe Harald U. Sverdrup hjem for å lede et nytt polarinstitutt. Ahlmanns engasjement kan forklares ut fra tre forskjellige typer argumenter. For det første var det viktig for Ahlmann å demme opp for den store vitenskapelige offensiven fra Sovjetunionen. Ahlmann gjestet landet sommeren 1945 og fikk med egne øyne se hvor langt russerne var kommet. Han mente at de vestlige landene måtte satse like mye på polarforskning som sovjetrusserne og at Norge burde føre an i en skandinavisk satsing. En annen type argumenter som var viktig hos Ahlmann, var de rent vitenskapelige. Han satte Sverdrups hjemkomst i forbindelse med ønsket om å gjenskape det han kalte for nordisk prominens innen den geofysiske vitenskapen. Denne fokuseringen på internasjonale og vitenskapelige argumenter finner vi også hos Robert Marc Friedman i hans studie fra 1995. Han nevner også arrestasjonen av Adolf Hoel, men da mer som at denne var et problem for NSIU etter krigen. Friedman problematiserer ikke de problemene som Hoels tilknytning til NS-aktører under krigen skapte for institusjonen. Jeg har gjort dette ved å se på forholdet mellom Ahlmann og Hoel. Dette forklarer hvorfor Ahlmann uttalte seg så negativt om NSIU etter krigen, en institusjon han hadde samarbeidet tett med på 1930-tallet. Forholdet mellom Ahlmann og Hoel tok en helt ny retning under krigen fra å være gode kolleger til å bli bitre fiender. Foranledningen for dette var Ahlmanns påstander om Hoel til norske politimyndigheter. Hoel skulle i følge Ahlmann med viten og vilje ha sendt en tysk radiostasjon til Grønland. Det ble aldri funnet bevis for denne påstanden. Rettssaken mot Hoel kom dessuten opp først etter at spørsmålet omkring Sverdrup og et polarinstitutt var avklart. Min konklusjon blir derfor at Ahlmanns negative syn på NSIU og hans iherdige forsøk på å få opprettet et polarinstitutt som skulle erstatte NSIU som Norges øverste administrative organ for polarsaker ikke minst skyldes hans negative syn på Hoel og det han stod for. Institusjonen var så nært knyttet til Hoel at det ble nødvendig å degradere denne. Ahlmann ville ikke fjerne NSIU, men etablere et administrativt organ som denne institusjonen skulle sortere under. Det var i så måte ikke snakk om en reorganisering av NSIU hos Ahlmann.

Sammenligner vi med argumentasjonen som lå til grunn for initiativet fra Tromsø, finner vi noen likhetstrekk. Begge initiativene var begrunnet i arrestasjonen av Adolf Hoel, og felles var at de anså NSIU for å være for svak til å ta seg av de norske ishavsinteressene etter krigen. Det som derimot var forskjellig, var de to initiativenes argumentasjon for hvorfor arrestasjonen hadde svekket den norske ishavsadministrasjonen. Ahlmann argumenterte ut fra et syn om at Hoels forbindelser med NS og okkupasjonsmakten hadde satt NSIU i et negativt lys og dermed skadet institusjonen. Miljøet i Tromsø var derimot positivt innstilt til personen Adolf Hoel. De anså NSIU for svekket nettopp fordi Hoel ikke lenger ledet institusjonen. Dette fordi han var pioneren og drivkraften i det arbeidet som var utført. Vitenskapelige argumenter var til stede i begge tilfellene, men her slutter også likheten. Mens Ahlmann argumenterte ut fra et internasjonalt perspektiv, hadde argumentene fra Tromsø utspring i et lokalt. Ahlmann ville gjenskape et meteorologisk hegemoni i Norden, mens det vitenskapelige miljøet i Tromsø ønsket å legge forholdene til rette for et fremtidig arktisk institutt i Tromsø. Denne fokuseringen finner vi igjen i Ahlmanns ønske om at et polarinstitutt skulle fremme internasjonalt samarbeid, mens et reorganisert NSIU i Tromsø skulle styrke det eksisterende lokale vitenskapelige miljøet.

Det var særlig to personer som skulle vise seg å bli verdifulle støttespillere for Ahlmann i arbeidet med å realisere hans planer, nemlig Hilmar Reksten og Halvard Lange. Reksten var styreformann i Store Norske Spitsbergen Kullkompani, mens Lange etterfulgte Trygve Lie som utenriksminister i februar 1946. Friedman la stor vekt på Langes rolle i sin studie. Spørsmålet jeg da stilte var om Langes inntreden som utenriksminister var en nødvendig forutsetning for at planen til Ahlmann skulle lykkes. Mitt svar på dette spørsmålet ble nei. Bakgrunnen for dette standpunktet var den utbredte positive enigheten som Ahlmanns plan møtte i det politiske miljøet. Det var ingen som var entydig negativ til å styrke Norges ishavsadministrasjon. Med bakgrunn i dette mener jeg det er sannsynlig at Ahlmanns plan ville fått en tilsvarende løsning også med en annen som utenriksminister. Når det er sagt, er det klart at Langes inntreden skapte fortgang i saken, og det kan tenkes at en utenriksminister uten hans personlige engasjement ville medført en forsinkelse. Men like fullt tror jeg at saken ville fått et tilsvarende utfall.

KAPITTEL 6. NORSK POLARINSTITUTT BLIR FORMET

Dette kapitlet vil ta for seg prosessen der organiseringen av det planlagte Norsk Polarinstitut blir klarlagt. Formålet er blant annet å få klarlagt den kronologiske utviklingen i denne saken. Jeg vil videre undersøke hvilke aktører som deltok i arbeidet og hvilke argumenter de hadde for å handle slik de gjorde. Bakgrunnen for dette er en påstand Robert Marc Friedman kom med i sin studie³²⁰ om at Orvin og NSIU hadde liten innflytelse i utformingen av Norsk Polarinstitut. Det vil også være viktig å se hvilke endringer som ble gjort i forhold til den eksisterende institusjonen NSIU. Dette for å kunne se opprettelsen av NP i et brudd/kontinuitet perspektiv.

6.1 Sverdrups forslag til opprettelse av Norsk Polarinstitut

I mai 1946 sendte handelsminister Evensen et telegram til professor H.U. Sverdrup i USA. Der rettet han en forespørsel til Sverdrup om å komme hjem for å ta seg av Norges interesser i polarområdene.³²¹ Sverdrup var meget interessert og sa seg villig til å diskutere denne saken mens han var i Norge sommeren 1946. Da Sverdrup dro tilbake på sensommeren, hadde han en avtale med Handelsdepartementet om å utarbeide et forslag til organisering av det nye instituttet.³²² Forslaget ble utarbeidet på vei tilbake til USA. Sverdrup foreslo at Norsk Polarinstitut skulle starte sitt virke 1. januar 1948, og at den allerede eksisterende institusjonen (NSIU) skulle inkorporeres i det nye instituttet. Denne løsningen samsvarte ikke helt med Ahlmanns visjon. Vi husker fra forrige kapittel at Ahlmann mente at et polarinstitut skulle supplere det eksisterende NSIU.³²³ Saken ble drøftet i regjeringen våren 1946 med det resultat at NSIU skulle gå inn som en del av et Norsk Polarinstitut. Vi ser altså at regjeringen ikke ønsket et nytt organ, men heller en utviding av det eksisterende. Løsningen ble presentert for Sverdrup i samtaler sommeren 1946, og han fulgte opp denne linjen i sitt utkast.

³²⁰ Friedman 1995:30.

³²¹ Se kap 5, side 104.

³²² Memo, Devik, "Notat om professor Sverdrup som sjef for et nytt Polarinstitut", 9. august 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³²³ Se kap 5, side 97-98.

Nødvendige nye stillinger måtte opprettes, og inntil videre skulle lokalene som NSIU til nå hadde benyttet være instituttets tilholdssted. NP skulle sortere under Handelsdepartementet, slik NSIU hadde gjort, og ledes av en vitenskapsmann. Stillingen som styrer skulle kombineres med et professorat på Universitetet. Sverdrup så for seg professoratet som en hovedstilling og styrerstillingen som en bistilling,³²⁴ altså ganske lik den tidligere ordningen ved NSIU. Der hadde Hoel lederstillingen som en bistilling, mens dosentstillingen ved Universitetet var hovedstilling. Instituttet skulle bestå av tre avdelinger; avd.1 skulle ha ansvaret for forskning, avd.2 for oppmåling og kartlegging og avd.3 for utrustning, ekspedisjoner og bygging. Hovedargumentet for opprettelsen av NP i Sverdrups forslag var at institusjonen dels skulle bidra til å utvide og øke interessen for arktisk forskning og dels koordinere Norges interesser i Arktis og Antarktis.³²⁵ Denne argumentasjonen må nok sees i sammenheng med hvordan saken stod på dette tidspunktet. Regjeringen hadde allerede bestemt at Norges ishavsadministrasjon skulle utbygges og henvendt seg til Sverdrup for å lede denne. Avgjørelsen om å bryte med "Hoelepoken" var allerede tatt, slik at det ikke var nødvendig for Sverdrup å trekke dette momentet inn i sin argumentasjon. Likevel er det grunn til å tro at dette var et spørsmål han hadde meninger om. Vi husker fra kapittel 5 at Sverdrup ikke ville returnere til Norge hvis dette medførte at han fortrenget noen andre fra posisjoner de hadde ventet på i lengre tid.³²⁶ Hvorfor var ikke dette tilfelle overfor Orvin? Orvin hadde vært ansatt ved DNSS siden 1921, og han fulgte med da disse ble til NSIU i 1928. Han var nestleder under Hoel i NSIU og fungerte som leder av denne institusjonen etter arrestasjonen av Hoel. Med en slik fartstid innen polarforskningen burde han være vel skikket til å overta lederansvaret av disse interessene etter Hoel. Hvorfor mente så Sverdrup at han ved å overta ledelsen av NP ikke fortrenget Orvin fra en posisjon han hadde ventet på i lang tid? Dette er et spørsmål jeg ikke har klart å finne noe klart svar på. Men er det ikke naturlig å tro at også Sverdrup ønsket et brudd med den belastende fortiden til NSIU? At Orvins mangeårige samarbeid med Hoel gjorde at også Sverdrup, som Ahlmann, anså Orvin som uskikket til jobben som leder for Norges ishavsadministrasjon?

³²⁴ Brev, Sverdrup til Evensen, 17. august 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³²⁵ Memo, Sverdrup, "Forslag til opprettelse av Norsk Polarinstitut", 19. august 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³²⁶ Se kap. 5.1.

Avdeling 1 skulle ledes av direktøren og i tillegg ha to faste vitenskapelige stillinger. Begrunnelsen for dette var at enhver institusjon som skulle jobbe for å fremme forskning og praktiskvitenskapelige oppgaver, måtte ha aktivt arbeidende vitenskapsmenn. Videre påpekte han at oppgavene i polarområdene var så omfattende og mangeartede at det ville være umulig for NP å ha en fast stab med kompetanse på alle feltene, noe som også var tilfelle i NSIU. Løsningen som Sverdrup lanserte, var at instituttet skulle knytte til seg medarbeidere fra andre institusjoner. Dette skulle skje ved hjelp av arbeidsstipendier. Stipendiene skulle hovedsakelig muliggjøre arbeider i felten sommerstid. Dessuten var det en forutsetning for å få tildelt et slikt stipend at det innsamlede materialet skulle bearbeides ved de institusjonene medarbeiderne var fast tilknyttet. Fordelene ved en slik løsning var at man kunne øke arktisk forskning ved hjelp av små midler og etterhvert få utarbeidet en systematisk plan for denne typen forskning.³²⁷ Også NSIUs virke hadde i stor grad vært preget av samarbeid med fagpersoner fra andre institusjoner. Denne løsningen representerte i så måte ikke noe nytt. Sverdrup så også for seg at denne avdelingen kunne knytte til seg studenter gjennom hovedfagsstipendier. Disse stipendiatene skulle arbeide som assistenter for en medarbeider eller en fast ansatt. Det skulle også bli gitt tid til å arbeide med sin egen hovedfagsoppgave. Et slikt stipendium skulle vare i maksimum tre år. Ordningen ville føre til at unge studenter fikk muligheten til lønnet arbeid de siste studieårene. NP ville dessuten dra nytte av at unge, våkne mennesker fikk en slik mulighet. På sikt ville de kunne bli gode medarbeidere for instituttet når de var kommet inn i annet virke.

Avdeling 2 og 3 skulle først og fremst videreføre oppgavene til NSIU. Avdeling 2 skulle fortsette arbeidet med å utarbeide sjøkart, topografiske kart og geologiske kart for Svalbardområdet. Denne virksomheten skulle eventuelt utvides til også å omfatte Antarktis. Avdeling 3 skulle ta seg av administrative oppgaver og utrustning av ekspedisjoner. Disse avdelingene kunne i hovedsak fylles av det nåværende personalet ved NSIU. Med formuleringen om at avdeling 2 og 3 skulle videreføre oppgavene til NSIU viste Sverdrup hva han mente om denne institusjonens arbeid. Det skinner klart gjennom at han ikke anså NSIUs arbeider for å være vitenskapelige. Dette spørsmålet vil bli drøftet senere i kapitlet. Som vi ser

³²⁷ Bilag 1 til Sverdrups forslag, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

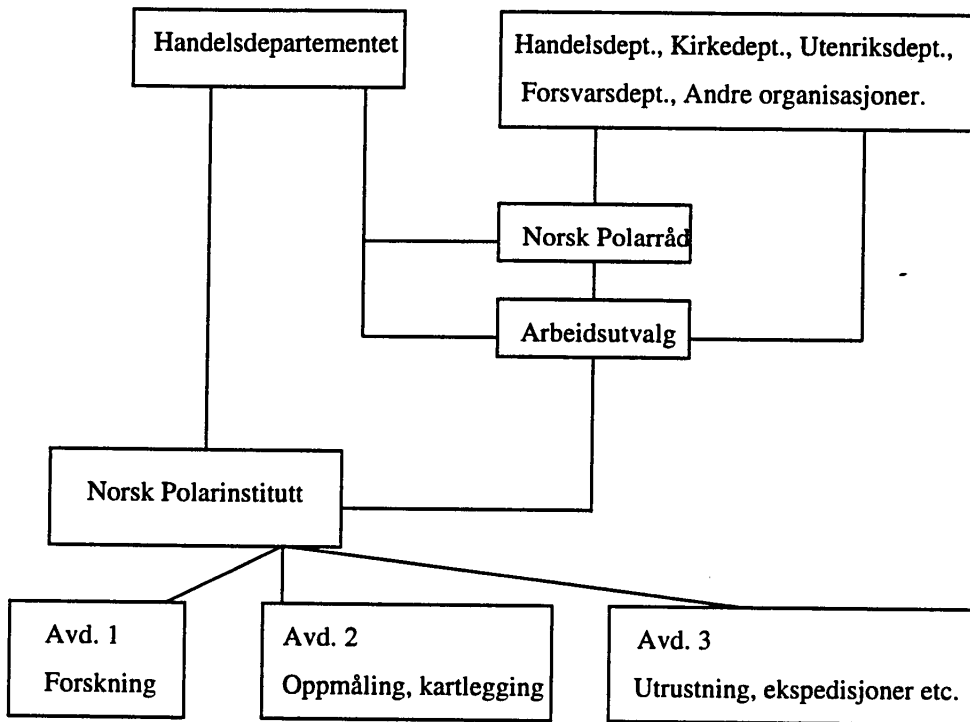
bygget Sverdrups forslag på at NP i stor grad skulle fortsette NSIUs virksomhet. I hovedsak var det utvidelsen av forskningsdelen som representerte noe nytt.

Sverdrup presenterte også et forslag til organisering av et Norsk Polarråd. Rådet skulle opprettes av Handelsdepartementet som igjen skulle innby offentlige og private interessenter til å oppnevne representanter. Rådet skulle møtes en gang i året, og forslag som krevde behandling i dette forumet måtte innsendes senest en måned før rådsmøtet. NP skulle på disse møtene legge frem en oversikt over institusjonenes virke, budsjettet for løpende år og budsjettforslag for det kommende. Norsk Polarråd skulle både ha en rådgivende og en koordinerende funksjon. Det vil si at rådet skulle sikre at det ble et samarbeid mellom de departementene og institusjonene som hadde betydelige interesser i forbindelse med polarinstituttets virksomhet. På denne måten ville man få en langt mer helhetlig og homogen behandling av polarsaker. I tillegg skulle rådet nedsette et arbeidsutvalg på tre eller fem personer som skulle møtes seks ganger i året. Utvalget skulle forberede saker til rådsmøtene og gjennomføre de beslutningene som var fattet i rådet. Det skulle også være behjelpelig overfor offentlige og private organisasjoner i saker som gjaldt polarstrøkene.³²⁸ Det virker på meg som om Sverdrup hadde tenkt at Norsk Polarinstitut og Norsk Polarråd i fellesskap skulle ta seg av Norges polarinteresser. Rådet skulle være det organet som koordinerte alle spørsmål og skapte en helhetlig administrasjon, mens instituttet skulle være det organet som tok seg av vitenskapelige og praktiske oppgaver. Som vi husker fra kapittel 2 hadde Norge også tidligere hatt et lignende rådgivende organ, Norges Svalbard- og Ishavsråd. Rådets virksomhet var sterkt influert av Grønlandssaken, noe som også ble dets bane. Spørsmålet blir da hvorfor Sverdrup foreslo et slikt organ når erfaringene med et tilsvarende tidligere hadde vært så dårlige? Det kan hende at Sverdrup tenkte som så at selv om det hadde gått dårlig med det forrige organet, ville ikke det nødvendigvis være tilfelle med det nye. Ishavsrådet hadde virket på et tidspunkt da en omstridt sak var hovedbeskjefligelsen. Det politiske miljøet var splittet i Grønlandssaken, og rådet ble sterkt preget av den ene fraksjonen, aktivistene. Et rådgivende og koordinerende organ som så klart fremmet mindretallets synspunkter, ville naturlig nok havne i vanskeligheter. Situasjonen etter krigen var en ganske annen. Det var bred politisk enighet om utbyggingen av ishavsadministrasjonen og heller ingen omstridte saker på

³²⁸ Bilag 2 til Sverdrups forslag, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

programmet. Et koordinatorende og rådgivende organ ville dessuten kunne fjerne noen av de administrative oppgavene fra polarinstituttet slik at dette fikk bedre tid og mulighet til å beskjeftige seg med vitenskapelig arbeid.

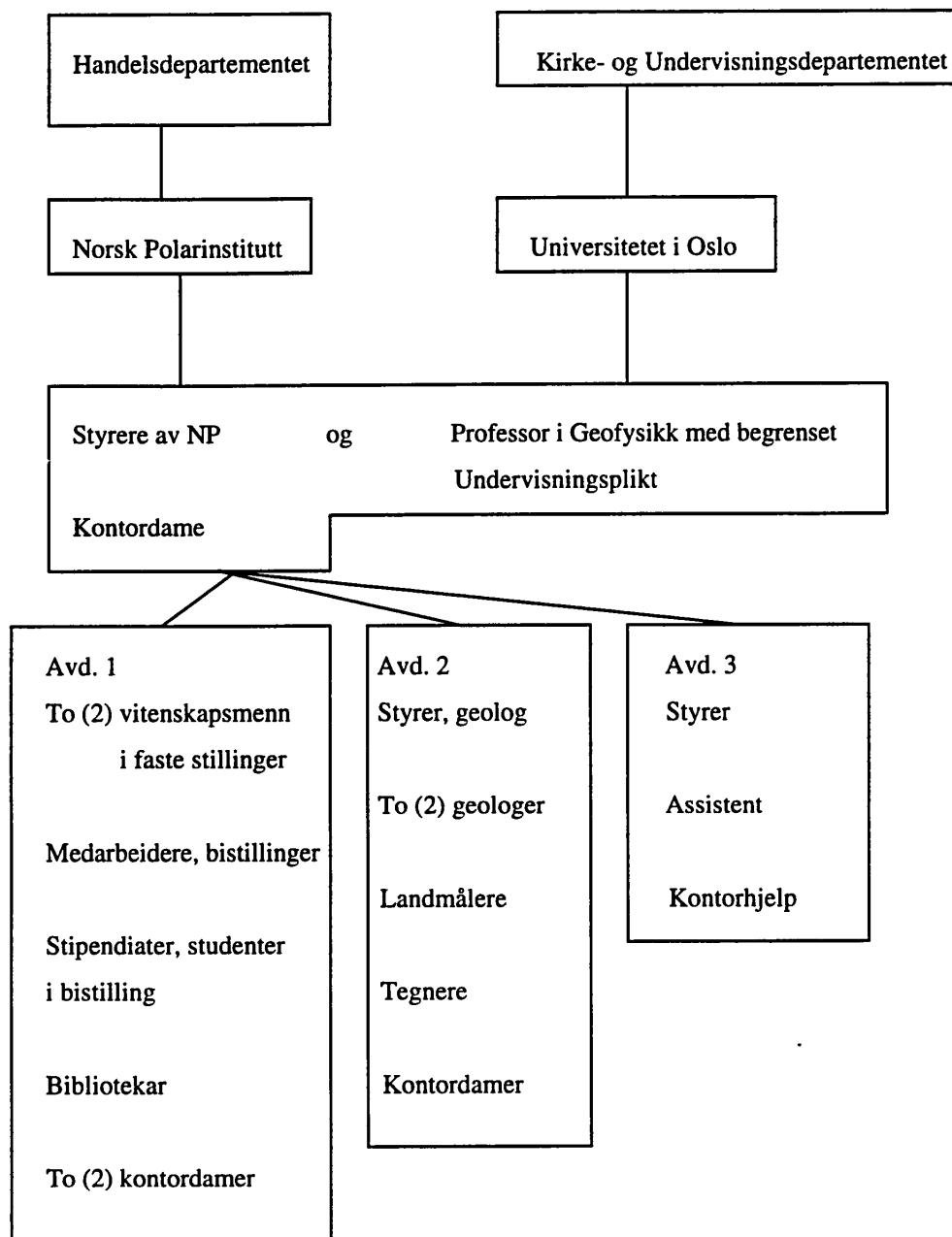
Fig.1 **Organisasjonskart basert på Sverdrups forslag:**

Kilde: Sverdrups forslag til opprettelse av Norsk Polarinstitut, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Fig.2

Sverdrups forslag til organisering av personalet:

Kilde: Sverdrups forslag til opprettelse av Norsk Polarinstitut, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

6.2 Reaksjoner på Sverdrups forslag

Den 20. september 1946 hadde Handelsdepartementet innkalt til et møte i forbindelse med drøftingen av spørsmålet om opprettelsen av Norsk Polarinstitut. Sverdrups forslag var på forhånd sendt ut til de interesserte partene, og det var i stor grad dette som ble diskutert.

Deltakerne på møtet var ikke udelt enige med Sverdrup. Det de var mest uenig i var spørsmålet omkring lederstillingen. Som vi har sett ovenfor, mente Sverdrup at styrerstillingen ved instituttet skulle være en bistilling ved siden av professoratet på Universitetet, en tilnærmet lik situasjon som Hoel hadde hatt i NSIU. Det var imidlertid stor enighet blant deltakerne på møtet om en motsatt løsning, nemlig at styrerstillingen måtte være en hovedstilling, mens professoratet var en bistilling. Argumentene for dette var i hovedsak erfaringer fra andre offentlige organisasjoner, bl.a. fra Meteorologisk institutt. Der hadde det vist seg vanskelig å kombinere en professorstilling med lederstillingen. Andre hadde en mer prinsipiell begrunnelse.³²⁹ Et eksempel på dette var professor Hortedahl som representerte Universitetet. Han uttalte at det ikke var godt å tjene to herrer, noe den tidligere lederen ved NSIU hadde vært et eksempel på. Hva Hortedahl legger i dette utsagnet kommer ikke klart frem, men det er nærliggende å tro at han mente at en delt lojalitet mellom to institusjoner var uheldig. Sverdrup tok synspunktene til etterretning. Han var enig i at stillingen som styrer av instituttet måtte være en hovedstilling, men påpekte samtidig at det var viktig for instituttets vitenskapelige profil å være nært knyttet til Universitetet. Disse motforestillingene fikk Sverdrup til å endre sitt forslag.³³⁰

Etter at Handelsdepartementet hadde mottatt det endrede forslaget fra Sverdrup, sendte de ut en anmodning om at eventuelle merknader til de foreliggende dokumentene måtte oversendes departementet snarest.³³¹ Den eneste organisasjonen som svarte på dette utspillet var NSIU. Det var ingen selvfølge for NSIU at styrerstillingen skulle være knyttet opp mot Universitetet. Instituttet skulle selv drive med vitenskapelig arbeid, og Orvin så ingen grunn til at styreren skulle undervise ved en annen institusjon. Undervisning ved Universitetet var av de oppgaver som ikke kom inn under instituttets virke. Lederne for statlige institusjoner skulle bære tittelen "Direktør", ikke "Universitetslærer".³³² Hva ligger så bak denne skepsisen hos Orvin? Det er tydelig at han var redd for at den vitenskapelige fokuseringen ved det nye polarinstituttet skulle

³²⁹Referat, Møte i Handelsdepartementet 20. september 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³⁰ Memo, Sverdrup, "Norsk Polarinstitut", 30. oktober 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³¹ Memo, Handelsdepartementet, "Norsk Polarinstitut", 22. november 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³² Memo, Dr. Orvin, "Ad Norsk Polarinstitut", 3. desember 1946, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 510/1, NP.

gå på bekostning av de praktiske arbeidene. Dette uttrykte han klart, noe som vi skal se senere i kapitlet i forbindelse med spørsmålet om å skille ut oppmåling og kartleggingsarbeidet fra NP. Orvin var opptatt av å videreføre NSIUs arbeidsprogram og at det nye instituttet skulle være en mest mulig selvstendig institusjon. Det var derfor viktig for han at NP skulle være så løst som mulig knyttet til Universitetet.

Også det foreslåtte navnet, Norsk Polarinstitut, var det innvendinger mot. På møtet i Handelsdepartementet uttalte blant andre Orvin at det ville være beklagelig hvis man endret det allerede innarbeidete navnet. Han fikk støtte fra ekspedisjonssjef Andersen i Utenriksdepartementet.³³³ Tilbakemeldingen Sverdrup fikk, gjorde at han supplerte sitt tidligere forslag på de punktene det hadde blitt stilt spørsmål ved. Når det gjaldt navnet, argumenterte han med at det utvilsomt ville være ønskelig å beholde det allerede eksisterende navnet, men at han la vekt på å ha et navn som var lett å forstå i store deler av verden uten at det måtte bli oversatt.³³⁴ Orvin var ikke fornøyd med denne begrunnelsen. Han måtte si seg enig med Sverdrup i at Norsk Polarinstitut nok var et lettere navn for utlendinger og at det ville være å foretrekke hvis det skulle opprettes et helt nytt institutt, men at det nåværende navnet var nøye overveiet. Svalbard måtte være med i navnet, fordi dette ville bli instituttets klart viktigste arbeidsområdet. Videre mente Orvin at uttrykket "ishavsundersøkelser" omfattet både Nord- og Sørishavet, og dermed var det ingen grunn til å skifte navn for å innbefatte Antarktis. Også det at NSIU var så godt innarbeidet i utlandet, var et viktig argument for Orvin. Et navneskifte ville dessuten innebære at de eksisterende seriene for skrifter, meddelelser, sjø- og landkart og andre forskjellige trykksaker måtte avsluttes og nye opprettes.³³⁵

Sverdrups forslag til organisering av det nye instituttet var også gjenstand for debatt. Flere uttrykte misnøye med den foreslåtte strukturen. Professor Hortedahl som representerte Universitetet, fant Sverdrups tredeling unaturlig. Hans innvending var at geologien ikke var plassert inn under Avd. 1 for vitenskap, men inn under Avd. 2 for oppmåling og kartlegging.

³³³ Referat, Møte i Handelsdepartementet. 20 september 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³⁴ Memo, Sverdrup, "Norsk Polarinstitut", 30 oktober 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³⁵ Memo, Orvin, "Ad Norsk Polarinstitut", 3. desember 1946, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/1, NP.

Geologien måtte etter Høltedahls mening gå hånd i hånd med resten av vitenskapene.³³⁶ Direktør Gleditsch fra Norges geografiske oppmåling mente at Avd. 2 slik den fremsto i Sverdrups forslag, virket usammenhengende. Han syntes den geologiske profilen var så sterk at han stilte spørsmål om ikke avdelingen burde omformes til en ren geologisk avdeling, og at man heller overførte de geodetiske, topografiske og hydrografiske målingene til Geografiske oppmålinger og Sjøkartverket.³³⁷ Her kan vi trekke trådene tilbake til diskusjonen som oppsto i forbindelse med behandlingen av Sjøkartverkets budsjett i Stortinget i 1935.³³⁸ Da ble det satt spørsmålsteget ved NSIUs arbeid og institusjonens eksistens. Gleditsch presiserte imidlertid at hans innspill ikke var en underkjennelse av det arbeid NSIU hadde gjort, men at tidene hadde forandret seg og at han anså det som uheldig at ikke målearbeidet for alt norsk territorium var samlet hos én sentral institusjon. Overgangen til flyfotogrammetri krevde kostbare investeringer, og det ville være irrasjonelt at to forskjellige offentlige etater måtte anskaffe og vedlikeholde dette utstyret. Forutsetningen for en slik overføring måtte imidlertid være at også det personellet som jobbet med disse sakene hos NSIU, ble flyttet.³³⁹ Dette forslaget ble støttet av fungerende direktør Larsen i Norges sjøkartverk, mens Orvin av naturlige årsaker var sterkt imot en slik løsning.

Sverdrup hadde i sitt forslag presisert at det egentlig bare var den vitenskapelige avdelingen som innebar noe nytt i forhold til NSIUs virksomhet. Orvin pekte på at NSIU også hadde drevet vitenskapelige arbeider. Han påpekte også noen praktiske problemer som en slik utvidelse ville medføre.³⁴⁰ For det første sa forslaget ikke noe om hvilke grener av vitenskapen som skulle knyttes til instituttet. Dette ville uansett i siste instans bli et økonomisk spørsmål da det ene gjerne trakk det andre med seg. Videre ville det bli nødvendig med en utvidelse av biblioteket fordi NSIU til nå utelukkende hadde konsentrert seg om polarlitteratur. Det ville antakelig bli nødvendig med flere laboratorier. Sverdrup var enig i innspillene når det gjaldt

³³⁶ Referat, Møte i Handelsdepartementet 20. september 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³³⁷ Ibid:3.

³³⁸ Se kap 2.3.5.

³³⁹ Memo, Gleditsch, 6. januar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁴⁰ Referat, Møte i Handelsdepartementet 20. september 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

organiseringen, og han innrømmet at den foreslåtte tredelingen var noe uheldig. Han valgte derfor å endre sitt forslag fra tre til fem avdelinger:³⁴¹ (Se fig.3)

Fig.3

Avd. 1	Avd. 2	Avd. 3	Avd. 4	Avd. 5
Biologi	Geofysikk	Geologi	Oppmåling, Kartlegging	Utrustning, Ekspedisjoner

Kilde: Memo Sverdrup, 30 oktober 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Selv med den nye inndelingen var det tydelig at NSIU ikke var spesielt fornøyd med Sverdrups forslag. Orvin pekte på at bortsett fra avdelingene for biologi og geofysikk, var inndelingen temmelig lik den nåværende i NSIU. Forskjellen var at de ikke hadde en egen avdeling for utrustning og at kartlegging og sjømåling var adskilt fra hverandre, noe de burde fortsette å være. Dette begrunnet han med at de forutsatte helt forskjellig fagutdannelse og forskjellige arbeidsmetoder. Hvis det skulle bli aktuelt å overta driften av de fleste radiostasjoner, radiofyr og fyrbelysning i Arktis, ville det bli behov for en egen utrustningsavdeling.³⁴² Sterkest provosert ble imidlertid Orvin over følgende utsagn i det forslaget som forelå fra Sverdrup: *“Avdeling 4 kan overføres til Norges Geografiske Oppmåling og Sjøkartverket uten at Instituttets struktur berøres. Jeg ønsker imidlertid ikke å uttale meg om mulige fordeler ved en slik overføring”*³⁴³ Han mente at dette var et bevis på at Sverdrups oppfatning av Polarinstituttets arbeidsområde divergerte kraftig fra NSIUs. Ut fra Sverdrups utsagn er det ikke tvil om at han ønsket at det nye instituttet skulle markere et brudd i forhold til det eksisterende. Hva kan da være grunnen til at han ikke hadde utelatt oppmåling og kartlegging i sitt forslag? Svaret ligger nok i en gi-og-ta tankegang. Sverdrup måtte gi noe tilbake for å få gjennom sine kjepphester. Det viktigste for Sverdrup var helt klart den vitenskapelige

³⁴¹ Memo, Sverdrup, “Norsk Polarinstitut”, 30. oktober 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁴² Memo, Orvin, “Ad Norsk Polarinstitut”, 3. desember 1946, Norsk Polarinstitutt arkiv, Mappe 510/1, NP.

³⁴³ Memo, Sverdrup, “Norsk Polarinstitut”, 30. oktober 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

forskningen. En mulig forklaring på hvorfor han likevel tok med oppmålinger og kartlegging i sitt forslag, kan være at han anså at det ville være vanskelig å få aksept for et rent vitenskapelig konsept. Ved også å innlemme praktiskvitenskapelige gjøremål håpet han kanskje å oppnå bred støtte om det nye instituttet. Dessuten husker vi at det lå innbakt en videreføring av NSIU i regjeringens henvendelse til Sverdrup. For NSIU hadde det alltid vært viktigst å sikre de vitenskapelige og rent praktiske interessene til beste for næringsformål. De anså sjømåling og kartlegging for å være noe av det aller viktigste og mest sentrale ved institusjonenes virksomhet. Orvin innrømte at dette arbeidet nok kunne gjøres av andre og mer spesialiserte institusjoner, men påpekte i neste øyeblikk at dette i enda sterkere grad var tilfelle for det rent vitenskapelige arbeidet. Han mente at man måtte skille mellom to typer arbeider i polartraktene. For det første kunne man snakke om arbeider som måtte utføres over et lengre tidsrom og som samtidig dannet et grunnlag for praktisk og økonomisk utnyttelse. Under denne type arbeider mente han at sjømåling og kartlegging befant seg. Dette var arbeider som gikk over tid og derfor krevde en jevn arbeidsstokk. For det andre kunne man snakke om forsknings- og praktiske arbeider som gikk over en begrenset tidsperiode. De fleste arbeider av denne typen var rent vitenskapelige og gjorde det dermed lettere å knytte folk fra andre institusjoner til dette.

Videre argumenterte Orvin med at hvis avdeling 4 ble adskilt fra instituttet, ville det omtrent være som å oppløse den nåværende institusjonen. Han pekte på at det mest erfarne personalet ville forsvinne, topografene og hydrografene samt karttegneren ville bli overflyttet, og at det i praksis bare ville bli han selv og sekretær Giæver igjen av den gamle staben ved NSIU.³⁴⁴ Det nye instituttet ville da i virkeligheten få store likheter med de instituttene som lå under Universitetet med unntak av utrustningsavdelingen. Dette ville bli feilslått når tanken hadde vært å skape et institutt som skulle koordinere alle arbeidsgrener som var særlig viktige for polartraktene. Viktige argumenter for Orvin var også Svalbards stilling ifølge Svalbardtraktaten. Hvem som helst kunne drive kartlegging på Svalbard, og det burde være et mål for Norge å gjøre dette arbeidet overflødig for andre stater. Arbeidet kunne selvfølgelig utføres av andre institusjoner, men det klart mest økonomiske ville være at dette som nå ble utført i samarbeid med landekspedisjonene.

³⁴⁴ Memo, Orvin, "Ad Norsk Polarinstitut", 3. desember 1946, Norsk Polarinstituts arkiv, Mappe 510/1, NP.

Orvin hadde også noen innvendinger mot Sverdrups forslag til organisering av kontorpersonalet. Han mente at dette spørsmålet var løst på en lite smidig måte. Grunnen til det var at mengden av skrivearbeid som falt inn under de forskjellige avdelingene, var høyst varierende. Samtidig skjedde en stor del av korrespondansen i forbindelse med spørsmål som ikke sorterte inn under en spesiell avdeling. NSIUs syn var derfor at det burde være en felles ekspedisjonsavdeling. Hvis direktøren skulle ta seg av alle henvendelser personlig, ville han ikke rekke noe vitenskapelig arbeid ved siden av. Sverdrup hadde også foreslått at forskning i Antarktis burde legges inn under det nye instituttet. Orvin pekte på at det var vanskelig å anslå omfanget av en slik utviding, men slo fast at kontinuerlig arbeid i Antarktis med eget fartøy ville bli svært kostbart. Hans forslag til hvordan dette kunne løses baserte seg på et utstrakt samarbeid med hvalfangstflåten. Ved hjelp av korte kurs kunne statens hvalfangstkontrollører greit kombinere sine egentlige oppgaver med marine undersøkelser. Resultatene skulle sendes inn til instituttet og bearbejdes der.

Når det gjaldt opprettelsen av et Norsk Polarråd, var NSIU svært skeptisk. De ville på det innstendigste fraråde at det ble opprettet et organ med myndighet mellom departementet og Polarinstituttet. Orvin pekte på at det tidligere hadde vært tilsvarende råd, men at disse ikke hadde hatt noe med NSIUs virksomhet å gjøre. Orvin argumenterte videre med at et slikt råd ville bli et tungvint apparat. Det ville fremtvinge en mengde unødvendig papirarbeid som ville hemme instituttets arbeid. Han antok dessuten at instituttets medarbeidere var de fremste ekspertene på sine områder og derfor ikke trengte oppsyn av et polarråd. Framleggingen av regnskapet for rådet tidlig på høsten ville også bli vanskelig, da ekspedisjonene på dette tidspunktet ennå ikke ville være tilbake. Det ville av den grunn være umulig å legge frem et tilfredsstillende regnskap. Videre hadde institusjonen alltid konferert direkte med andre institusjoner om saker av felles interesse, og de mente at dette ville være det enkleste også i fremtiden.³⁴⁵

³⁴⁵ Memo, Orvin, "Ad Norsk Polarinstitut", 3. desember 1946, Norsk Polarinstituts arkiv, Mappe 510/1, NP.

6.3 Den offentlige utredningen

På grunnlag av det materialet som forelå utnevnte Handelsdepartementet 30. november 1946 et utvalg som skulle utarbeide et forslag til instituttets organisasjon, fagområde m.m. Utvalget bestod av: Ekspedisjonssjef Johannes Zimmer fra Handelsdepartementet, ekspedisjonssjef Rolf Andersen fra Utenriksdepartementet, ekspedisjonssjef Olaf Devik fra Kirke og Undervisningsdepartementet, dr. Orvin fra NSIU, professor W. Werenskiold fra Universitetet, direktør Th. Hesselberg fra Meteorologisk institutt og direktør Kristian Gleditsch fra Norges geografiske oppmåling.³⁴⁶ Den 7. desember samme år holdt dette utvalget sitt konstituerende møte. Den første oppgaven de tok fatt på var å få utarbeidet en fast plan for instituttets organisasjon. Til nå hadde det vært flere motstridende syn angående dette spørsmålet. Derfor fikk Orvin, Werenskiold og Gleditsch i oppdrag å utforme et forslag til oppbygging av instituttet.³⁴⁷ Deres forslag gikk ut på å dele instituttet administrativt inn i seks avdelinger.³⁴⁸

Fig.4

Direktør

1 2 3 4 5 6

Administrativ Avd.	Topografisk Avd.	Hydrografisk Avd.	Geologisk Avd.	Geofysisk Avd.	Biologisk Avd.

Kilde: Møte i utvalget, 17 desember 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Forslaget skilte seg fra Sverdrups på to punkter.³⁴⁹ I stedet for en avdeling for utrustning og ekspedisjoner ble det nå foreslått opprettet en egen administrativ avdeling. På denne måten

³⁴⁶ Memo, Handelsdepartementet, "Norsk Polarinstitutt", 30. november 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁴⁷ Referat, Møte i utvalget, 7. desember 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁴⁸ Referat, Møte i utvalget, 17 desember 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁴⁹ Iflg. Sverdrups endrede forslag av 30. oktober 1946.

ville alt kontor- og administrativt personell bli samlet på et sted, noe som ville effektivisere driften. Sverdrups avdeling fire, oppmåling/kartlegging, ble foreslått delt i to: en topografisk og en hydrografisk avdeling, som hos det eksisterende NSIU. Orvins begrunnelse for dette har vi allerede vært inne på tidligere. Det fremlagte forslaget ble tiltrådt av samtlige av utvalgets medlemmer. Gleditsch holdt prinsipielt på at de topografiske og hydrografiske arbeidene burde overføres til henholdsvis Norges Geografiske Oppmåling og Norges Sjøkartverk, men støttet forslaget subsidiært.³⁵⁰

Siden opprettelsen av instituttet var ment å være en videre utbygging av NSIU³⁵¹, var det en viktig oppgave for utvalget å finne en best mulig måte å inkorporere NSIU på. Sverdrup hadde antydnet i sitt opprinnelige forslag hvordan dette kunne gjøres på en enkel måte. Endringene i instituttets struktur gjorde det nødvendig å utarbeide en ny plan for hvordan inkorporeringen kunne gjennomføres. I et skriv til komiteens medlemmer oppfordret Zimmer Orvin om å utarbeide et forslag til hvordan dette best kunne gjøres på grunnlag av de foreslåtte avdelingene.³⁵² Orvin utarbeidet et forslag til fordeling av NSIUs personell og til nyansettelser. I følge dette forslaget så han for seg at sju nye stillinger måtte opprettes.³⁵³ Forslaget ble diskutert i utvalget med det resultat at antallet nye stillinger ble økt fra sju til ti.³⁵⁴ Argumentene for denne økningen var bl.a at forutsetningen for opprettelsen av det nye instituttet var at det skulle bli satt i stand til å påta seg utvidede oppgaver i polarområdene. Det var usikkert hvor stort det nye instituttet trengte å være, men man måtte ikke risikere at nødvendige utvidelser ikke var tatt med og på den måten forårsaket forsinkelser i etableringen.³⁵⁵ Utvalget foreslo derfor følgende organisering av personell ved det planlagte instituttet:³⁵⁶ (Se fig.5)

³⁵⁰ Memo, Gleditsch, 6. januar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵¹ "Innstilling om opprettelsen av et Norsk Polarinstitut", 27. oktober 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵² Memo, Zimmer, "Norsk Polarinstitut", 13. januar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵³ Memo, Dr. Orvin, "Fordeling av nåværende personell ved Norge Svalbard og Ishavs Undersøkelser samt ansettelse av nytt", 18. januar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵⁴ Referat, Møte i utvalget, 18. januar og 5. mars 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵⁵ Referat, Møte i utvalget, 5. mars 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁵⁶ Bilag 6, "Innstilling om opprettelse av et Norsk Polarinstitut", KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Fig. 5

Direktør - Prof. Sverdrup - ny

1	2	3	4	5	6
Administrativ Avd.	Topografisk Avd.	Hydrografisk Avd.	Geologisk Avd.	Geofysisk Avd.	Biologisk Avd.
Kontorsjef - ny Utrustn.sjef-ny midlert Sekretær I - Giæver Bibliotekar - ny Kasserer-frk. Bang Assistent I-fru Horn Assistent II - frk. Skraastad Assistent II - ny Rengj. kv. - frk. Bakkevig	Topograf I - Luncke Topograf I - Solheim Topograf II-Askheim Geodet ³⁵⁷ - ny Karttegnner-Scott-Ruud Karttegnerelev - ubesatt	Hydrograf I - Lyngaas Hydrograf II - ny	Ass.Dir. - Orvin Geolog I-ubesatt Geolog II - ny	Geofysiker - ny	Biolog - ny

Kilde: Bilag 6 til "Innstilling om opprettelse av et Norsk Polarinstitut", KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

Det ble også fremsatt ønsker om at NP skulle overta driften av de arktiske radiostasjonene. Frem til da hadde disse vært spredt mellom Telegrafverket, Meteorologisk Institutt (Værvarslinga for Nord-Norge) og NSIU. Begrunnelsen for dette utspillet var først og fremst at man fikk en felles ledelse for alle stasjonene. Hvis denne ledelsen i tillegg var en institusjon som utrustet ekspedisjoner, ville både den praktiske og økonomiske driften bli rasjonalisert. Her ser vi igjen ønsket om at det nye instituttet skulle være en institusjon som tok seg av alle landets interesser i polarområdene, også de rent praktiske. Etter å ha drøftet dette spørsmålet internt, ble utvalget enig om å overlate til professor Sverdrup å avgjøre denne saken.³⁵⁸

Ut fra den foreslåtte planen til organisering av det planlagte instituttet og det faktum at det var ment opprettet som en videre utbygging av NSIU, var instituttets fagområder langt på vei gitt. For det første skulle NSIUs arbeid videreføres i utvidet målestokk, og for det andre skulle det

³⁵⁷ Geodet - landmåler.

³⁵⁸ Referat, Møte i utvalget, 30. mai 1947, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/1, NP.

vitenskapelige arbeidet vektlegges sterkere enn før. Det som ble nytt i forhold til NSIU, var i første rekke den utvidede forskningen og den vitenskapelige profilen. Disse var i først og fremst representert gjennom den foreslåtte opprettelsen av avdelingene for geofysikk og biologi. De andre avdelingene ville i stor grad beskjeftige seg med de oppgavene som fra før lå inn under NSIUs arbeidsfelt, men også disse avdelingen skulle styrkes med nyansettelser. (se fig.5) Også med henblikk på det geografiske arbeidsområde var det planlagte instituttet ment å være en utvidelse. Utvalget støttet Sverdrups forslag om at den nye institusjonen også måtte ivareta landets interesser i de antarktiske områdene. NSIU hadde tidligere i stor grad beskjeftiget seg med de arktiske.³⁵⁹ Imidlertid var tanken om å innlemme Antarktis langt fra ny. Vi husker fra kapittel 2 at dette var tanker som hadde holdt seg levende hos Hoel siden 1920-tallet. Når det gjelder navnet, gikk utvalget inn for Norsk Polarinstitut. Som vi har sett tidligere hadde Orvin betenkeligheter ved å forandre et innarbeidet navn. Til slutt ble det avgjørende at Norsk Polarinstitut var et kortere og mer forståelig navn for utenlandske interesserte. Om dette var den egentlige grunnen eller ikke, kan man sikkert stille spørsmålstegn ved. For meg blir argumentasjonen om at navnet var lettere å forstå for utenlandske interesser litt tynn. Selvfølgelig var det et poeng at det nye navnet nok var lettere å forstå i utlandet, men samtidig var NSIU-navnet så godt kjent i de utenlandske fagmiljøene at det ikke ville ha vært noe problem å beholde dette. Vi har sett at det hovedsakelig bare var Orvin som argumenterte for å beholde det gamle navnet. Hvorfor var de andre så interessert i å kvitte seg med dette? Kan det tenkes at det har vært andre motiver som lå bak? En teori kan være at ønsket om å markere et brudd med Høleperioden har vært så sterkt at navnet skulle skiftes, uansett hvilke synspunkter man hadde for å beholde det velkjente gamle.

For å gi instituttet en tilknytning til Universitetet var det bred enighet om å tilby Sverdrup en stilling der i tillegg til lederstillingen ved NP. Dette var også nødvendig for å skaffe det nødvendige økonomiske grunnlaget for avlønningen av Sverdrup. Det som det imidlertid var litt uenighet om, var hvor omfattende denne stillingen skulle være. I innstillingen står det; "*Fra Universitetets side har man visstnok videre tenkt seg denne siste i form av et professorat og at dette skulle være hovedstillingen, mens lederstilling ved instituttet ville bli en bistilling, - altså noe i likhet med den tidligere ordningen ved Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser, hvor*

³⁵⁹ St.prp.nr.29 1928.

*dosent Hoel innehadde lederstillingen som bistilling, mens hans dosentstilling ved Universitetet var hovedstillingen.*³⁶⁰ Ut fra dette skulle man tro at Universitetets representant på møtet 20. september 1946 hadde gått sterkt inn for et professorat ved Universitetet som hovedstilling. Professor Holtedahl, som var den som representerte Universitetet, uttrykte imidlertid; *“Holtedahl mente rent prinsipielt at lederen ved instituttet burde ha stillingen som sitt eneste arbeid. Det var ikke godt å tjene to herrer. Det var den tidligere leder ved Undersøkelsene et eksempel på idet han samtidig var dosent ved Universitetet.”*³⁶¹ Tidligere i dette kapitlet var vi inne på at denne uttalelsen nok hang sammen med at delt lojalitet mellom to institusjoner var uheldig. Hvorvidt Holtedahls utsagn var et uttrykk for personlige meninger, mens Universitetets offisielle holdning var den som ble referert i innstillingen, er det vanskelig å si noe om. Det som imidlertid er klart, er at det ikke later til å ha vært sterke innvendinger fra Universitetets representant i utvalget, Professor Werenskiold, om dets formulering; *“ Utvalget er imidlertid i likhet med de representanter som var til stede på møtet den 20. september 1946 klar over at hvis det nye instituttet skal svare til forutsetningene, må lederstillingen nødvendigvis bli så byrdefull at den må være hovedstillingen, mens en eventuell stilling ved Universitetet bare må bli en bistilling.”*³⁶² Til slutt konkluderte utvalget med at: *“Institusjonen ledes av en administrerende direktør med vitenskapelige kvalifikasjoner, og med erfaring fra arbeid i polartraktene. Hvorvidt vedkommene dessuten bør knyttes til Universitetet, blir å ta opp til drøftelse i de enkelte tilfeller.”*³⁶³ Vi ser altså at utvalget gikk inn for å bryte med den praksis som hadde vært vanlig i NSIU.

Utvalget måtte også ta stilling til hvilke betingelser Sverdrup skulle bli tilbudt. Zimmer foreslo overfor Finansdepartementet en årlig godtgjørelse som direktør på kr. 19.250 og en gasje på kr. 5.000 som fast foreleser i geofysikk ved Universitetet i Oslo. Med forbehold om Stortingets godkjenning foretok Finansdepartementet en mindre regulering av forslaget. Direktørlønningen ble økt til kr. 20.300, mens forelesningsgodtgjørelsen ble satt til kr. 3.700. Dette med forbehold om at det ble godkjent av Det akademiske kollegium.³⁶⁴ Kollegiet var enig i forslaget

³⁶⁰ “Innstilling om opprettelsen av et Norsk Polarinstitut”, 27. oktober 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶¹ Referat, Møte i Handelsdepartementet 20. september 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶² “Innstilling om opprettelsen av et Norsk Polarinstitut”, 27. oktober 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶³ Referat, Møte i utvalget 7. desember 1946, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶⁴ Memo, Finans og Toll - Departementet, 2. januar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

og fant ikke den foreslåtte godtgjørelsen for høy.³⁶⁵ Utvalget gikk dermed inn for å tilby Sverdrup en samlet lønn på kr.24.000. På grunn av at han hadde skiftet statsborgerskap og nå var amerikansk statsborger, kunne han i følge grunnlovens §92 ikke utnevnes til en embetsstilling. Direktørstillingen for Norsk Polarinstitut ble inntil videre derfor ikke organisert som en embetsstilling.³⁶⁶ Sverdrup foreslo også at det burde opprettes et Norsk Polarråd. Utvalget drøftet forslaget, men var av den oppfatning at de funksjonene som var foreslått tillagt rådet, var for omfattende. På den annen side fant de det likevel ønskelig å knytte instituttet til et koordinerende organ. Det var for å sikre samarbeidet mellom departementer og institusjoner som hadde betydelige interesser i tilknytning til polarinstitutts virksomhet. Etter utvalgets mening burde rådets utforming og sammensetting avvendes inntil saken kunne drøftes med Sverdrup selv.³⁶⁷

6.4. Oppsummering

Som vi har sett ble polarinstitutts organisasjon utformet høsten 1946 og vinteren 1947. Utgangspunktet for dette arbeidet var H.U Sverdrups forslag av 19. august 1946. Reaksjonene fra de involverte partene var mange, og forslaget ble endret og utvidet flere ganger før det endelige forelå i innstillingen fra utvalget 27. oktober 1947. Men det som er viktig å få med, er at hovedlinjene var de samme hele veien. Instituttet skulle være en videreutbygging av NSIU. NP skulle i langt større grad enn NSIU drive med vitenskapelig forskning, og virkeområdet skulle nå også omfatte Antarktis. Hva var så nytt i forhold til den eksisterende institusjonen? For det første var det bred enighet om at den nye institusjonen skulle bære navnet Norsk Polarinstitut. Det var bare Orvin som gikk inn for å beholde det gamle navnet. Videre var den organisatoriske inndelingen med seks avdelinger en betydelig utviding i forhold til tidligere. I motsetning til tidligere skulle lederen av institusjonen ha dette som sin hovedstilling, mens en tilknytning til Universitetet ble foreslått behandlet i hvert enkelt tilfelle. Arbeidsområdet skulle

³⁶⁵ Memo, Det akademiske kollegium, Svar til Kirke departementet, 22. februar 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶⁶ "Innstilling om opprettelse av et Norsk Polarinstitut", 27. oktober 1947, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

³⁶⁷ Referat, Møte i utvalget, 1. april 1947, Norsk Polarinstitutts arkiv, Mappe 510/1, NP.

utvides til også å omfatte polarområdene i sør, og det ble fremsatt et forslag om å legge de arktiske radiostasjonene inn under det nye instituttet.

Utgangspunktet for dette kapitlet var å se nærmere på prosessen der utformingen av Norsk Polarinstitut ble klarlagt. Et av hovedpunktene i denne sammenhengen var å klarlegge hvilke aktører som deltok og hvilke argumenter som lå bak deres engasjement. Slik jeg ser det var det to personer som skilte seg ut, nemlig Sverdrup og Orvin. Friedman hevder i sin studie at Orvin fikk liten innflytelse på utformingen av det nye instituttet; *“Orvin responded with a long counter response, which seems to have had little impact.”*³⁶⁸ Historikeren Thor B. Arlov har fulgt opp denne konklusjonen i sin Svalbardhistorie; *“Han [Orvin] hadde imidlertid ikke gjennomslagskraft, verken på møtet eller overfor den komiteen som ble satt ned for å vurdere Sverdrups plan.”*³⁶⁹ Jeg mener at dette er en feil konklusjon. Dette kapitlet viser at Orvin var aktivt med på å forme det som skulle bli Norsk Polarinstitut. Både instituttets endelige inndeling og inkorporasjonen av NSIU var resultater av Orvins innsats. At hans innsats også ble sett på som betydelig i samtiden, viser et brev fra Sverdrup til Zimmer sommeren 1947. Sverdrup var vel informert om Orvins innsats og uttrykte sin takknemlighet: *“I denne forbindelse vil jeg gjerne få si at jeg er meget taknemlig for det konstruktive arbeide Dr. Orvin har nedlagt og at ønsker å sende ham en personlig takk. Hans omsyn og gode forslag tegner bra for det fremtidige samarbeide.”*³⁷⁰ På bakgrunn av det som er kommet frem i dette kapitlet, mener jeg det blir feil å avfeie Orvin og NSIU som statister i utformingen av Norsk Polarinstitut. Tvert om virker det på meg som om Orvin fikk uventet stor innflytelse. Hva kan dette skyldes? Jeg mener forklaringen ligger i de premissene som regjeringen hadde lagt til grunn før arbeidet med utformingen startet. Sverdrup ble ilagt klare begrensninger fra regjeringen. I deres henvendelse våren 1946 het det blant annet at NSIU skulle inkorporeres i det nye instituttet. Vi har sett at Sverdrup nok helst ønsket et utelukkende vitenskapelig institutt, ifølge hans uttalelse om oppmålingene og kartleggingen, men at dette ikke lot seg forene med regjeringens ønske. De ønsket en utbygging av NSIU, noe Sverdrup måtte ta til etterretning hvis han takket ja på forespørselen. Hva fikk så Sverdrup til å takke ja, til tross for de føringer regjeringen hadde lagt på han? Muligens var ønsket om å returnere til Norge og

³⁶⁸ Friedman 1995:30.

³⁶⁹ Arlov 1996:450.

³⁷⁰ Brev, Sverdrup til Ekspedisjonssjef Zimmer, 25. juni 1947, Norsk Polarinstituts arkiv, Mappe 510/1, NP.

den vitenskapelige ambisjonen for det nye instituttet så sterk, at dette fikk Sverdrup til å takke ja på tross av de betingelsene som var lagt. Det var tross alt bedre å få en institusjon som både bedrev rent vitenskapelig og praktiskvitenskapelig arbeid, enn ingen i det hele tatt. Resonnementet blir da at Sverdrup måtte innta en slags gi-og-ta-holdning i dette spørsmålet. Orvins utgangspunkt var noe annerledes. Beslutningen om å opprette et nytt institutt var tatt over hans hode. Det virker som han innså at det eneste han kunne gjøre var å prøve å bevare mest mulig av det gamle NSIU. Jeg mener at hans resignerte bemerkning; "*Det er utvilsomt at sporene etter Hoel skal utslettes*"³⁷¹ vitner om at Orvin skjønnte at NSIUs dager var talt i den daværende utforming. Hans utgangspunkt var derfor å forsøke å beholde mest mulig av NSIUs struktur. Han måtte derfor innta en lignende posisjon som Sverdrup, hvor han måtte godta en rekke endringer for å beholde mest mulig av det eksisterende. Etter min mening spilte Orvin sin rolle bra. Han var svært delaktig i utformingen av den administrative inndelingen av instituttet, og han utarbeidet en plan for hvordan NSIU skulle inkorporeres i NP. På denne måten klarte han å beholde NSIUs hjertesaker i det nye instituttet. At han måtte gi tapt i en rekke mindre viktige saker, som for eksempel navnespørsmålet, fikk så være.

³⁷¹ Notert 31.mai 1946 i Anders K. Orvins notatbok, Mappe om Anders K. Orvin, Biblioteket til Norsk Polarinstitut.

KAPITTEL 7. AVSLUTNING

I dette avslutningskapitlet vil jeg nøste opp trådene i oppgaven. Intensjonen er å gi svar på hovedproblemstillingene som ble stilt i innledningskapitlet. Jeg vil kort skissere opp årsakene til reorganiseringen av NSIU og drøfte hvorvidt NP representerte brudd eller kontinuitet innen den norske polarforskningen.

7.1. Årsaker til reorganiseringen av den norske polarforskningsinstitusjonen

Hva var årsakene til reorganiseringen av den norske polarforskningsinstitusjonen etter 2. verdenskrig? Jeg skrev i innledningskapitlet at jeg ville søke etter disse årsakene på det institusjonelle, politiske og aktørmessige planet. Arbeidet med denne oppgaven har imidlertid vist at det kan være vanskelig å skille skarpt mellom disse nivåene. Det jeg fant ut var at disse blandet seg og gikk inn i hverandre. Nedenfor skal jeg kort prøve å oppsummere dette samspillet av årsaker. Kapittel 2 skulle i utgangspunktet ta for seg forløperne for NP og søke etter årsaker på det institusjonelle plan. Det viste seg å være umulig bare å konsentrere seg om dette ene nivået. Etter hvert som arbeidet skred frem, ble det klart for meg at også det politiske og aktørmessige planet ble viktig når jeg skulle se på NSIU. Nøkkelen i denne sammenhengen var Adolf Hoel. Han utarbeidet planene for opprettelsen av institusjonen og fungerte som leder fra opprettelsen i 1928 til han ble arrestert våren 1945. Hoel var en sterk leder, noe som medførte at det ble vanlig i samtiden å sette likhetstegn mellom personen Adolf Hoel og institusjonen han ledet. Hans polare engasjement må sees i lys av hans brede interesse for disse områdene. Både politiske, økonomiske, vitenskapelige og historiske argumenter lå til grunn for hans arbeid og handlinger. Hans overordnede mål var å skaffe Norge suverenitet over nye landområder. For å legitimere sine handlinger, brukte han de ovenfor nevnte typer av argumenter. Hoels sammenblanding av roller skulle komme til å skape problemer, ikke bare for Hoel selv, men også for institusjonen han ledet. Han måtte tåle sterk kritikk for sin opptreden i Grønlandssaken, en kritikk som også rammet NSIU. Dette førte til at det blant annet ble stilt spørsmål ved institusjonens eksistens på 1930-tallet.

Til tross for den kritikken som ble Hoel til del, var han en av "Norges store sønner"; " *Etter hva der foreligger var tiltalte en internasjonalt kjent vitenskapsmann på polarforskningens område lenge før krigen....man kan således med tiltaltes forsvarer godt si at tiltalte har vært "en av Norges store sønner".*"³⁷² Hans innsats i polarområdene hadde skaffet landet nye områder. Hoel var en vitenskapelig entreprenør og nøt stor anerkjennelse såvel nasjonalt som internasjonalt. Det som imidlertid skulle komme til å felle han, var hans forbindelser med NS og okkupasjonsmakten. Hoel var medlem av NS fra 1933. Han var ikke aktiv i partiet, men meldte seg heller aldri ut. Da universitetets rektor ble avsatt av tyskerne i 1941, ble Hoel utnevnt til prorektor, og fra 1943 ble han rektor. Det kan være ulike grunner til at Hoel handlet som han gjorde, men jeg har valgt å ikke lage noe poeng ut av dette i denne oppgaven. Hoel ble arrestert for sine forbindelser med okkupasjonsmakten under krigen. Slik jeg ser det, ble arrestasjonen av Hoel avgjørende for det som skjedde med den norske polarforskningsinstitusjonen etter krigen. Til tross for den kritikken som kom mot Hoel på 1930-tallet, var han høyt anerkjent, ikke minst i utlandet. Jeg mener derfor at det ville være lite trolig at noe ville blitt gjort med NSIU så lenge Hoel satt ved makten. Arrestasjonen av Hoel løste dette problemet. "Gallionsfiguren" var nå borte, og det ble derfor legitimt og mulig for de politiske motstanderne å gjøre noe med institusjonen. Hoels forbindelser med okkupasjonsmakten og den påfølgende arrestasjonen ble på mange måter åpningen for dem som ønsket Hoel og hans tankegods fjernet fra norsk polarforskning. I kapittel 5 har jeg antydnet at Hoels NS-tilknytning var en av grunnene til professor Ahlmanns utspill etter 2.verdenskrig. Jeg har også antydnet at dette kan ha vært grunnen til den brede politiske oppslutningen dette forslaget fikk.

I kapittel 3 så jeg på den internasjonale politiske og vitenskapelige utviklingen i Arktis på 1930-tallet og under og etter 2.verdenskrig. Teknologiske nyvinninger, særlig innen meteorologien og flyteknologien, gjorde at situasjonen endret seg i denne perioden. Arktis kom nå inn på den storpolitiske arena, ikke minst ble området langt viktigere militært enn det hadde vært tidligere. Norge og Svalbard ble stående i begivenhetenes sentrum. Dette kom til uttrykk i Svalbardkrisen og spørsmålet om baser i Arktis. Interessen avspeilte seg ikke minst i den økte satsingen på polarforskning. Særlig så vi dette i Sovjetunionen, noe Ahlmann sterkt påpekte.

³⁷² Sitat fra "Norsk polar-revansjisme i ly av tysk okkupasjon", foredrag holdt av E-A.Drivenes i Oslo 29. april 1999.

Men også i USA og Storbritannia skjedde det utvidelser på dette området. Jeg mener denne vitenskapelige opprustningen var en måte for statene å markere sitt nærvær på i dette området. Det ble derfor viktig for Norge å utvide og styrke sin polarforskningsinstitusjon for å bevare landets stilling som polarnasjon. Gjennom vitenskapelig forskning kunne Norge markere sin stilling i Arktis uten å velge side i stormaktskonfliktene i området. Jeg mener derfor at den internasjonale rivaliseringen og vitenskapelige satsingen ble en viktig årsak til etableringen av Norsk Polarinstitut.

På det aktørmessige planet er det særlig to personer jeg vil framheve. Jeg har allerede vært inne på Adolf Hoel. Den andre er den svenske vitenskapsmannen og polarforskeren professor Hans W:son Ahlmann. Vi så i kapittel 5 hvordan Ahlmann etablerte et nettverk av lobbyister og ved hjelp av dem fikk han sine planer om et Norsk Polarinstitut opp på den politiske dagsorden. Ahlmanns utspill var begrunnet på tre måter. For det første brukte han rent politiske argumenter. Ahlmann hadde besøkt Sovjetunionen sommeren 1945 og med egne øyne sett den vitenskapelige opprustningen. Ifølge Ahlmann var det viktig at vesten demmet opp for dette. Ahlmann mente at Norge måtte spille en ledende rolle i dette arbeidet. For det andre var det også rent vitenskapelige argumenter som lå til grunn for Ahlmanns engasjement. Han var selv meget opptatt av å få i stand en felles svensk-norsk-britisk ekspedisjon til Antarktis. Ahlmann ønsket også å bringe hjem fremstående nordiske vitenskapsmenn fra utlandet for å reetablere norsk og nordisk prominens, om ikke hegemoni, innen den geofysiske vitenskapen. Et tredje forhold som forklarer Ahlmanns engasjement er holdningen til Adolf Hoel. Forholdet mellom dem endret seg i løpet av krigen. Ahlmann ble negativt innstilt til NSIU på grunn av Hoels forbindelse med tyskerne. Ahlmann ble en offensiv pådriver i arbeidet med reorganiseringen av NSIU. Det ble også tatt et initiativ fra Tromsø. Forslaget fra Tromsø ble aldri debattert på det rikspolitiske planet. En grunn til dette var at man ikke hadde en aktiv pådriver og lobbyist. Tromsø initiativet manglet en Ahlmann.

7.2. Norsk Polarinstittutt - brudd eller kontinuitet?

Representerte NP brudd eller kontinuitet i norsk polarforskning? Historikeren T.B. Arlov har hevdet at NP ikke var en ren videreføring av NSIU under nytt navn og ledelse.³⁷³ Stemmer dette? Var NP et resultat av en reorganisering, eller var det en nyetablering? For å kunne svare på denne type spørsmål er det nødvendig å sammenligne NSIU og NP på en rekke punkter.

Fra 1.mars 1948 skiftet den eneste norske polarforskningsinstitusjonen navn til Norsk Polarinstittutt, et navn det var stor politisk oppslutning om. I realiteten var det bare NSIU selv som ville beholde det gamle navnet. Utvalget som formet det nye instituttet, la stor vekt på at NP var et kortere og mer lettfattelig navn enn NSIU. I kapittel 6 stilte jeg spørsmål ved denne begrunnelsen,³⁷⁴ og jeg antydte at det kanskje kunne ligge andre motiver til grunn for dette standpunktet. Imidlertid fikk instituttet navnet Norsk Polarinstittutt og representerte i så måte et brudd fra den tidligere institusjonen. Når det gjelder beliggenheten ble det nye instituttet lagt til Oslo og skulle inntil videre benytte seg av lokalene til NSIU, altså en ren videreføring. Administrativt ble NP lagt under Handelsdepartementet(Bergverkskontoret). Også dette en ren videreføring av NSIU. Til å lede det nye instituttet hentet regjeringen hjem professor H.U. Sverdrup. Ved siden av stillingen som direktør for polarinstittuttet ble Sverdrup tilbudt et professorat i geofysikk ved Universitetet i Oslo. Begrunnelsen for dette var å gi polarinstittuttet en tilknytning til universitetet og samtidig skaffe til veie de nødvendige økonomiske midler til direktørens lønn. Professorstillingen var tenkt som en bistilling, mens direktørstillingen skulle være hovedbeskjeftigelsen. Dette var en omgjøring av den tidligere praksis ved NSIU. Adolf Hoel hadde lederstillingen som en bistilling, mens hans dosentstilling ved universitetet var hovedstillingen. Spørsmålet blir da om dette var et brudd i forhold til tidligere praksis? Etter mitt skjønn må svaret bli nei. Ordningen representerte et brudd i den forstand at direktørstillingen nå ble hovedstillingen, mens den tidligere var en bistilling. Likevel synes jeg det blir feil å konkludere med at dette var et brudd med praksisen fra NSIU-perioden. I begge tilfellene var lederen tilknyttet både polarforskningsinstitusjonen og universitetet. At stillingsprosenten var forskjellig, blir derfor etter mitt syn mindre viktig. Det som derimot var

³⁷³ Arlov 1996:451.

³⁷⁴ Se kapittel 6.3. Den offentlige utredningen.

et klart brudd med fortiden, var at den norske polarforskningsinstitusjonen ikke lenger ble ledet av Adolf Hoel. Vi har sett hvor avhengig NSIU hadde vært av personen Adolf Hoel. Mer enn noe annet hadde han representert kontinuiteten i norsk polarforskning i første halvdel av 1900-tallet.

Utvalget som ble satt til å utrede det nye instituttet, foreslo en inndeling av instituttet i seks avdelinger. Det som i første rekke var nytt i forhold til NSIU, var de nye vitenskapelige avdelingene for geofysikk og biologi. Utvalget forutsatte dessuten at det senere kunne føyes til nye vitenskapelige disipliner. I praksis fikk NP bare fem avdelinger. Avdelingen for biologi ble aldri realisert.³⁷⁵ Hva var så grunnen? Jeg har ikke klart å finne noen eksplisitt begrunnelse for hvorfor denne avdelingen ikke ble opprettet. I et foredrag fra 1956 pekte Sverdrup på at NP slet med begrenset personale og at dette skapte problemer for gjennomføringen av instituttets arbeidsoppgaver. Videre pekte han på at det beste ville være å søke å få utvidet staben, men at dette var vanskelig for en statsinstitusjon.³⁷⁶ Jeg tolker disse utsagnene som at det var vanskelig for det nye instituttet å få tilstrekkelige bevilgninger fra staten til nye stillinger og dermed å nå et ønskelig aktivitetsnivå. Dessuten var det ifølge Sverdrup vanskelig å finne tilstrekkelig kvalifiserte vitenskapsmenn til å fylle de ledige stillingene.³⁷⁷ En kombinasjon av stramme økonomiske vilkår og mangel på kvalifisert vitenskapelig personell gjorde trolig at avdelingen for biologi ikke ble realisert. NP fikk altså fem avdelinger, hvorav fire videreførte arbeidene som NSIU hadde utført, mens det bare var avdelingen for geofysikk som tilførte institusjonen noe nytt.³⁷⁸

I innstillingen pekte utvalget på at; "*...instituttet aktes opprettet som en videre utbygging av Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser...*".³⁷⁹ Dette forutsatte at NSIU måtte inkorporeres i det nye instituttet. Med dette var instituttets fagområde langt på vei lagt; "*Det blir først og*

³⁷⁵ H.U.Sverdrup: Oversikt over Norsk Polarinstituttets arbeidsprogram, 7. januar 1949, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/2, NP.

³⁷⁶ H.U. Sverdrup: Foredrag om Svalbard holdt i P.F. 1956, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 552-553, NP.

³⁷⁷ H.U. Sverdrup: Foredrag om Polarforskning - Norges stilling i dag, holdt i "Det Grønlandske Selskab", 9. desember 1948, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 552-553, NP.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ Innstilling om opprettelse av et Norsk Polarinstitutt, 27. oktober 1947, side 11, KUD, Ktr D, Saksarkiv 597, RA.

fremst i økt målestokk å fortsette det arbeide som Undersøkelsene hittil har utført."³⁸⁰ Dette faktum påpekte også Sverdrup.³⁸¹ Fra kapittel 6 husker vi at det ble lagt visse føringer på Sverdrup fra staten.³⁸² NSIU skulle gå inn som en del av det nye instituttet. Videre så vi at de planlagte seks avdelingene ble til fem da NP startet sitt virke. Det nye instituttet var ment å få en betydelig sterkere vitenskapelig profil. Men med fire av fem avdelinger som var en ren videreføring av NSIU, må dette ha blitt vanskelig å gjennomføre. Sverdrup påpekte da også at; "...det vitenskapelige arbeid som utføres av instituttets personale, er begrenset både i omfang og fagmessig."³⁸³ Dette forklarte han ut fra to faktorer. For det første var det vanskelig å finne kvalifisert vitenskapelig personell. For det andre hadde de ikke de kostbare tekniske hjelpemidlene som de store nasjonene hadde til rådighet. Resultatet ble at NP langt på vei var en videreføring av NSIU når det gjelder antall disipliner og forskningsaktivitet.

NP fikk både Arktis og Antarktis som arbeidsområde. Dette var en utviding i forhold til NSIU, men som vi har sett tidligere i oppgaven, var dette langt fra noen ny ide. Adolf Hoel foreslo allerede høsten 1927 at NSIU også måtte få ansvaret for Antarktis. Dette var en tanke han fastholdt helt til han fratradte sin stilling. Hoels avgang representerer derfor ikke et brudd for meg i norsk polarpolitisk tenkning. Vi har sett at han helt siden opprettelsen av NSIU hadde sett for seg at Antarktis skulle innlemmes i undersøkelsene. Hans politiske motstandere satte imidlertid en stoppe for dette. Hoels aktivitet under krigen mener jeg er et tegn på at også han anså det daværende NSIU for å være for svakt til å håndtere de økte utfordringen i polarområdene. Hans innvending mot det nye polarinstituttet var imidlertid at dette var for lite og svakt i forhold til de utfordringene det stod overfor.³⁸⁴ Jeg mener derfor at utvidelsen av arbeidsområdet til også å innbefatte de sørlige polarområdene ikke blir noe brudd i den norske polarforskningen.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ H.U: Sverdrup: Oversikt over Norsk Polarinstituttets arbeidsprogram, 7. januar 1949, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/2, NP.

³⁸² Se kap 6.1.

³⁸³ H.U. Sverdrup: Foredrag holdt i "Det Grønlandske Selskab", 9. desember 1948, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 552-553, NP.

³⁸⁴ Adolf Hoels forsvarsskrift, Mitt arbeide i og for polaregnene, Norges Ishavskomite, februar 1948, side 22, Adolf Hoels privatarkiv v/Adv. Paul Røer.

Hvis vi ser på Norsk Polarinstituttets virksomhet de første årene etter etableringen, ser vi at instituttet videreførte NSIUs viktigste oppgaver. Men det skjedde også en utviding av det geografiske virkeområdet. I tillegg til Antarktis var Svalbard og Nordøst-Grønland fortsatt viktige områder,³⁸⁵ og praksisen med å knytte eksterne vitenskapsfolk til ekspedisjonene fortsatte. Mangelen på resurser og personale resulterte imidlertid i en omlegging av tidligere praksis. I løpet av de årlige ekspedisjonene ble det innsamlet et så stort materiale at instituttet kom stadig lenger på etterskudd når det gjaldt bearbeiding. Dette resulterte i at det fra 1950 bare ble sendt ut et større antall partier hvert annet år.³⁸⁶ Instituttet hadde fått ansvaret for Antarktis, noe som også gjenspeiles i virksomheten. I perioden 1949-52 ledet NP en norsk-svensk-britisk ekspedisjon til Antarktis. Ekspedisjonen bestod av 15 mann og fikk navnet "Maudheimekspedisjonen" etter sin base i den vestlige delen av Dronning Maud Land. Ifølge Tore Gjelsvik³⁸⁷ var Maudheimekspedisjonen banebrytende i Antarktis på to måter. For det første introduserte den moderne geofysiske metoder i Antarktis, noe som gav en rik mengde nye data og erfaringer. Det var også den første internasjonale ekspedisjonen på et kontinent hvor det tidligere alltid hadde vært kappløp mellom nasjonene. Gjelsvik karakteriserer derfor ekspedisjonen som en forløper for det senere store vitenskapelige samarbeidet i Antarktis.³⁸⁸ Vi ser altså at virksomheten ble utvidet geografisk. Men var dette et brudd med tidligere praksis? Mitt svar på dette spørsmålet blir klart nei. Slik jeg ser det representerer innlemmelsen av Antarktis heller en utviding av NSIUs virke enn et brudd. NP videreførte arbeidene i Arktis, og ekspedisjonen til Antarktis kom i tillegg til disse.

En rekke av de endringene som ble gjort er etter mitt syn mer en utviding av NSIU enn et brudd. Dette gjelder både instituttets fagområde, arbeidsområde, organisasjon, virksomhet og det faktum at NSIU ble inkorporert i NP. På enkelte områder mener jeg NP representerte en direkte videreføring fra tidligere. Dette gjelder instituttets beliggenhet og administrative plassering. Min konklusjon blir derfor at Norsk Polarinstitutt ikke representerte et brudd i norsk polarforskning. De områdene hvor NP representerte klare endringer i forhold til tidligere

³⁸⁵ H.U. Sverdrup: Oversikt over Norsk Polarinstituttets arbeidsprogram, 7. januar 1949, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 510/2, NP.

³⁸⁶ H.U. Sverdrup: Foredrag om Svalbard holdt i P.F. 1956, Norsk Polarinstituttets arkiv, Mappe 552-553, NP.

³⁸⁷ Gjelsvik 1978:17.

³⁸⁸ Ibid.

er navnet og til dels lederens stilling. Disse bruddene mener jeg blir av kosmetisk art, da de i praksis ikke betydde noen endring. Innen denne kategorien mener jeg også at Hoels avgang kommer. Hoel var enig i at Norge måtte utvide og styrke sin polaradministrasjon etter krigen. Bruddet blir derfor at personen Hoel ikke lenger var med, men som sagt blir dette for meg av kosmetisk art. Etter mitt syn representerte derfor Norsk Polarinstitut mer en videreføring enn et brudd innen norsk polarforskning. NSIUs viktigste oppgaver ble videreført, mens noen nye kom til.

FORKORTELSER:

AARI - The Arctic and Antarctic Research Institute

ACC - The Arctic Coal Company

AINA - The Arctic Institute of North America

Cfvh - Centrum för vetenskapshistoria

DNSS - De norske statsunderstøttede Spitsbergenekspeditioner

FN - De forente nasjoner

Glavsevmorput - Sentralforvaltningen for den nordlige sjøvei

H - Høyre

Kometen - Komitè for de vitenskapelige institusjoner i Tromsø

KUD - Kirke- og Undervisningsdepartementet

Kva - Kungliga vetenskapsakademien

NKID - Folkekommissariatet for utenrikssaker

NP - Norsk Polarinstitut

NRK - Norsk Rikskringkasting

NS - Nasjonal Samling

NSIR - Norges Svalbard- og Ishavsråd

NSIU - Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser

RA - Riksarkivet

SATØ - Statsarkivet i Tromsø

SPRI - The Scott Polar Research Institute

STiO - Rådet for arbeid og forsvar

UD - Utenriksdepartementet

LITTERATUR:

Ahlmann, H.W: "Organisationen av Sovjetunionens arktiska forskning", *Polarårboken 1945*, Oslo 1945.

Arlov, T.B: *Svalbards historie 1596-1996*, Oslo 1996.

Barr, S: "Staten, Forskning og Spitsbergentraktaten - om Norsk Polarinstituttts forgjengere før og etter 1920." I: Sørheim & Johannessen 1995.

Belov, M.I: *Istorija otkrytija i osvoenija severnogo morskogo puti III. Sovetskoe arkticeskoe moreplavanie 1917-1932*, Leningrad 1959.

Berg, R: *Norge på egenhånd*. Norsk utenrikspolitisk historie bind 2, Oslo 1995.

Bergh/Pharo(red.): *Historiker og veileder* - Festskrift til Jakob Sverdrup, Oslo 1989.

Blom, I: *Nasjonal reisning. Pressgruppetittikk i Grønlandsspørsmålet 1921-1931*, Oslo 1972.

Bulatov, V: *Historical and Current Uses of the Northern Sea Rout*. Part IV: The Administration of the Northern Sea Rout (1917-1991), INSRUP WORKING PAPER NO.84 - 1997.

Debenham, F: "The Future of Polar Exploration", *The Geographical Journal*, March 1921.

Debenham, F: "The Scott Polar Research Institute 1920-45", *The Polar Record*, Volum 4, Number 29: January 1945, University Press, Cambridge 1945.

Devik, O: Minnetale over Professor Harald Ulrik Sverdrup, *Det norske videnskaps-akademi i Oslo, Årbok 1958*, Oslo 1959.

Devik, O: Harald Ulrik Sverdrup, *Norsk Biografisk Leksikon*, bind 15.

Drivenes, E-A: Norsk polarforskning på 1900-tallet. Vitenskap i politikkens tjeneste? Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1989.

Drivenes, E-A: "Adolf Hoel - ishavsimperialist og polarideolog", I: Sørheim & Johannessen 1995.

Eriksen, K.E: Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945-1947, Stensilserie B nr.19, Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1980.

Eriksen, K.E: "Svalbardspørsmålet fra krig til kald krig", I: Bergh/Pharo 1989.

Friedman, R.M: *The expeditions of Harald Ulrik Sverdrup: Contexts for shaping an ocean science*, Scripps Institution og Oceanography, University og California, San Diego 1994.

- Friedman, R.M: *Background to the Establishment of Norsk Polarinstitutt: Postwar Scientific and Political Agendas*, Working Paper no.2, THE NORTHERN SPACE, The International Research Network on the History of Polar Science 1995.
- Fulsås, N: *Universitetet i Tromsø 25 år*, Tromsø 1993.
- Fure, O.B: *Mellomkrigstid 1920-1940*. Norsk utenrikspolitisk historie bind 3, Oslo 1996.
- Gjelsvik, T: *Norsk Polarinstitutt - 50 år i statens tjeneste*, Oslo 1978.
- Gjelsvik, T: Minnetale over direktør Dr.Philos. Anders K. Orvin, *Særtrykk av det norske Videnskaps-Akademis årbok 1981*.
- Hoel, A: *Et oppgjør med landsmenn*, Oslo 1951.
- Hoel, A: *Svalbards historie 1596-1965*, Oslo 1966.
- Hoel, A: *Mitt liv i og for polartraktene*, Oslo 1977.
- Holtmark, S.G: *A Sovjet grab for the High North - USSR, Svalbard and Northern Norway*, Institutt for forsvarsstudier nr.7 1993.
- Holtmark(red.), S.G: *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo 1995(a).
- Holtmark, S.G: "Sovjetunionen og Norge 1924-1953", I:Sørheim & Johannessen 1995(b).
- Horensma, P: *The Soviet Arctic*, London og New York 1991.
- Khorkina, S.A: *Russia and Norway in the Arctic 1890-1917*. Hovedfagsoppgave i Historie, Universitetet i Tromsø, våren1999.
- Kirwan, L.P: *A History of Polar Exploration*, New York 1962.
- Lundestad, G: *America, Scandinavia and the Cold War 1945-1949*, Universitetsforlaget Oslo, Bergen, Tromsø 1980.
- Mathisen, T: *Svalbard i internasjonal politikk 1871-1925*, Oslo 1951.
- McCannon, J: "Positive Heroes at the Pole: Celebrity Status, Socialist-Realist Ideals and the Soviet Myth of the Arctic 1932-1939", *The Russian Review* 56, July 1997.
- McCannon, J: *Red Arctic. Polar exploration and the myth of the north in the Soviet Union 1932-1939*, Oxford University Press 1998.
- Riste, O: *Svalbardkrisen 1944-1945*, Forsvarsstudier, årbok for Forsvarshistorisk forskningssenter, Forsvarets Høgskole 1981.

Røksund, A: *Vestmaktagent eller god nabo? - Norge i sovjetisk utenrikspolitikk 1945-1949*, Institutt for forsvarsstudier, nr.6 1996.

Skagestad, O.G: *Norsk Polarpolitikk. Hovedtrekk og utviklingslinjer 1905-1974*, Oslo 1975.

Sverdrup, J: *Inn i storpolitikken*, Norsk utenrikspolitisk historie bind 4, Oslo 1996.

Sørheim & Johannessen(red.): *Svalbard - fra ingenmannsland til del av Norge*, SMU rapport nr. 3/95, Trondheim 1995.

Tamnes, R: *Svalbard og stormaktene. Fra ingenmannsland til kald krig, 1870-1953*, Institutt for forsvarsstudier, nr.7 1991.

The AARI is your partner, The Arctic and Antarctic Research Institute, Sankt-Petersburg 1993.

Vaughan, R: *The Arctic. A History*. Sutton 1994.

Wråkberg, U: *Vetenskapens vikingatog. Perspektiv på svensk polarforskning 1960-1930*, Uppsala 1995.

Ytreberg, N.A: *Tromsø bys historie*, bind III, Tromsø 1971.

Østreng, W: *Økonomi og politisk suverenitet. Interessespillet om Svalbards politiske status*, Oslo 1974.